

ЗАЕДНО В ТРАДИЦИЯТА ВДЪХНОВЕНИ ОТ МИНЛОТО

МИНИСТЕРСТВО
НА МЛАДЕЖТА И СПОРТА

Проект „Заедно в традицията“ се изпълнява от СНЦ М.О.С.Т. с финансовата подкрепа на Национална програма за изпълнение на младежки дейности по чл. 10 а от Закона за хазарта (2023-2025), ключова област 1 „Младежки дейности и младежка работа“, към Министерство на младежта и спорта, договор № 25-00-56/21.11.2024 на обща стойност 92 500 лева.

Посетете
www.traditionall.eu
и чуйте подкаста с магически истории

СЪДЪРЖАНИЕ:

УВОД	1
БЪЛГАРСКИЯТ ФОЛКЛОР	3
ФОЛКЛОРНИ ОБЛАСТИ В БЪЛГАРИЯ	11
МИТИЧНИ СЪЩЕСТВА И ДЕМОНИ	17
СЕМЕЙНИ ФОРМИ	39
КАЛЕНДАРНИ ПРАЗНИЦИ И ОБИЧАИ	57
ЕТИЧЕН КОДЕКС И ЦЕННОСТИ В ТРАДИЦИИТЕ НА БЪЛГАРИНА	145

ПО КНИГАТА РАБОТИХА:

Кирил Костадинов, Невена Проданова, Михаил Стоянов, Петя Стаменова, Теодора Караиванова, Радост Караиванова, Методи Проданов, Персиян Ивов, Катя Христова, Галена Руменова.

УВОД

Българският фолклор е безкрайна съкровищница от предания, песни и обичаи, които носят мъдростта на вековете. Те разказват за доблестни юнаци и тайнствени самодиви, за пламенни любови и несломима сила на духа. В тях ехти гласът на народа – понякога радостен, понякога изпълнен с тъга, но винаги дълбоко искрен.

От древни времена нашите предци са вплитали своя живот в преданията, предавайки ги от уста на уста, от сърце на сърце. Песните разказват за герои, родени от вярата в справедливостта, за майки, чийто плач отеква в народните мотиви, за любов, която преодолява времето и съдбата. Обичаите пък съхраняват ритъма на годишния цикъл – свързвайки човека с природата, със слънцето, с тайните сили на света.

Настоящата книга е покана за пътешествие през магичния свят на българските легенди, обичаи и песни. Тя ще ни пренесе сред вековните сенки на планините, ще ни потопи в мистиката на народните вярвания и ще ни разкаже историите, които са ни изградили като народ. Това не е просто разказ за миналото – това е живата памет на България, която продължава да ни вдъхновява и днес.

БЪЛГАРСКИЯТ ФОЛКЛОР

Българският фолклор е важна част от нашата културна идентичност и традиции. Обикновено, когато говорим за фолклор, си представяме стари народни песни, танци, приказки, пословици, поговорки, шевици, дърворезба и други форми на изкуство, свързани с живота на хората в миналото. Този традиционен фолклор се е развивал активно до средата на 19. век и днес се разглежда като „класически“ фолклор на българите.

От 19. век нататък обаче, културният живот в България започва да се променя. Появяват се нови форми на изкуство като театър, литература и музика, но интересът към фолклора никога не изчезва. Дори в съвременната градска среда се създават нови фолклорни традиции, които отразяват начина, по който обществото се адаптира към модерния свят.

Българският фолклор е нещо повече от колекция от песни и приказки – той е част от нашата история и национална идентичност. Изследвания показват, че българският фолклор има връзки с културата на древните траки, славяни и прабългари. Приемането на християнството през 9. век също оказва огромно влияние върху неговото развитие.

Българският фолклор има две основни страни. От една страна, той е свързан със селския начин на живот, сезонните обичаи и ритуалите, които отбелязват различни етапи от живота на хората. От друга страна, той отразява историческите събития и съдбата на българите.

Българският фолклор е богат на митологични вярвания. В него оживяват легенди за вампири, таласъми, самодиви и змейове. Вълнуващи приказки разказват за герои, които се надбягват или надхитрят слънцето, а страховити митове описват болестите като зловещи същества.

Фолклорът е не просто част от миналото – той продължава да живее и днес, като ни свързва с корените ни и ни помага да разберем по-добре самите себе си.

Българските обичаи и празници са изпълнени със символика и традиции, свързани с основните етапи от човешкия живот. Един от най-важните мотиви в нашия фолклор е темата за брака, а централни фигури в празничните обреди са младите момци и девойки, на които им предстои да се оженят.

През зимните празници, като Коледа и Сурва, неженените момци се събират в групи, наречени

коледари или сурвакари. Те обикалят домовете, пеят специални венчални песни и отправят благословии. Техен пролетен аналог са лазарките – момичешки обредни групи, които изпълняват песни, често с тъжни мотиви. Друго важно място за общуване между млади мъже и жени са седенките, жетвата и големите празнични хора, най-известните от които са на Великден и Гергьовден.

Жизненият цикъл на човека също е отбелязан с богати обреди – от раждането и сватбата до погребалните ритуали, които поддържат култа към предците.

Българският епос разказва за герои като Крали Марко – силен юнак, който се бори с турските поробители. Исторически събития като падането на България под османска власт през 14. век също намират отражение в баладите за последния цар Иван Шишман, в образите на девойките-мъченици за вярата и в легендите за хайдутите, които се съпротивляват на поробителите.

Българската музика е разнообразна и има ясно различни стилове според региона – Родопите, Тракия, Шоплука, Македония. Характерни са двугласното пеене и уникалните неравноделни ритми, които правят народната ни музика разпознаваема по света.

Приказките ни също са богати и разнообразни – наред с вълшебните истории, често се срещат битови разкази за съперничеството между богатия и бедния, хитреца и глупака. Централна фигура в народния хумор е Хитър Петър, който надхитря властимащите и измамниците. Той е вечно в съперничество с Настрадаин Ходжа – герой, познат в цяла Евразия.

Българският народ има силно усещане за история и легенди. Някои от тях са свързани със старозаветни мотиви, а други разказват за митични същества като водни бикове и заровени съкровища. В народната памет падането под османска власт бележи границата между реалната история и легендите, които отразяват дълбоките корени на нашата културна традиция.

Българският фолклор е тясно свързан с православно християнство. В религиозните ни народни песни и предания централни фигури са Бог, Богородица и светци като Св. Георги, Св. Петър и Св. Димитър. Особено важно място заема и Св. Иван Рилски – закрилник на българския народ. Дори българите, приели исляма, запазват вярата си под формата на тайно християнство и съхраняват много елементи от традиционния фолклор.

В края на 19. и началото на 20. век народното творчество получава нов заряд, особено в Македония и Тракия, където революционните борби вдъхновяват създаването на патриотични песни. По-късно същото се случва и в Добруджа. В градската култура пък се появяват нови фолклорни явления като анекдотите за Бай Ганьо и популярните градски песни.

Днес фолклорът продължава да се развива, като се смесва с модерни музикални стилове.

Различни композитори и изпълнители експериментират с традиционни мотиви, което води до интересни резултати. Важна роля имат и музикантите от етническите общности, особено ромите, чийто талант отдавна влияе върху българската народна музика. В световен план българският фолклор е високо ценен и признат.

Изследванията върху българския фолклор започват още през 19. век. Един от най-важните сборници е „Български народни песни“ на братя Миладинови, издаден през 1861 г. Огромна роля има и „Сборник за народни умотворения и народопис“, основан през 1889 г. от проф. Иван Шишманов, като досега са издадени 65 тома. Днес основният научен център по фолклор в България е Институтът за фолклор към БАН. Фолклорът се изучава и в университетите, музикалните академии и в НАТФИЗ. Главното специализирано списание по темата е „Български фолклор“, издавано от 1975 г.

В българската наука и култура фолклорът най-често се свързва със старата селска традиция. Той обхваща музика, танци, устно творчество (приказки, пословици, поговорки) и различни видове народно изкуство – шевици, дърворезба, каменни пластики, обредни хлябове и др. До средата на 19. век тези традиции се развиват активно, но след това започва утвърждаването на самостоятелна художествена култура – литература, театър, професионална музика. Въпреки това интересът към фолклора остава постоянен, а в градската среда се появяват нови фолклорни форми, които отразяват живота в съвременното общество.

БЪЛГАРСКИЯТ ФОЛКЛОР – ДУХОВНО НАСЛЕДСТВО И КУЛТУРНА ИДЕНТИЧНОСТ

Българският фолклор представлява жизнена и богато развита културна система, която се е съхранила през вековете. Развива се върху територията на българския етнос, обхващайки не само съвременна България, но и области в Македония, Северна Гърция, Сърбия, както и диаспори в Украйна, Молдова, Южна Русия и Банат (Румъния).

Историческите изследвания сочат дълбока приемственост между българския фолклор и духовния свят на древните траки. Той съчетава славянски и прабългарски традиции, като особено силна трансформация настъпва през IX век – с приемането на християнството и разпространението на славянобългарската писменост.

ОСНОВНИ ЧЕРТИ НА БЪЛГАРСКИЯ ФОЛКЛОР

Българският фолклор се свързва както с ежедневието, така и с историческата съдба на народа. От една страна, той отразява аграрния начин на живот – годишния стопански цикъл, семейните и календарните празници. От друга страна, съдържа епически разкази за исторически личности и събития – героичният епос, включващ образи като Крали Марко, цар Иван Шишман и българските хайдутути.

Българският митологичен свят е наситен с вярвания за вампири, таласъми, самодиви и змейове. Срещат се и митологични мотиви като „Момъкът надбягва слънцето“ и „Мома надгрива слънцето“.

КАЛЕНДАРНА И СЕМЕЙНА ОБРЕДНОСТ

Фолклорната обредност има ярко изразен брачен мотив. Зимните празници включват коледарските дружини – неженени момци, които обхождат домовете и изпълняват венчални песни. Пролетните момински обреди, като лазаруването, също са свързани с идеята за предстоящия брак.

Други традиционни обредни практики включват:

Седенки и тлаки – общ труд с елементи на социализация между младите.

Жътварски ритуали – с характерни песни и танци.

Празнични хороводи – особено ярки на Великден и Гергьовден.

Жизненият цикъл на човека се отразява чрез ритуали, свързани с раждането, сватбената обредност и сложните погребални традиции, които са в основата на култа към мъртвите.

МУЗИКАЛНИ И СЛОВЕСНИ ТРАДИЦИИ

Българската народна музика се отличава с регионални стилове – родопска, тракийска, шопска, македонска и други. Характерни са:

Българският песенен двуглас

Неравноделните тактове, уникални за музикалната традиция

Героичните и исторически песни

Фолклорните приказки съдържат както вълшебни сюжети, така и битови мотиви, в които се

противопоставят богатият и бедният, хитрият и глупавият. Хумористичният персонаж Хитър Петър е в своеобразно съперничество с Настрадаин Ходжа.

РАЗВИТИЕ И ИЗСЛЕДВАНЕ НА БЪЛГАРСКИЯ ФОЛКЛОР

Системното изследване на фолклора започва през XIX век. Един от най-значимите сборници е „Български народни песни“ на братя Миладинови (1861 г.). През 1889 г. проф. Иван Шишманов създава „Сборник за народни умотворения и народопис“, който и до днес документира фолклорните традиции.

Днес фолклорът се изучава в университетите, музикалните академии и НАТФИЗ. Основен научен център е Институтът за фолклор при БАН, а водещото списание в областта е „Български фолклор“ (основано през 1975 г.).

СЪВРЕМЕННИ ТРАНСФОРМАЦИИ

Българският фолклор продължава да вдъхновява нови музикални течения, като се смесва с различни стилове. Етническите общности, особено ромите, също оказват влияние върху развитието на музиката. В международен план българският фолклор се радва на голямо признание.

Въпреки промените, традицията остава жива, съчетавайки вековни ритуали с модерни културни форми.

РАЗКАЗВАТЕЛНОТО ИЗКУСТВО И КУЛТУРНАТА ПРИЕМСТВЕНОСТ В БЪЛГАРСКИЯ ФОЛКЛОР

Българската приказка съчетава магическо и битово начало, като представя вечната борба между богатия и бедния, хитрия и глупавия. Хуморът е неподправен и първичен, а основният комичен герой – Хитър Петър, се явява съперник на широко разпространения в Евразия Настрадаин Ходжа.

Легендите често черпят образи от Стария завет, а историческата памет на българския фолклор достига до XIV век – времето на падането на България под османска власт. Отвъд тази граница в народното въображение се появяват митични представи за водни бикове, заровени съкровища и други символи на древната фолклорна култура.

БЪЛГАРСКИЯТ ФОЛКЛОР И ПРАВОСЛАВИЕТО

Фолклорната традиция на българите е в хармония с православно християнство. Народният религиозен епос включва фигури като Господ, Богородица, Св. Георги, Св. Петър и Св. Димитър, а сред светците най-ярко се откроява Св. Иван Рилски.

При българите, приели исляма, се наблюдава криптохристиянство – тайно запазени християнски вярвания, както и адаптация на фолклорните традиции чрез промени в имената и обредността.

ФОЛКЛОРЪТ И РЕВОЛЮЦИОННИТЕ ДВИЖЕНИЯ

В края на XIX и началото на XX век фолклорът получава нови импулси, особено в Македония и Тракия, където революционните борби раждат множество песни за борци и въстания. По-късно подобен процес се наблюдава и в Добруджа.

ВЛИЯНИЕТО НА ГРАДСКАТА КУЛТУРА

С развитието на градската култура се появяват нови фолклорни явления:

Афористичният хумор – анекдотите за Бай Ганьо

Градският шлагер, който внася нови музикални влияния

Синтезът на фолклор и модерна музика, наблюдаван в новите жанрове

БЪЛГАРСКИЯТ ФОЛКЛОР ДНЕС

Днес българската фолклорна традиция е в процес на динамично развитие. Влиянието на различни музикални жанрове, включително етно- и уърлд музиката, води до нови интерпретации на традиционни песни и мелодии. Важна роля играят изпълнители от етническите общности, особено ромите, чието музикално наследство отдавна оказва въздействие върху българския фолклор.

На международната сцена българският фолклор получава широко признание, като ансамбли като „Мистерията на българските гласове“ и инструменталисти от различни школи популяризират българската народна музика по целия свят.

ФОЛКЛОРНИ ОБЛАСТИ В БЪЛГАРИЯ

ШОПСКА ФОЛКЛОРНА ОБЛАСТ

Шопската фолклорна област има няколко района – софийски, граовски, кюстендилски, самоковски, ихтимански и годечки, в които има известни различия, въпреки общото в стила.

Танцуването предизвиква силни преживявания в емоционалната душа на шопите, което се изразява в мощни провиквания, ръмжене и свиркане. Добре известно е движението „натрисане” – силно раздрусване на раменете, предизвикано от динамичните, твърди и отсечени движения в краката, както и от постановката на тялото и хватата за пояс. Високото повдигане на крака е проява на сила и мъжественост. Характерен е подчертаният стремеж за откъсване от земята.

ТРАКИЙСКА ФОЛКЛОРНА ОБЛАСТ

Тракийската фолклорна област обикновено се разделя на три района – западотракийски, източнотракийски и странджански.

Много от странджанските танци савъв връзка с някакъв обред. Най-типични са нестинарските танци, великденските ръченици и кукерските игри. Странджанците играят с голяма съсредоточеност и сериозност. Мъжете респектират със сложни пляскания, а ръцете им излъчват сила и достойнство.

Акцентът в тракийските танци е движението, насочено надолу – олицетворение на почитта към земята. В някои танци ясно се виждат заемки от битови трудови процеси като месене на хляб и точене на тесто. Тракиецът слива празника и делника в танца си, показвайки, че всеки ден е своеобразен празник.

РОДОПСКА ФОЛКЛОРНА ОБЛАСТ

Родопската фолклорна област преди е била включена като район от тракийската област. Обособяването и като самостоятелна се е наложило от по-съществените различия между двете области.

Родопските танци са бавни и умерени с малко разнообразие на движенията и сравнителна простота. Играят се най-често на песен, като характерно тук е, че мъжете също пеят.

Хората се играят в полукръг или кръг и най-често са само мъжки или само женски. Срещат се и разделно-смесени хора, но при тях мъжете и жените не се нареждат един до друг мъж-жена, а в началото на хорото се хващат само мъжете, а след тях – жените.

Мъжете се залавят най-често за длани, което е много характерно за Родопите. В другите области този захват е много рядко срещан. Мъжете играят с широки стъпки, клякат и коленичат бавно и тромаво.

Жените се хващат за длани или под ръка. Характерно за женските танци е, че се стъпва изключително на цяло ходило. В движенията има и подскоци, но те са много ниски и сдържани. Жените са винаги в състена верига, в кръг, близо една до друга, без да се разреждат по време на играта.

ПИРИНСКА ФОЛКЛОРНА ОБЛАСТ

Пиринската фолклорна област има много танци, повлияни от шопската, тракийската и родопската област, като се наблюдава дори гръцко влияние. Малко са запазените танци с чисто пирински стил. Най-чисти, без странично влияние, са тези в Петричко и Сандански.

Леката и стегната носия позволява по-висока игра, изразена в бавни, гъвкави прескоци и подскоци и високи свивки, съчетани с пружинки. Хората тук са умерено бързи, движенията са леки и пластични, съчетани с резки заставания в поза, траещи дори няколко такта. Бавните танци са много тържествени, в тях мъжете влагат много енергия и чувства.

ДОБРУДЖАНСКА ФОЛКЛОРНА ОБЛАСТ

Добруджанската фолклорна област също е близка по характер на танца до тракийската поради големия брой тракийски преселници в Добруджа.

Танцува се приклепнал или приседнал, „залепен“ за земята, а тялото често е наклонено назад или напред. Движенията са съсредоточени главно в краката, но и ръцете вземат голямо участие със специфична пластичност при жените. Типична за добруджанския стил е играта на тялото и раменете – при жените е наситена с грациозност и сдържаност, а при мъжете е с подчертана вътрешна сила.

Танците олицетворяват силната връзка със земята като основен източник на поминък.

СЕВЕРНЯШКА ФОЛКЛОРНА ОБЛАСТ

Северняшката фолклорна област е най-голямата по площ. Тя се отличава със скокливия стил, обусловен от веселието и радостта от живота. Северняците не вървят спокойно, а тичат и подскачат, изразявайки своите чувства и радостни емоции. Ръцете често се размахват волно и нашироко в координация с движенията на краката.

Хората по тези места казват, че „летят“, когато танцуват. „Летенето“ се обуславя от леката и вихрена игра в синхрон със състоянието на танцуващия, за когото танцът е отделяне от земята, откъсване от грижите за всекидневието и преминаване към така обичаното състояние на веселие.

СТРАНДЖАНСКА ФОЛКЛОРНА ОБЛАСТ

Към основните шест области, в голяма част от източниците присъства и седми етнографски регион – Странджанска фолклорна област. Тя се отделя от Тракия и обхваща Бургас, Малко Търново и планините Странджа и Сакар.

Областта се обособява като отделна, поради разликите в културата и народното творчество на населението ѝ. Народните носии в Странджанската фолклорна област са Сукманена и Чернодрешна.

Музикалните произведения в Странджа са основната причина за образуването на нова етнографска област. Песните тук са едногласни, безмензурни и с богата орнаментика. Основно се делят на седенкарски, сватбени, жетварски, хороводни, обредни и трапезни. Най-популярни са произведенията „Ясен месец веч изгрява“, „Малка мома двори мете“, „Седнала е Яна“ и „Капитан Петко Войвода“.

Танцувалното творчество е специфично и характерно само за Странджанска фолклорна област. Хората са смесени и се танцуват обикновено в кръг или полукръг с леко и умерено темпо. Стъпките са прости и лесни, а движенията включват цялото тяло. В Странджа са популярни „Пайдушко хоро“, „Елховско хоро“, „Копаница“ и други.

Характерните народни инструменти са гайда, кавал, гъдулка, тъпан, свирка и тамбура. В етнографския регион са запазени много световноизвестни български обичаи и традиции, включително „Нестинарство“, „Филек“, „Еньова булка“ и „Сирни Заговезни“.

В Странджа всяка година се организират различни фестивали и събори, които събират посетители от целия свят.

МИТИЧНИ СЪЩЕСТВА И ДЕМОНИ

ДЕМОНИ НА БОЛЕСТИТЕ

Болестта в традиционната култура се възприема като резултат на нарушена социокултурна норма и свръхестествена намеса. В доиндустриалното общество разболяването се приписва на редица болестотворни демони. Високата детска смъртност в миналото е причина децата често да се мислят като жертви на различни демонични същества. Същото важи и за високата смъртност при родилките.

Лехусниците са болестотворни демони, които според народните вярвания вредят на родилките, като предизвикват родилна треска. Познати са с наименованията лихусници (Горнооряховско), лауси (Ловешко), арменки, ерменки (Странджа), ирменки (Ямболско). Лехусниците и арменките са душите на умрели бременни жени и родилки. Те са 3,7 или 12 сестри, описвани като млади жени в бели дрехи или като грозни старици. Ерменките имат различни недъзи: първата е куца, втората сляпа, третата няма, четвъртата глуха, петата зъбата, шестата носата, седмата гърбава, осмата кривоврата, деветата кривоуста. Опасни са за родилката до 40 ден след раждането. Срещу тях жените носят чесън, пара, червен конец. На навите се приписват продължителните кръвотечения и главоболие на родилката, както и плач, болести и смърт при новородени.

С наименованието горска майка се обозначава болестотворен демон, който предизвиква безсъницата при децата. Тази детска болест се нарича и нощница. Според традиционните представи горската майка живее по горите и идва в къщата само когато се изпрати чрез магия. Тя плаши децата нощем, като придобива облика на различни животни – свиня, крава, коза, куче или патка. Описва се и като грозна и зъбеста жена, с глава като на бик и очи като на бивол. Нападнатият от горската майка не може да заспи, защото тя пропъжда съня. От болестта човек може да полудее и да умре, ако не се лекува с баяне. Дрехите на болния се накадяват преди лягане с тамян и билки.

Друг болестотворен демон в българските народни вярвания е мората. Позната е с наименованията мрава, морава (Родопите). Произходът ѝ се свързва с човек, който е загубил живота си насилствено или при когото са нарушени норми на погребалната обредност. Описва се като мъж, жена, куче, бивол, квачка с пиленца, птица, черна пеперуда, кълбо. Мората измъчва човек по време на сън. Тя го души, натиска го по гърдите и той се задушавя. Вярва се, че

мората пие кръв, като напада най-често деца. На пострадалите остават сини петна по тялото. Средство против мората са прекръстването, молитвата и водосветът, използват се и чесън, ножици, кръст и тамян. Широко разпространено в Родопите е вярването, че човек при събуждането си трябва да помръдне палеца на крака си, за да прогони болестта.

Руса е наименование на болестотворен демон, който предизвиква рани по лицата на малките деца (Гоцеделчевско). Русата се описва като грозна жена. Болестта се лекува с баяне.

В Софийско кръвотечението от носа се нарича мрат. Така се назовава и кокоша болест, която вреди на домашните птици. Мратинякът прилича на голяма грозна черна кокошка с големи очи. В Западна България против болестта на св. Мина се коли черно пиле на прага на къщата.

С треска в миналото българите обозначават обикновено маларията. Според народните представи треските живеят на край свят. Те са седем сестри и ходят заедно. За предпазване от треска хората отбелязват Сретение Господне. Против нея се извършва баяне, използват се билки като бял равнец, момина сълза, коприва, подъбиче и трескавиче.

Холерата е позната като „испанската болест“. Според народните представи тя живее на край света. Холерата е грозна, дрипава и невчесана жена. Вярва се, че е сестра на чумата. Холерата се страхува от съботни кучета (родени в събота), от тръни и се лекува с чесън.

Червенка е народното название на болестта червен вятър. Червенката се описва като много

дебела и грозна жена. Болният трябва да се въздържа от различни храни – люто, солено, кисело, да не пие вино. Лекува се със самовилски или змейски билки, брани на Еньовден. Болестта се заплашва, че ще бъде изгорена с огън, изметена с метла, сресана с гребен и издялана с нож.

Демонизира се и най-страшната епидемична болест в миналото – чумата. В Източните Родопи я наричат каран. Според вярванията чумата живее в „чуминото село“. Тя може да се превръща в различни животни или се описва като грозна жена в черни дрехи. Чумата притежава свои предмети – режещи и прободни инструменти, с които убива. Вярва се, че записва жертвите си в тефтер. Тя има дете и хората ѝ оставят корито и вода, за да го окъпе. Според народните представи чумата се изпраща от Господ или от св. Харалампи, за да мори грешните хора, и тя проявява милост само към сираци. Като предпазно средство срещу чумата в миналото се практикува заораването на селищата от двойки хора и животни близнаци. Широко разпространена практика по време на чумна епидемия било хващането на ‘жив огън’ от триене на лескови пръчки, с които се опалвали хората. Повсеместно в българските земи братята светци Антон и Атанас се почитат като покровители на чумата. На св. Харалампи (Чуминден) хората не работели, тъй като светецът се считал за господар на чумата. Тогава раздавали намазани с мед питки по комшиите. Липсата на чума в съвременността се обяснява с представата, че е затворена някъде.

Болестта шарка в миналото също се демонизира, а названието ѝ се табуира – нарича се лелка, бабичка, госка, сладка и медена, позната е и с наименованието сипка. Шарката идва в човешкия дом от край свят. Широко разпространено е вярването, че шарката обича да се крие във вълна. В нейна чест се празнуват св. Варвара и св. Сава. Разпространена е представата за шарката като за стара жена. Понякога болестта се мисли в колективния образ на две или три сестри, като най-старата е най-опасна. За болестта се вярва, че обича да яде сладко и затова ѝ оставят сладки ястия. Още се пази споменът за едрата шарка, която е била смъртоносна. В по-ново време шарката се счита за детска болест. Вярва се, че тя може да се умилостиви. При наличие на болест в едно селище в миналото се спазват различни забрани – не се коли, не се вари, не се пържи, не се пари вълна, не се готви блажно, не се върши женска работа, не се събират мъж и жена.

Влас е название за демонизирана болест по говедата. В нейна чест се празнува 11. II. – Власовден, когато се извършва жертвоприношение. На този ден воловете не се впрягат, жените не предат, за да не „стане влас“ в очите и не месят хляб „за да не се власява“.

В хода на модернизацията през XX век и на развитието на медицината представите за демоните на болестите отпадат от светогледа на българите и в съвременността се срещат само в някои народни песни и приказки.

САМОДИВИ

Самодивите са митични същества, които в българската традиция са познати и с наименованията самовили, вили, юди, юдафки, злини (Гоцеделчевско), пери (Кърджалийско). В Пловдивско самодивите се свързват с превъплътени мъртъвци млади булки.

Една от хипостазите на самодивата – вихрушката по произход се извежда от душата на покойник. Вярването, че вихрушката е предизвикана от самодиви, е по-характерно за западните български земи, докато представата, че е душа на покойник преобладава в Източна България.

Самодивите обитават дивата природа. Те се свързват с Пирин планина и горските поляни. Често като техни се определят водоизточниците – чешми, кладенци, извори, езера. От човешкия дом те излитат през комина. Самодивите излизат лятно време. В Силистренско появата им се свързва с русалската седмица. Често в песните се споменава, че самодивите вземат мома на Спасовден. Явяват се нощем, а софрите си прави по обяд. Свързани с пролетното пробуждане на природата, самодивите имат пряко отношение към растителността. Често се локализируют при стари дървета. Като самодивски цветя се определят росен, имел, здравец, бръшлян, повет. Там, където самовилите играят, тревата изсъхва. Затова кръглите места с изсъхнала жълта трева се мислят за самодивски. Това се отнася и за местата с много гъби. Вярва се, че самодивите отбягват лук, пелин, орехова шума, вратика, комунига, гороцвет, трендафил и перуника.

Най-често самодивите се описват като красиви девойки. Явяват се като три сестри. Под мишниците си имат леки криле, с помощта на които хвърчат. В песните носят имена на жени. Самодивите живеят сами, без мъже и семейства. Понякога се описват като животни и птици.

За самодивите се смята, че са невидими или се описват с бели дрехи. Във Велинградско са познати като „бели жени“. Те пеят песни, карат овчарите да им свирят, играят самодивски хора, летят по небето. Самодивите се чуват като сватбено шествие – с музика, гайди, тъпани. Любимите действия на самодивите, освен танците и песните, са къпането и миенето, ресането, люлеенето, виенето на китки.

Когато младеж хареса самодива, той отнема предмета, в който се крие силата ѝ – риза, гривни и се жени за нея. Помолена да изиграе самодивски танц, самодивата получава скрития от мъжа ѝ предмет и излита през комина, като изоставя детето си. В народните песни самодивите помагат на юнаците. Стана самовила е посестрима на кавалджии и песнопойки, Дена самовила – на юнаците, Радка – на овчарите, Магда самовила – на биярките, а Смиа – на дърварите. Млякото на самодивата е чудотворно. Тя кърми Крали Марко и му дава сила.

Самодивите имат предпочитания към вегетарианската храна. Те обичат мед и погачи, ядат ошав и ябълки и приготвят ястията си под стрехите, където вечерят. Умилостивяването им става като

мястото, за което се предполага, че там са разболели човек, се поръси с подсладена вода. Прекосяването на местата на самодивата води до болест – парализа, кожни болести, епилепсия, полуда. Разболяват се и заветите от вихрушка хора. Традицията забранява да се носят вдигнати от вихрушката дрехи, кърпа, шапка, защото са опасни.

Самодивите са едни от най-популярните образи в българската народна митология. Въпреки че вярата в тяхното съществуване е отпаднала от светогледа, те остават част от народните песни, приказки и предания.

ЛАМИ И ХАЛИ

Според народните представи ламята произхожда от змия, на която са отсекли главата. Ако след 40 дни тя срасне с рог от вол или бивол, започва да расте и става ламя. Голямата ламя има кучешка глава с големи остри зъби, четири крака с остри нокти, опашка, завършваща със срасналия рог. Тялото ѝ е покрито с големи алени люспи като на риба.

В приказките ламята се нарича сура и се описва с три глави. Едната глава е лъвска, втората козя, а третата – змейска. Ламята е страшна и свирепа, появява се като мъгла и вятър и се осмисля като женско същество.

Тя живее в морета и големи езера, до чешми, в дълбоки пещери и дупки. Отличава се с лакомия, поради което названието ѝ се използва нарицателно за човек, който яде много – „сякаш че е ламя“. Ламята заграбва плодородието – обира пшеница, просо, грозде, мляко, масло. Тя предизвиква суша и изядва по една девойка на ден. От отсечените ѝ глави потичат три реки: едната жълто жито, другата руйно вино, третата – прясно мляко. Според вярванията от Централна и Югозападна България ламята е противник на змея, който може да я убие.

В западните български земи са разпространени представи и за халата. В останалите области халата се среща в народни песни като метафора на буря. Халата живее по скалите, пещерите, планините, високите дървета. Тя се проявява като атмосферни явления – облак, градушка, вятър, дъжд. Описва се и като триглава голяма змия, като стара, беззъба и разчорлена жена. Халата спира водите, причинява суша и обира плодородието. Змеят може да убие халата.

Представите за ламята и халата отдавна са отпаднали от светогледа на българите и се срещат само в някои народни приказки и песни.

ЗМЕЙОВЕ

Представите за змея са добре застъпени в българската народна митология. Той е познат с названията змев, аджер, аждаха, шаркан. Определението за него е „огнен змей“. Произходът му

се извежда от голям смок или от шаран, невидяни от човек 100 години, или от смок, доживял 40 години. Змия може да се превърне в змей и ако изяде себеподобно – „змията доде не погълне друга змия, змей не става“.

Свързва се с атмосферни явления като облаци, дъжд, вятър, суша. В миналото се вярвало, че змеят е стопан закрилник на селското землище и на неговото плодородие. По време на буря човекът змей спи, а духът му ходи по облаци и пази. Противници са му халата и ламята, срещу които пуска стрели. Според народните представи при битка в облаци змеят може да падне. Тогава в продължение на 40 дни хората му носят мляко, докато оздравее и отново хвъркне в облаци.

Змеят се описва като дебела шарена змия с човешка глава. В Северозападна България преобладава представата, че е гущеровиден. Според представи от Западна България и Родопите змейовете могат да бъдат орли. Денем змеят е змия, а през нощта е млад красив момък. Понякога съчетава териоморфни и антропоморфни белези – от кръста нагоре е човек. Змейската кожа (риза, ризница) може да се сваля и облича. Чрез нея змеят придобива териоморфен или антропоморфен вид. Змеят се описва и като силен едър млад мъж с криле. Често се описва като огнено кросно. Може да се превръща и в предмети.

Змеят обитава пещери във високите каменисти върхове на планините. От топонимията са познати змееви дупки, които се свързват с предания за змейове. Като тяхно пространство се посочват и големи стари дървета. Всеобщо разпространено е вярването, че змеят посещава девойката в нейната къща.

Появата на змея е свързана с пролетно-летния сезон. Той отвлича моми на някой празник: Връбница, Великден. Отвлечената от него девойка ражда дете, което е момче. Змеят е особено чувствителен към някои билки: вратика, комунига, синя тинтява. Ако полеят любената от него мома с тях, змеят я разлюбва.

Любените от змей в народните песни са винаги девойки, а в неприказната проза – и жени. Той не може да залюби моми, които са преминали през обредите лазаруване и кумичене. Любените от него са болнави, за човек, който вехне, казват, че „змейове го любят“.

По-рядко в българската народна митология се среща образът на змеица. Той се открива основно в митическите песни, но е познат и от разкази (Странджа). В животинския си вид змеицата е мечка стръвница, а в човешкия – девойка. Змеицата, подобно на самодивата, се влюбва в овчар и му помага. Понякога майката на овчаря успява да раздели сина си от змеицата чрез билки.

Разкази за появата на змей са записвани на различни места в страната през XX век. В наши дни представите за това митично същество са запазени в приказки, песни и предания.

ВАМПИРИ

В различните части на страната са разпространени различни названия за вампира: вапир, врапир, вопер в З. България; упир в Добруджа; лемпир, лепир, литер в Средна Стара планина, Търновско, Горнооряховско; плътеник в Северозападна и Североизточна България; бродник в Русенско; вещяр в Плевенско; тенец в Северозападна България; устрел в Странджа; дракус в Родопите; опачина в Девинско; топяк в Югозападна България, областта Чеч; самодив в Сакар и някои части в Добруджа и др.

В народните вярвания вампирът е демонично същество – покойник, който не е стигнал до света на мъртвите, а е останал на границата между двата свята. Причините, водещи до превъплътяване на мъртвец, могат да са различни. Една от тях е свързана с неспазване на общоприетите норми на прогебалната обредност – във вампири се превръщат покойниците, които не са окъпани след смъртта; не са оплакани от близки и роднини; не са опяни от свещеник. Освен това всеки мъртвец трябва да бъде внимателно пазен, така че нещо да не пресече пътя му към отвъдния свят: следи се трупът му да не бъде прескочен от някакво животно (котка, куче); да не прелети над него птица; да не се подава нещо през него. Друг кръг от представи свързва вапирясването с хора, починали от неестествена смърт – самоубийци, убити, обесени, удавили се, ударени от гръм или загинали при някаква злополука. Вампири стават и хората, чийто живот бил изпълен с прегрешения – крадците, убийците, блудниците, врачките, пияниците.

Същевременно погребалната обредност предлага голям набор мерки и ритуали, които да предотвратят превъплътяването: опалване на гроба; забиване на игла или трън от глог в корема или петата на мъртвеца; забиване на остър предмет на мястото, където е починал човекът или в гроба му (желязо, дървен кол, вретено); засяване на чесън на горба, заравяне на варени яйца в гроба и др.

Представите за вампира също са разнообразни. Според някои той е невидим дух, но понякога човек може да усети присъствието му по полъха от преминаването му или повнезапно преминала сянка. Според друга много разпространена представа вампирът прилича на надут, пълен с кръв мях, който се търкаля. Описва се и като търкаляща се рунтава глава на животно (вол, прасе). Съществува и антропоморфна представа – вампирът изглежда като човек, но няма кости и зъби, бил само кожа и кръв и вместо нос имал дупка на лицето си. Широко разпространено е и вярването, че вампирът може да приема образ на прескочилото мъртвеца животно или да сменя образа си, превъплътявайки се в различни животни (коте, куче, прасе, теле, бяло яре, бял кон и др.).

Вампирът живее в гроба, напускайки го след залез слънце през отворила се дупка. Понеже няма кости и е дух, може да влезе през всеки процеп, дори ключалка на врата. Най-често той се връща в къщата, която е обитавал приживе, прави различни пакости – тропа по тавана, чупи

съдове, разлива стомните, мори добитъка и пие от кръвта му, притиска и души спящите хора. Пропеят ли първи петли, той се връща в гроба. Ако обаче епил много кръв и е заякнал, може да се разхожда и през деня. Вампирите, произлезли от убит човек, обитават местностите, където е станало убийството и нападат минаващите, закъснели след залез слънце хора.

Ако вампирът не бъде убит или прогонен до 40-ия ден след погребението, той става плътеник – придобива плът и кръв и е неразличим от хората. Вместо кости обаче има хрущял. Такъв плътеник обикновено се заселва на друго място, където никой не би го разпознал, и започва нов живот, като дори може да се ожени и да има деца. Такива деца имат способността да виждат вампирите и съответно да ги убиват. Според разказите плътеникът обикновено става касап или бръснар, но по стечение на обстоятелствата не оцелява дълго – самият той или някой друг го порязва и от него остава само пихтиеста кръв.

Има два начина за спасение от вампира – той трябва или да бъде убит, или да бъде прогонен. Тъй като съботата е единствения ден, в който вампирът остава в гроба си, унищожаването му най-често става тогава. Гробът се разкопава – обикновено тялото на вампиря салия мъртвец е останало неразложено. Пробиват го с клон от глог или метален шиш и в дупката наливат вряло вино или масло. Съществуват специални хора, които могат да виждат и убиват вампирите, т.нар. вампирджии – това са децата на вампира или съботниците (хората родени в събота). Тази способност имат и четириоките кучета (кучетата с тъмно оцветяване около веждите). Вампирджиите гонят вампира нощем, като се събличат чисто голи. С брадви и ножове те обикалят селото. В Родопите вампирджиите убиват вампира с пушка, заредена със сребърен куршум. Вампирът се стархува и от християнски символи – кръст, икони, светена вода. Светлината също е негов враг, както и водата. Смята се, че той е глупав и лесно може да бъде подмамен в реката, където се удавя. За целта хвърлят във водата пръст от гроба му и той тръгва след нея. В други случаи може да бъде подмамен да напусне дома със топъл хяб, който се оставя на синур или на границата между две села, а вампирът, не знаейки накъде да тръгне, остава там.

Днес вярата във вампири все още съществува и на различни места в България могат дори да се чуят разкази от първо лице за преживени случки с вампир. Често хората отбелязват, че в днешно време по-рядко се срещат вампири, заради аутопсиите, при които трупът се разрязва, или пък заради широкото разпространение на електричеството и уличното осветление.

Понякога вярванията за вампири се смесват с представите за други подобни демонични същества, например караконджула. След бума на вампирски сюжети в литературата и киното, в последните няколко години често малки деца, отглеждани през летните ваканции на село, обединяват тези сюжети с разказаното от техните баби или дядовци, създавайки интригуващи страшни истории.

НАВИ

В различни части на страната са познати под разни названия: нави, навъе, навляци, еврейчета, свирци, шумници, и др.

Според народните представи навите са злосторни същества, които произлизат от душите на некръстени, мъртвородени, неправомерно заченати и впоследствие умъртвени деца. Такива деца, нестанали част от общността, се смятат за нечисти и се превръщат в демони. Те се явяват като пилета без перушина, които летят и писукат или свирят нощем, търсейки родилки и малки деца. Особено опасни за тях е периодът до 40-ия ден след раждането. Спускат се през комините на домовете със спяща родилка и бебе и изпиват кръвта им. Ако майката и детето пък чуят писъка им, навясват – получават треска и бълнуват, дори могат да обезумеят и да умрат. Освен това могат да отнемат млякото на родилката или съня на новороденото.

Според други представи злите духове, вредящи на родилките и малките деца, са три жени, напомнящи самодивите и орисниците. Вярва се, че произхождат от душите на починали бременни жени или родилки. В Северна България тези зли същества се наричат леуси, лауси, лехусници, а в Южна и в Добруджа – ерменки, арменки, ерменлийки.

Съществуват различни забрани, които трябва да спазват родилката и малкото дете поне до 40-ия ден след раждането: те не трябва да излизат навън след залез слънце, хубаво е в стаята, в която спят да гори постоянно огън. До леглото се окачат нищелки, сърп, ръжен, секира – предмети, които имат апотропейна сила. Родилката и детето могат да се предпазят от навясване и ако носят скилидка чесън, червен конец, сребърна паричка, синьо мънисто, навя кост (костица от женско животно, починало при раждане). Ако вече са навясали, са окъпвани с отвара и/или опушвани с различни билки, от чиято миризма навите бягат. Навясалите могат да се излекуват, ако бъдат прокарани през венец от събирани на Еньовден треви и билки. Често се прибегва до услугите на баячки, които умеят да прогонят злите духове.

Смята се, че във вярванията в нави има известен рационален момент, свързан с честите инфекции при раждане, които хората си обяснявали по този ирационален начин. Някои от забраните също могат да намерят и рационални обяснения – например забраната за излизане на родилката и детето през първите 40 дни след раждането – заради слабата им имунна система през този период е реална опасността от лесна простуда или различни инфекциозни заболявания. Макар че вярата в нави започва да избледнява още в края на XIX – началото на XX в., и те се смесват с представите за орисниците и самодивите, много от забраните, отнасящи се до родилката и новороденото продължават да се спазват до днес.

СТОПАН

В различните части на страната са разпространени различни названия за стопана: стопан, сайбия, наместник, стихя, домакин, дедо, домошар, чувар и др.

В народните вярвания всяко място – къща, нива, село, извор и т.н. – има свой стопан. Особено устойчиви са представите за стопан на къщата – дух покровител на дома, неговите обитатели, имота и добитъка. Ако вампирът е душата на мъртвец, недостигнала до отвъдния свят, поради неспазена погребална обредност или грешен живот, и останала на земята като зъл демон, то стопанът е неговата протвоположност – той олицетворява душата на починал виден и праведен прародител, който пази семейството от беди.

Стопанът се явява най-често в образа на змия, която живее под прага на къщата или под огнището. Види ли се змия в дома или двора, тя не трябва да се убива, в противен случай някой от семейството ще почине. Често самата поява на стопана се свързва с предстоящо нещастие. Когато булка влиза в новия си дом, тя маже прага и огнището с мед и масло, за да умилостиви стопана и да бъде добре приета. Срещат се и представи, според които стопанът е описван като старец с дълга бяла брада, който живее на тавана (например в Родопите и Гоцеделчевско). Той се грижи за здравето и благополучието на всеки член на семейството, помага жените да раждат лесно и децата да растат здрави, да е здрав добитъкът и плодородна земята. Когато е гладен, съобщава чрез тропане по тавана. Тогава се прави т.нар. „стопанова гозба“ – коли се кокошка за курбан, меси се хляб и от тази храна и малко вино се оставят на тавана. На големи празници (Коледа, Гергьовден, Великден) стопанът също се кани символично на трапезата. Ако не му бъде приготвена и оставена храна, той може да се разсърди и да донесе беди за дома – болести, градушка и дори смърт.

Вярванията в съществуването на стопан са залегнали и в строителната обредност. При строеж на нова къща внимателно се избира мястото на строежа. За целта вечер се посипва пепел на съответното място, а сутринта по отпечатъка се гадае какъв е стопанът на мястото. За да бъде спечелен, е нужно същото животно да се заколи за курбан. Курбан се коли и при поставяне на основите на дома – кръвта на животното трябва да изтече от дясната страна на основния камък, а костите или черепът често се зазиждат в основите. Курбан се прави и при влизане в новия дом или когато човек е отсъствал дълго време и домът е стоял празен. В тази връзка съществува представата за зле разположените към хората стопани на изоставени постройки, наричани пущина.

Близък по функции до стопана е таласъмът. В образа на това демонично същество някои етнолози съзират свидетелство за древен обред по принасяне на човек в жертва, за да се подсигури устойчивостта на даден строеж – мост, чешма, черква или джамия. Според тази интерпретация, по-късно се появява идеята, че човекът може да бъде заменен от неговата сянка, схващана

като отражение на душата. Затова строителите измервали с конец нечия сянка и враждали този конец в основите на постройката. След 40 дни вградената сянка се превръща в таласъм, а човекът умира. Таласъмът се явява на мястото и го пази толкова време, колкото е било определено да живее човекът. Той не е злонамерен към хората, освен ако не бъде предизвикан във връзка с пазителските си функции.

Освен на къщата, са познати и стопаните на ниви, лозя и т.н., които ги бранят от градушка, наводнения, пожар и др. В Източна България наричат този стопан синорник или межник. В Северозападна България устройват ежегодно празник с курбан в чест на този стопан – т. нар. оброк. Също така при оран в първата бразда се заравя парче от обредния хляб и част от закланата кокошка (или петел), както и първото боядисано великденско яйце. Стопанът на нива може да се явява като смок или като човек – отдавна починал прочут родственик или родоначалник на рода.

Стопанът на село се заселва още със заселването на самото село. Той обитава извори, кладенци или вековни дървета. Явява се в образ на много голяма змия, змей, млад мъж на кон, кросно и др. Той брани селото от беди, бие се с чумата, за да не влезе в селото. Но ако е недоволен от хората, може да ги накаже. В негова чест се организира общоселски сбор, когато се коли курбан. Всеки взима от курбана и занася у дома си.

Някои изследователи приемат, че с християнството функциите на стопаните се поемат от християнските светци, които стават покровители на селото (празникът светец, служба), но също и оброците се обричат на определен светец, а съборът на селото много често съвпада с храмовия празник.

Често срещана, особено в Родопите, е вярата, че всеки водоизточник има свой стопан. Най-често той се явява в образа на голяма змия, но може да бъде и красива жена. Широко разпространена е практиката да се оставя паричка или конец, когато се ползва даден водозточник – своеобразен дар за неговия стопан. Човек трябва да внимава да не обиди стопана, защото той може да го накаже – водата да го пререже и да го разболе. Ако е ядосана, змията може да изпие и пресуши извора, кладенеца.

Широко разпространено и все още актуално е вярването, че заровеното имане има наречен стопан, който го пази от грабители. За да разберат какъв е стопанът и каква жертва трябва да му се принесе, за да може безопасно да се изрови имането, иманярите посипват пепел на съответното място късно вечерта. Какъвто отпечатък се появи сутринта в пепелта, такъв курбан иска пазителят на имането. Ако стъпката е човешка, значи се иска човек за жертва. В този случай етиката забранява разкопаването, а ако търсачът на имането все пак не се съобрази и сам разкопае имането, скоро след това намира смъртта си.

В различните части на страната са разпространени различни названия за вампира: караконджо, караконджул, караконджер в Разложко, канканджур в Странджанско, каракон и каракончо в Плевенско, Ловешко, Троянско, кандзо в Дупнишко, поганчета, буганци в Родопите, Пирин.

Във вярванията на българите съществуват множество представи за облика на караконджула: според едни, той е едноок и еднокрак мъж с голяма глава с рога и косматото тяло с опашка, носещ дарак на гърба си; според други представи, притежава способността да се превъплъщава в различни животни – куче, котка, вълк, теле, яре. Широко разпространено е вярването, че караконджулът е полу-кон, полу-човек, като в Северна България се среща поверието, че излиза през Тодоровата неделя.

Смята се, че караконджурите живеят накрай света, под земята, и се появяват сред хората само през зимата – януари (караконджолов месец) и най-вече през т. нар. Мръсни дни (караконджови дни, погани дни и др.), в периода от Коледа до Богоявление/ Йорданов ден (24.XII. – 6.I). През тези 12 дни се вярва, че земята е „на решето“, това е граничното време между старата и новата година, когато всички демонични сили излизат от местообиталищата си. Вярва се, че през Мръсните дни караконжулите обитават през деня пещери, реки, воденици, места, на които расте бръшлян, а нощем – от залез слънце до първи петли, излизат и бродят сред хората. От тук произтича забраната за замръкване или излизане по тъмно, хората се страхуват да не бъдат нападнати от караконджо, който може да ги язди или да ги удря с копитата си, отвлече и убие, като ги хвърли от склон или в река, както и да ги разкъса, изяде или да ги нахрани с човешко месо. Съществува вярване, че насилствено умъртвените хора се превръща в караконджули. Смята се, че в това демонично същество се превръщат и всички родени и починали през Мръсните дни. Появата на караконджула на Коледа се свързва в някои райони с обичайното за празника колене на прасе, като се счита, че караконджулът е привлечен от изтеклата кръв на животното, с която се храни.

За да се предпазят от нападение от караконджул през този период, ежедневието на българите е наситено с множество забрани, предимно свързани с домакински дейности – не се преде, шие, тъче (в Странджа се тъче само с лен и коноп, за които се вярва, че предпазват от зли сили), не се приготвят дрехи, не се мие и пере. Съществува и забрана за полови отношения между Коледа и Богоявление, за да не се родят болни и недъгави деца, които да се превърнат в караконджул. Ако все пак се роди такова дете, на комина на дома обредно му се ушива дреха от възрастни жени (задължително нечетен брой), при спазване на абсолютно мълчание. Важно място в набора от предмети и действия, считани за предпазващи от караконджули, е носенето на чесън, тамян или пелин. Апотропейна сила имат и религиозни атрибути – кръст, икона, които се носят или присъстват в дома, както и слънчеви символи – огън, слънчогледови пити, които се закачват на портата на къщите.

Съществено място в българските митологичните представи заема т. нар. поганата пепел, пепелта от домашното огнище, която през Мръсните дни не се изхвърля, това става едва след Йорданов ден. Вярва се, че в този период чрез нея се осъществява връзката с отвъдния свят, следователно и с нечистите сили, изхвърлената пепел привлича караконджулите, които се хранят с нея. В това поверие може да се открие и връзката, съществуваща на места, с вълците, едни от съществата, чиито облик караконджулът приема според вярванията. Те са израз на страха от нападения през зимата от вълчи дружини и от тяхното размножаване.

Вярата в демоничните същества караконджули е присъща и за други балканските народи (сърби, гърци, турци). Сред българите тя е по-силно застъпена до към края на XIX в., след което се размива и слива с представите за вампир, върколак, джин. Днес често представите за караконджула се препокриват с тези за вампира, таласъма, дракуса и джина (в Родопите), а образът му най-често се използва за сплашване на малки деца – казва им се, че караконджулът ще ги отвлече, ако не са послушни.

ОРИСНИЦИ

В различните части на страната орисниците са познати под различни названия: орисници, реченици, суденици, наречници, наръчници.

В народните вярвания представата за митични същества, които предопределят съдбата на човека при раждането му, е широко разпространена. Орисниците най-често са описвани като 3 жени (сестри), които живеят накрай света. Единствено в представите на преселниците от Тракия и Мала Азия, както и в някои части на Странджа, наръчниците са в образа на мъже.

Вярата в орисници е по-силно застъпена в светогледа на българите до към края на XIX в. и е тясно свързана с народната представа за предопределеност на живота/ съдбата на всеки човек, още от деня на раждането му. Вярва се, че трите жени са на различна възраст – първата е най-млада, на около 18-20 г., втората – на около 25 г., а трета е на 30-35 г. Според някои поверия първата е най-благосклонна в наричанията си към новороденото, докато третата е най-жестока, но и нейната орисия е определяща края на живота на човек. Според други виждания обаче и трите орисници са неблагоприятно разположени към детето. На някои места, предимно в Западна България, съществуват вярвания, че чрез орисниците Господ определя съдбата на човек. Всеобщо е схващането, че направената от тях орисия не би могла да се отмени от никого, дори от Бог.

Смята се, че орисниците се явяват при новороденото в полунощ на третата нощ след раждането му (по-рядко, в нощта на раждането), застават при главата на бебето или го наричат през комина на дома. За да бъдат умилостивени, им се оставя трапеза – специално омесена пита,

сол и мед, както и пари и накити, а огнят трябва да гори цяла нощ. Домът трябва да е чист, а детето – изкъпано. Прибягва се и до някои хитрини – бебето се повива с 3 пелени (колкото са орисниците), помилва се и се заплюва 3 пъти, а за да се объркат орисниците, на детето се дават 3 имена. Бебето се облича с бащина риза, а челото и мишниците му се намазват с мас и катран, до креватчето му се поставят предмети с апотропейна сила – ръжен, палешник, сърп, метла.

В народния светоглед първата урешница отговаря за раждането на човек, втората – за развитието на живота, а третата – за смъртта или продължителността на живота, като се смята, че и трите жени предат с вретено нишката на „живота на човек“, но третата я отрязва. Според друго поверие, „в ръцете“ на първата суденица е здравето на човек, на втората – любовта, а на третата – професията. За да й „подкажат“ каква да е професионалната орисия на детето, до креватчето се оставят определени предмети като книга (за да стане учител), пари (за да стане търговец), ножица (за да стане шивач) и др.

Вярата в орисници сред българите започва да избледнява още в края на XIX и началото на XX в., но някои от поверията, свързани с определеността на съдбата на човек, се запазват. Дори и днес, при отбелязването с погача на 40-я ден след раждането, се смята, че поканените жени трябва да нарекат детето с различни пожелания за здраве, късмет, професионални успехи, женитба и създаване на поколение.

ДЖИН

Названието джин е заемка през тур. *cin* от араб. *ginni* 'невидим демон'. Вярванията за този арабски дух на пустинята се разпространяват на Балканите след османското завоевание на полуострова. Според исляма джиновете са една от трите категории разумни същества, сътворени от Аллах (другите две са ангелите и хората). В Корана те са описани като създадени от бездимен огън, с въздушни или огнени тела и променящ се облик.

Върху традиционните представи за локализацията на джиновете несъмнено влияние е оказал ислямът, а чрез него са проникнали и по-стари езически семитски влияния. Съгласно Корана джиновете живеят в пустините, в планините и в горите. Тези представи са твърде близки до местните балкански предислямски вярвания за локализация на демоничните същества. Общоразпространена е представата, че джиновете обитават стари и запустели къщи, воденици, скали, пещери, мръсни места.

Джиновете подобно на повечето демони бродят през нощта, докато пропеят първи петли. Тясно е лошото, злото, пустото време. По време на Рамадан (свещения месец на пост) джиновете са заключени. При облика на джина не винаги е ясно кога става въпрос за пренасяне на

названието джин върху местните демони и кога става сливане на техните функции и образа им с демона, официално приет от исляма. Според разказите те са невидими или се явяват в образа на хора или животни.

Според традиционните представи джинът има широк спектър от функции, което се дължи до голяма степен на пренасянето на термина върху местните демонични същества (като стопаните на къщи, на води, на имане, юдата, караконджулът, таласъмът, вампирът, демоните на болестите). Технологични изобретения на 20-и век, се осмислят от възрастното поколение като проява на зла сила. Така например телевизорът и радиото в Родопите били наричани джиньова кутия, а токът – джиньово светило.

В Родопите срещата на човек с джин се представя като настъпване на тяхната софра. Тя обикновено се локализира на мръсните места, обитавани от джина. За настъпването ѝ човек разбира по заболяването, с което бива наказан. Представата за джинската трапеза е позната и в Средна Азия. В Европа тя се приписва на демоничните същества като дяволите, самодивите и др.

Контактът на човек с джинове често се определя и като среща с тяхната сватба. „Сватбата“ се явява на места, където има убити хора, до река, на мост или пък на воденица. Най-често човек среща джинската сватба на път, като я разпознава по музиката, песните, шумното веселие, тъпаните и игрите. Болест като парализа, загуба на гласа според преданията е честа последица от такава среща.

Средствата и начините за предпазване от джиновете се приближават до средствата за предпазване и унищожаване на други демонични персонажи (като караконджул, вампир). Вярва се например, че джиновете бягат от петела и от светлината. Срещу тях използват и някои апотропейни средства като метла, чесън, къпина. Билки, които се използват срещу джиновете, са перуника, султаненик, бял равнец, употребявани и в прогонването на юдата и змея. Най-често се предпочитат литургичните средства за прогонване на джиновете. Достатъчно е да се произнесе формулата Бисмиях 'в името на Бога' и джиновете бягали. Според вярванията ходжите са тези, които най-ефикасно могат да противодействат на злосторното влияние на джиновете, особено специализираните ходжи – джинджии. Те обикновено лекуват с муски и могат да общуват с джиновете пряко. И тъй като според битуващите представи джиновете са мюсюлмани и християни, заболелият от български джинове независимо от религията си търси покровителството на християнския храм или свещенослужител, а заболелият от мюсюлмански джинове разчита на ходжата. Тази „специализация“ оправдава една широко разпространена практика в случай на нужда да се прибегва и към помощта на „другата“ религия.

Мерките за предпазване от джинове отново кореспондират с познати в традицията средства за

прогонване на самодиви (с билки) и унищожаване на дракус (с лява ръка). Самата идея, че джинът може да бъде умъртвен от човек, противоречи на неговата изначална и вечна същност според Корана.

Джинът в народните представи се проявява като универсален демон, който приема функциите, облика и локализацията на местните демонични персонажи. В някои случаи се наблюдава и обратният процес – неговото название се пренася върху тях. Това е възможно, тъй като понякога е трудно да се прокара ясна граница между различните демони, които са аморфни и с преливащи се функции.

ШЕЙТАН

Според Корана злото в света се дължи на действията на дявола, който е враг на Аллах. В свещената книга на мюсюлманите шейтанът се наименова Иблис. Това название се извежда от гръцката дума диаволис, докато понятието шейтан произлиза от библейското название на дявола сатана. Общомюсюлманската представа за Иблис като враг на човешкия род е позната и на българските мюсюлмани. Те наричат шейтана и с наименованията враг и дявол.

В изследванията по въпроса в България се срещат и двете трактовки за Иблис: като ангел, отказал да се поклони на Адам, и като джин, различаващ се от ангелите. Шейтанът играе важна роля в етиологичните и есхатологичните легенди, като по този начин рамкира началото и края на човешката история. В Корана Иблис се появява в два момента от историята за сътворението на човека – при заповедта на Аллах ангелите да се поклонят на творението му и при съблазняването на първите хора. Мотивът с отказа на Иблис да се поклони на Адам е възпроизведен многократно в свещената книга. За неподчинението си на волята на Аллах шейтанът подлежи на наказание, което е отложено за деня на страшния съд, когато той ще бъде хвърлен в ада.

Схващането за Иблис като принадлежащ на джиновете, които са различни създания в сравнение с ангелите, се използва от мюсюлманите като важен аргумент да се разграничи ислямската легенда за шейтана от християнската за „падналия ангел“, за да се избегне нежеланото за тях сравнение.

Едно от първите деяния на Иблис е да съблазни Адем и Хава да опитат забранената храна, заради което е прогонен от рая. След разрива с бога, той става повелител на джиновете, които изпълняват ролята на негови пратеници. Образът на шейтана като изкусител се свързва и с друг известен кораничен мотив – Ибрахимовата жертва. Според наратив, записан в гр. Доспат, шейтанът казал на Исмаил, че Ибрахим ще го коли. Тогава Исмаил замерил шейтана с камък и му извадил едното око. Затова той е с едно око и е вързан в Мека със синджир. Този сюжет вероятно поддържа популярността си и поради практиката при хадж всеки поклонник да хвърля на съответното място камък, за да извади окото на шейтана.

Вадене окото на шейтана е едно от ритуалните действия, които се извършват и на оградата на тюрбето на Демир баба. Там над релефно изображение са пробити две дупки, които поклонниците се опитват със затворени очи да уцелят с двата показалеца.

Съгласно следкораничните предания шейтанът живее на земята и обитава руини, гробища, бани, пазари; обича да пие вино, обича песни, танци, стихове. Възможността човек да бъде изкушен от шейтана в посока към греха всъщност е възможност вярващият да докаже предаността си към Аллах. За разлика от християнството обаче, според исляма човек не се ражда с първороден грях, а става грешник в хода на своя живот. Равната възможност да направи добър или лош

избор е онагледена от представата, че на двете си рамена човек има две мелекета (ангели), които записват доброто и злото. Мюсюлманите вярват, че шейтанът и ангелите водят борба за душата на човека.

Представата за непрекъснат контрол на делата, осъществяващ се от свръхестествени същества (мелекета и шейтани), поставя и въпроса за свободата на човешкия избор. Според традиционните представи изборът (между доброто и злото) повлиява не само живота на човека, но и предопределя съдбата му след смъртта.

Като кораничен персонаж шейтанът присъства в легендите като значим деятел в началото и в края на човешката история. Той не само се противопоставя на Бога в тези сакрални моменти на сътворение и унищожение. Според вярващите мюсюлмани той присъства активно в живота на всеки човек. В персоналната история дяволът подтиква към прегрешение и участва в божествения контрол над делата, който определя съдбата на човека след смъртта. Неговата намеса е възможност вярващият да направи правилния избор в полза на доброто, като докаже вярата си в Бога.

СЕМЕЙНИ ФОРМИ

Изследванията на семейството са ключова част от изучаването на народната култура. В България и на Балканите те започват през XIX век под влиянието на историческата правна наука и еволюционизма, който разглежда развитието на семейството като линеен процес – от колективни към нуклеарни форми. Международният научен интерес към „старината“ стимулира местните учени да търсят специфични национални характеристики в семейната структура, като акцентът пада върху задругата.

Задругата се разглежда като ранна форма на семейна организация, свързана с идеята за славянския колективизъм. Дебатите около нея са интернационални, като аналогии се правят с немски и френски модели на разширено семейство. В края на XIX и началото на XX век въпросът за задругата става част от националните идентичности на балканските народи.

По време на социализма разширеното семейство се представя като алтернатива на индивидуализма в капиталистическите общества. Въпреки това, през 60-те години се появяват нови подходи, поставящи под съмнение универсалността на задругата. М. Тодорова я разглежда като явление, свързано с децентрализацията на Османската империя.

През 60-те и 70-те години на XX век международните изследвания създават макросравнителни модели на семейната структура, които разграничават „западноевропейския“ нуклеарен модел от „източноевропейския“ разширен. След 1989 г. политическите промени засилват символичните разграничения между Запада и Балканите, а семейните форми продължават да бъдат използвани за обяснение на социалното развитие. Днес нови изследвания поставят под въпрос старите генерализации, акцентирайки върху сложните мрежи от родствени, приятелски и социални връзки.

РОДСТВО

Българската традиционна култура представя рода и семейството у българите като стълбове на социалната организация, както и като най-убедителен гарант за оцеляването на човека. Цялата обредност на българите – календарна и семейна, е изградена върху принципа на родовата солидарност, върху хармоничните, но строго определени отношения между родовете на мъжа и жената: култовете към светците, покровители на рода, се поддържат последователно и дълго

време съхраняват съществени черти на традиционната обредност; народното обичайно право показва колко дълбоко залегнала в същността на българите е обичайната нормативна система, също изградена на родов принцип.

Същевременно родовият колективизъм е най-сигурно средство за икономическа самозащита на семействата на дребните собственици в класовото общество, тяхна морална опора при тежките природни и социални условия на съществуване. Родовата община на славяните, които се разселват южно от прародината си, се разлага още с идването им на Балканския полуостров. Тракийската родова община се превръща в съседска още в началото на новата ера. Така че формите на родовия институт у българите през 19-и век са вторични, по-късни, те са една исторически видоизменена проява в сравнение с родовата организация при първобитнообщинния строй. Но и тогава тази родова организация почива върху схващанията за родството и неговото осмисляне.

Кръвното родство е първостепенно в социален план, то изгражда и съблюдава сложна мрежа от родствени отношения. Роднинството се пази с голяма последователност в дълбочина до прародители, а в ширина – до братовчедите от 4 и повече (в някои райони на България – до 15) пояса, повоя. До Освобождението съществува абсолютна забрана за бракове в един и същи род – бащин или майчин. Вярва се, че такива женитби водят до нещастие и на тях се гледа като на кръвосмешение. Понятието род се свързва най-напред с произхода. Представата за общ родов произход, изразена с думите един корен, една лоза, една кръв, се отнася и до двата рода.

Съвременната социална антропология се опитва да внесе прецизиране в утвърдените постулати за формите на семейството в Югоизточна Европа и специално на Балканите, като доста от тях се подлагат на съмнение и оспорване, както това е представено в рубриката Дебатът върху задругата. В класическата етнология и на основата на данни, събирани от ярки представители на ранната народоука от 19-и век се допуска, че най-ранната форма на семейството в българските земи е демократичната братска задруга, или т.нар. братска семейна община. Нейното съществуване се потвърждава от византийски документи от 10-13 век. В следващите векове отделното домакинство се утвърждава като обособена имуществена и производителна единица. През 17-18-и век задружната и индивидуална форма на домакинство съжителстват заедно в българските земи. До края на 18-и век преобладават големите семейства, означавани като челядна задруга, род, коляно, голяма къща. В тях живеят заедно няколко брачни двойки, произхождащи от едни родители, със своите деца и внуци. Те живеят наедно, в една или няколко къщи с общ двор, имат общ неделим имот и се ръководят от най-възрастния мъж в дома. Задругата е свързана икономически със затвореното натурално стопанство и се характеризира с колективна собственост, колективно потребление и колективно владение на средствата за производство. Лична собственост е само облеклото и донесената прикя от жените при сватбата. Наследяването на задружната собственост е непознато; ако някой се отдели, не получава нищо.

На момата се приготвя известно количество чеиз от цялата задруга; дава ѝ се също така крава, теле или няколко овце, които тя занася в момковата задруга. Родоначалникът на задругата – домакин, стопан, наредник, ръководи всички стопански работи и представя голямото семейство пред обществените власти. Жена му – домакинята, бабата, чорбаджийката, се разпорежда с домашните въпроси и домашното стопанство, има решаващо мнение за отглеждането на децата. Семейните отношения се характеризират с типична патриархалност. В началото на 19-и век отделянето от задругата все още се осъжда: „Башкалък къща разваля“, казва народът.

Към и след Освобождението задружното семейство бързо намалява за сметка на индивидуалната семейна форма, която скоро се налага и утвърждава. Преходът на родовите връзки в съседски, свързани неизбежно с развитието на капитализма, води до стесняване на рамките на родовата група. Тя започва да обхваща кръг от най-близки роднини – най-много до 4 поколения. Тази малка родова група няма специално название, само в Западна България я наричат фамилия, за да я отличат от големия род – братството. Тя всъщност е ядрото на рода. Тя именно поема с напредъка на капиталистическите отношения функциите на рода и неговите най-ярки белези: икономическа взаимопомощ, морална подкрепа и закрила, общ култ към светеца-покровител, както и запазено съзнание за родово единство. Фамилиите в планинските райони обикновено живеят в отделна махала в рамките на селото – такива са почти всички колибарски селища по северните склонове на Балкана, в Родопите, Пирин, Осогово, Огражден. В тях родствените връзки по-бързо се трансформират върху съседска основа. Разширените родови групи в края на 19-и век са вече териториално обособени и постепенно започват развитието си към родово-съседска махала.

Наред с кръвното родство, у българите и до ден днешен се тачи роднинството по сватовство, т.е. при сключване на брак. Сватовството обхваща родителите, братята и сестрите на всеки от двамата съпрузи, а в по-широк план – всички техни кръвни родственици. Към основните сред тях младата съпругеска двойка е длъжна да проявява почит цял живот, а на всички семейни и календарни празници – да демонстрира признателност и почит чрез различни обреди – особено към свекър и свекърва, кумове и стари сватове, побашим и помайчима, девер и зълва. На трето място е некръвното родство, което обхваща взаимоотношенията, създадени при кумуване и кръщаване, при осиновяване на дете или на възрастен човек, при побратимяване, при гостуване и др., а също така и създадените от тях институции.

Родовата солидарност се проявява в ред традиционни форми на взаимопомощ. Тя е породена от нуждата от обединяване на труда на селските производители напр. при жътва и гроздобер, за разораване на пустеещи земи, при кършене на шума и храсти, при строеж на къща, при приготвяне на сватбен дар, изнасяне на тор по нивите и др. Плака се свиква при болест, за помощ на вдовици, пострадали от някакво бедствие. Седянката е роднинско и съседско събиране, на което всеки работи за себе си и което е важно комуникационно събитие. След Кримската война

се появяват нови видове кооперации на труд, в които се обединяват вече обособени отделни семейства – напр. заредата е размяна на работници между две или повече семейства при нужда, които идват със своите сечива да помогнат; ортаклък или спрега, което е обединяване на работен добитък и т.н.

Особено ярко проличава солидарността между хората от рода и селото при честването на светеца-патрон на селото, което най-често става с общоселски курбан на оброчището. С култа към покровителите на земята на рода е свързан и т.нар. оброк. За голяма част от родовото землище – лозя, ниви, ливади се вярва в съществуването на стопанин, сайбия, който се грижи и пази земята и реколтата; той е или невидим дух, или смок, орел, змей, на които се принася жертва на празненство с участието на целия род, а често и на цялото селище.

През Късното Възраждане най-големите родове се създават чрез разклоняване на многолюдните семейно-задружни домакинства. Ив. Хаджийски пише за мястото на рода в живота на българина: „Родът беше интимната среда, в която тайни нямаше, където се намираще възможно най-ценният и безкористен съвет. При всички най-важни решения, особено от интимен, съдбоносен характер, като женене на младите, повторно женене на вдовици, разгодяване и подобни, се решаваха от рода. Роднините бяха съгледници, годечари, шафери и девери. Те бяха гръбнакът при сватба и смърт. Техните викове огласяваха сватбата, а високите им плачове – погребението...“ Ето сът и моралът на родовото единство, чувство и солидарност остават живи далеко във времето напред и са една от най-високите ценности на българската съвременна култура.

КУМСТВО

Кумството е най-пълно документираната форма на ритуално родство в антропологичната литература, представяща едновременно реципрочни отношения на духовна връзка и тяхната социална институция. Съществува в широк ареал на християнски култури посвета /в иберийските и латино-американски римо-католически общества в районите на Средиземноморието и САЩ, Карибите и Латинска Америка, на Балканите и в целия източно-православен свят играе значима икономическа и политическа роля, по-ограничено и предимно церемониално е значението му в протестантските култури; в различни контексти е представено в широк спектър от егалитарно-селски до високо стратифицирани градски общества и оказва ефект върху групи от хора, вариращи между малката поселищна общност и нацията/. Базирано е върху християнското разбиране за духовно родство, което е един от трите вида родство наред с кръвното и венчалното.

От своя страна духовното родство произлиза от светостта на кръщението и още през Средните векове /около IV в./ се развива като самостоятелна форма в културите, където на родителите

е забранено да бъдат кръстници на своите собствени деца /библейската интерпретация на първородния грях и неговото изкупление чрез духовно прераждане, намерила културен израз в обичаите, духовен родител да замества биологичния – in loco parentis/. От това ранно време влиза и в политиката за решаване на междудържавни проблеми, а също така и в литературата. Към XVII в. придобива вида, в който го срещаме и днес – комплексна система от взаимоотношения, която надскача религиозните функции и става важен социален фактор по подобие на кръвнородствените връзки.

Духовното родство включва две линии на връзки, които създават брачни препятствия: тези между кръстника/ците и кръщелника и тези между кръстника/ците и биологичния родител/и. И двете линии формират отношения, чиито участници се обозначават с общ термин: *compadres* /испански/, *compari* /италиански/, *koumbari* /гръцки/, кумове /сръбски, руски, български; множествената форма на понятието включва и двата пола, но съществуват и отделни назовавания на кумата-кръстница и кума-кръстник със съответните обръщения към тях, които в някои случаи са формални обръщения на високо уважение и респект /напр., употребата на уважителната форма за 2 л. към кума, наместо неформалната в испанския език/. Поетата роля при кръщението създава задължения към кръстеното дете по отношение на неговото отглеждане, здраве, образование, благосъстояние, които се изразяват в разгърната ритуална структура, съпътстваща целия живот на детето и особено обичаите на преход. Ответните отношения са определена степен на поведенческа и лингвистична церемониалност.

В традиционната българска култура кумството е институт на родство, създаващ се след извършването на определени ритуали и обредни действия при кръщение и венчаване. Почита се наравно с кръвното родство. Библейско-каноничният му характер е добре познат на българското духовенство по места и той се разяснява на населението както в миналото, така и днес с добра осведоменост и разбиране. Съществуването и съхранението му в народната култура е свързано със знанието и изпълнението на редица обичайно-правни, поведенчески и етични норми, изградени и утвърдени в дълбока древност.

За първи път кумството е споменато в литературата от Е. Тайлър, но теориите за произхода му се развиват главно в последните 5-6 десетилетия. В българската народоука върху кумството в по-далечното и близко минало са работили В. Балджиев, Н. Начов, А. П. Стоилов, Ст. Генчев, М. Иванова, Й. Манкова, Р. Иванова и все повече съвременни автори. Сред разработените от тях теории за произхода му доминират следните: кумството е чисто църковен институт /Балджиев/; кумството възниква в епоха, по-ранна от християнската /Генчев/; корените му са в дохристиянския институт на авункулата, който е оставил следи, възприети от християнството и развити до канонични условия /Косвен/ – това ситуира възникването на кумството на границата между матри- и патриархалните отношения. Ст. Генчев възприема, но качествено допълва това твърдение с възгледа, че в тази ситуация майчиното право – губейки социалните си и икономически

позиции, запазва обредните си такива в лицето на кумството. Като съвременно развитие на тази теория, М. Иванова добавя в един хипотетичен модел ролята на еднолинейната перспектива на родова организация, развитието на кроскузенния брак и теориите на брачната размяна. Тя поставя възникването на кумството в древното патрилинейно дуално-родово общество, т.е. по-късно от горепосочените автори, и привежда аргументи за подобно виждане от старобългарски паметници – напр. Законъ соудный людьмъ. В тях се търси доказателство за това, че бракът по двойки, както и появата на индивидуалното семейство определят функциите на *avunculus*-а /вуйчото/ като прототип на кума.

В българската традиционна култура кумството има разгърната ритуална структура, обхващаща всички обичаи от жизнения цикъл и е дълбоко вкоренено във всекидневната и празнична култура. Особено подчертана е ролята на кумството в обичаите при отглеждане и израстване на дете /първо зъбче, първо подстригване, прохождане, първа работа и т.н./, при преходните етапи в живота на подрастващия /възрастови, социални, образователно-професионални, социални и т.н./, при годеж, женитба, следсватбени обреди, погребение и т.н.

В съвременните условия, както в повечето места с разпространено кумство, така и в България, институцията преживява трансформация и развитие по посока към патронажно-спонсорски отношения, в по-екстремна форма – към непотизъм и клиентелизъм.

ПОБРАТИМСТВО/ ПОСЕСТРИМСТВО

Традиционното побратимство е форма на доиндустриална социална организация, чиято същност е конструиране и симулиране на кръвно-родствени връзки, за да могат въвличените в тях индивиди, заедно с целия широк кръг от по-близки и далечни родственици, да са подвластни на традиционните норми на близост между кръвните роднини с богатия спектър от позволености /или задължения/ и забрани /или табута/, наложени от реалната обща кръв.

Побратимството е универсално културно явление, което не познава географски граници, природни /релефни, климатични, стопански и пр./ особености, ограничения от степента на цивилизационно развитие или зависимост от типа на културата. Описания на явлениято са налични в етнографската литература от Южния Пасифик до тюркските народи на Сибир и от Юга на Латинска Америка до нордическите култури на Европа. В тези описания присъства и е специално открито мястото на славянската /особено на южно- и източнославянската/ и балканска картина на побратимството.

Побратимството се разполага като съставна част в групата на ритуално-родствени отношения /заедно с кумството и кръстничеството/ и в по-обширната група на псевдо-родствените или

некръвно-родствени връзки /наред с осиновяването, приятелството, съседството, гостоприемството, връзките при взаимопомощ и дружба, фигуративната употреба на родствени термини към неродственици и др./. Институцията на некръвното родство се явява онзи механизъм, чрез който в традиционния /а в някои случаи – и в съвременния/ социум кръгът на родствените връзки се разширява до установяване на разнообразни отношения, наподобяващи онези, които се базират върху общ произход и общи прародители, които – както е всеизвестно, могат наистина рядко да бъдат и реални, но в повечето случаи и култури са въобразени или конструирани.

В народните представи на българите побратимството се поставя дори по-високо от кръвната връзка: то „се счита за по-голямо родство, защото, докато сродникът не се избира, побратимството обикновено е плод на личен избор и взаимно съгласие“ (Начов 1895). Традиционното побратимство у българите е народно-църковен обичай и за него източноправославната църква дава, макар и неохотно, своята санкция. Видовете побратимство се определят от условията, от вида на участниците и/или от начина на извършване на ритуала. Двата основни вида – народно и църковно побратимство, са класифицирани и описани от Н. Начов. В двата вида се представени случаите на нарочно и случайно побратимяване. По-късните, вкл. до днес, описания уточняват и допълват класификацията на Н. Начов и позволяват побратимските отношения да се структурират, според:

а) условията за сключване на побратимството: по лично желание на двете страни – доброволно; случайно и непреднамерено – понякога против волята на страните /при кръщаване в една вода; при общо къпане в р. Йордан; при общо ходене на светени; за постигане на Божия милост при различни поводи;/; при общо ходене на росен за лечение; при налично обещание за побратимяване; при отплата за сторено добро и услуга; при лечение на болен; при смърт на астрално свързани лица – едномесеци, близнаци; при участие в сватбен ритуал – деверство/ зълвенство; за елиминиране на вражда, особено на кръвна в ситуации на военно или битово противоборство /Кавказ/;

б) участващите лица: само между мъже; само между жени; между лица от двата пола; между лица-приблизителни връстници; между лица с различна възраст, вкл. до новородено и възрастен; между невръстни или малки деца; между женени/омъжени – помежду им и с моми/момци; между ритуални лица в сватбата; между хора с различна религия или етнос; между лица с еднакъв или различен социален, професионален и здравословен статут; колективи от хора или индивидуални лица; между живи и покойници. Широко представен във фолклора е сюжетът за побратимяване на човек /обикновено – герой/, с митични същества: вили, самодиви; с дървета /явор, ела/; с гори и планини; с животни /особено често със змейове и змеици, с птици/; с болести.

в) протичането на ритуала: пред свещеник в черква с четене на молитва за братотворение

или на евангелието; с изричане на клетва пред иконата у дома; чрез разравяне на огъня в огнището у дома; с пускане и размяна на кръв пред свидетели у дома; при закърмяне с общо мляко.

Класифициране на случаите е възможно и по разнообразни други критерии: Местата за извършване на побратимяването са църквата и дома на побратима; до огнището, на прага, в градината, на сечището, на брега на реката, на гробището /на безименен или на конкретен гроб/. Субстанции на ритуала са вода, мляко, кръв и огън, по-рядко желязо. Задължителен ритуален момент е обмяната на различни предмети: телени кръстове, икони /източнослав./, дрехи, шапки, китки, ризи, чорапи, пояси, кърпи /източно- и южнослав./. Повсеместно задължителна е общата гощавка или взаимните угощения в дома на всеки побратим, размяната на дарове при сключване на побратимството и всяка следваща година, измиването с вода и целуването на ръка между побратимите, ритуалните лица и участници. Особено богати са разновидностите на побратимяване за лечение, където е представено и побратимство с животни – вълк, мишка, змей, лисица; също с вода и слънце.

В славянските култури някои видове побратимство корелират тясно с календарни ритуали: напр. с кумиченето /кумление, кумачанье у рус./, свързани с еднакви или различни празници от Великденския цикъл, както и с мъжките инициални обреди около Йордановден. В българската култура най-тясната календарна обвързаност на побратимството е с Ивановден /зимен на 7 януари/ и много рядко – с Атанасовден /18 януари/, като Йоан Кръстител е официален покровител на кумството и побратимството.

Побратимството въвлича в регламентирани отношения семействата и целите родове на побратимилите се – строго се спазва брачната забрана, следват се морално-етичните и ценностни изисквания. Реликти от побратимски отношения могат да се регистрират и днес в българската култура.

ОСИНОВЯВАНЕ

Като социална и културна практика осиновяването е във фокуса на много научни дисциплини: право, социология, културология, етнология и антропология и др. В правен смисъл осиновяването е законосъобразно извършеният и регламентиран от писания (или неписан, в по-ранните култури) закон, трансфер на родителски права и задължения, специфичен юридически инструмент за създаване на отношения, равни по последиците си на кръвните отношения.

Етнологията разглежда осиновяването като елемент на фиктивното родство, който наред с институциите на ритуалното родство /кумство/кръстничество и побратимяване/ се вписва в

по-широката система на псевдо- или симулираното родство в културата. Етнологично тълкуване добавя уточнението, че чрез института на осиновяването индивид, принадлежащ по рождение към даден семейно-родствен колектив, влиза в нови родствени отношения с друг колектив и тези отношения са определени социално като тъждествени на биологичните. Тази фикция на първична връзка се разклонява в система от родствени обвързаности, чийто обем зависи от вида осиновяване и е специфичен за всяка култура и време.

Понятието осиновяване е превод от гръцката дума *huiothesia*, която е съставно понятие от *huios* – „син“ и *thesis* – „поставям, създавам“. В Оксфордския „Речник на английския език“ осиновяването е дефинирано като установяване на родствено отношение с определено лице, което по-рано не е съществувало, в частност – отношение като към собствено дете. Ранните текстове за осиновяването се появяват и еволюират най-напред в законодателните кодекси заради нуждата да се вкара в правила и санкции наследяването /запазването и пренасянето във времето на семейната и родова собственост в духовен и материален смисъл/, както и култа към прадедите /запазването му винаги се свързва с осигуряването на наследник-извършител на култовите практики, за което културата е предвидила и алтернативни на нормалния модели/. Преди повече от 4000 г. старите култури са регламентирали осиновяването на деца или сходни практики – сред най-ранните подобни кодификации са Вавилонският Код на Хамурапи от 2285 г. пр. н. е., Индуисткият кодекс от закони на Ману, писан около 200 г. пр. н. е., а е вероятно да е имало подобни практики и в предисторическо време. Античните култури – от Вавилон до Рим, от Асирия до Германия, от Египет до Япония широко споменават осиновяването и съответно практикуват някоя от неговите форми. В Английския закон за осиновяването, който е хронологично най-ранният европейски модерен закон за него, ефектът от осиновяването по отношение на детето е, че то „трябва да се счита за законосъобразни цели като дете на своя осиновител“. Класическите евразийски общества – в Рим и Гърция, Китай и Индия, практикуват осиновяването така широко, както и племенните общества напр. в Тропическа Африка и Океания. Осиновяването осигурява и начин за коригиране прекомерната големина на семействата и за модифициране на семейната композиция, т.е. то носи също важни икономически облаги на участниците.

В българската културна традиция осиновяването въвлича детето в точно регламентирани социални зависимости и предпоставя позициите му в социалната среда. То му „сздава“ минало, като го свързва с определен прародител и покровител, постановява задълженията и правата му към обкръжаващите го хора, места и предмети в настоящето, забраните за спазване в съвременността и бъдещето. Т.е. тази връзка като основа и на задружното, и на индивидуалното семейство осигурява приемането на детето като пълноправен член, неговото „легитимиране“ в обществото и живота. По този начин едновременно се осигурява родителска грижа и семейна среда за отглеждане на детето и се удовлетворява естественият стремеж на човека към майчинство и бащинство.

Традиционният осиновителен модел в българската култура се изгражда и развива в обединяващата рамка на библейско-църковния канон и на обичайното право на българите. През периода на системното функциониране на културата, обозначаван като „традиционен“, осиновяването съществува в контекста на колективното, груповото родово-семеино общезитие на българите. В тези условия обгрижването на „деца в нужда“ – сираци, изоставени, поредни в многобройно семейство, бедни, болни и т.н., не е вменено на цялото общество, а се поема от семейно-родовата и съседско-общинната група. Осиновяването отговаря на задължението на групата да отгледа родените в нея деца, независимо дали двойката, дала им живот, е в състояние да го направи сама, по-точно – именно в обратните случаи. Сред механизмите, които се задействат с цел да се ликвидира за тези деца вакуума, създаден от „особеното“ им положение, осиновяването /и вариантите му: храненичество, настойничество, взимане на отглеждане и пр./ гради за тях положение, което е най-естествено и близко до природно зададения им статут.

Основният инвариант през този период е осиновяването на непълнолетно дете от близко-родствено или на съседяни/познати семейство, като осиновителният акт има за цел да дублира биологичното родство. В този инвариант осиновяването е резултат от вътрешно-групов обмен, детето не напуска познатата си среда, често дори не сменя нито родовете си светци и култове, нито фамилието си име и наследява съответна част от имот, който за биологичното и за осиновителното му семейство може да има общ произход. В акта на осиновяване са привлечени ритуали, които имат „обединителна“ и „свързваща“ символика: опасване с общ пояс на осиновители и осиновено; симулиране акта на раждане чрез пропускане на осиновеното под ризата на осиновителката; мерене на кантар; смяна на дрехите, взаимно целуване на ръка и пр. Церемонията е явна и демонстративна, в присъствието на близки и свещеник, поднася се гошавка.

Българското традиционно осиновяване е една уникална форма, в която се преплитат елементи на пълното и непълно осиновяване и това е под действието на основния мотив на акта – обгрижването на децата в нужда, което е неоспорим културно-присъщ дълг на семейно-родовата и на съседско-общинната група. Докато в Закона от 1889/90 г. въпросът пълно или непълно осиновяване, съответно – „за“ или „против“ осиновителната тайна, не стои като значим, то този от 1940 г. върви определено полинията да вмени и легализира уподобяването /вече не дублирането, а именно уподобяването/ на биологичното родство на осиновяването дете и осиновителното му семейство с всички произтичащи последствия. На децата в държавните заведения все повече започва да се гледа като на решение за големия социален, демографски и психологически проблем на бездетните семейства и осиновителният механизъм започва да се организира в тази посока. Тенденцията за утвърждаване на пълното осиновяване с произтичащото от нея неотклонно спазване на осиновителната тайна намира израз в законовите регламентации по време на социализма /в Закона от 1961 г./, когато държавата поема организационното, законово и административно обгрижване на децата извън родителска грижа. С новото хилядолетие се

свързват и новите насоки в организацията на това обгрижване, отразяващи промененото мислене и култура на българите.

ХРАНЕНИЧЕСТВО

Социално-културната практика храненичество /когато с този термин не се назовава самото същинско осиновяване/ е широко разпространена в традиционните култури и навсякъде общата ѝ характеристика е, че тя не е свързана с наследяване на имота и собствеността /това е основната разлика между нея и същинското осиновяване/.

Според В. Балджиев, храненичеството е народен институт, в който черквата /която през XIX в. е най-авторитетната обществена институция/ не се намесва и който остава обичайно-правен през целия период на съществуването си. За целия традиционен и ранен посттрадиционен период храненичеството се явява в две институционни разновидности: 1. В същинския си вид, когато не е свързано със създаване на родство и с наследяване на имота и собствеността, и 2. Като синонимна институция на осиновяването. С напредване на времето втората форма започва да показва доминиране – тогава храненик е повсеместно название на осиновено дете. Това обаче е тенденцията на явлението, а то фактически се проявява – особено в ранния XIX в., и в двете си форми.

Мотивите за взимането на детето като храненик за българите имат безспорен благотворителен, но понякога също така по-силно или по-слабо изразен икономически стимул: наред с идеята да се помогне на дете в нужда, ясно се осмисля интересът на семейството /или индивида/, взел детето и това понякога е посочено в изворите. В много описани ранни случаи се уточнява, че сиромашките деца, „приети на отхрана“, са друг вид храненици, които не наследяват, а получават само дар от имота и собствеността на своя благодетел. Основната разновидност между осиновяването и храненичеството се отнася именно до несъздаването на родство и произтичащото ненаследяване на отхранителя от храненика – „храненикът не е роднина с отхранителя си, нито пък има някои права над него и имота му“. Това мислене отразява идеята на институцията, но не е прокарвано последователно: част от случаите показват пристъпване към осиновяване на храненика и те са мотивирани именно от осигуряването на наследник. Когато се вземе момиче, при церемонията изрично се казва, че целта е то да се отхрани и ожени, т.е. отхранителят се задължава да му направи чеиз, ако не – да му плати чирак-хакъ, определен от съседите. Многобройни са и случаите, когато порасналата и „отгледвана“ храненица се омъжва и отхранителите ѝ осиновяват легално нея и зетя. Възможно е още при взимането на момичето за отхранване да се изтъква реципрочността на интереса. Мотивът благотворителност се доближава частично до мотива за изгодата и интереса, но остава основно доминиран от идеята за дълг.

В българската култура храненичето може да бъде малко или отраснало дете, момче или момиче. Храненичето трябва да е „дете в нужда“ в най-широкия възможен спектър от ситуации – най-често е сираче, но също така болно, бедно, със самотен родител, дете от многобройно семейство. Изобилни са случаите на осиновяване на хранениче по-рано или по-късно в живота му. Децата се отглеждат, отхранват по правило „от своите си“ /роднини, първо по бащина линия; рядко – от съседи/. Процесът е жив до края на XIX в., когато се трансформира в настоянически институт. Този процес е текстуално проследим: в Севлиево например, до пълнолетието на сираците се грижат дядото и бабата – родители на починалия им баща, но се избират и настояници със задължение да следят за здравето и имота на децата до пълнолетието им. Задължението към храненичето е да бъде отхранено, изгледано и задомено. Като най-важна отговорност на осиновителя се възприема задължението му да ожени своя храненик. В някои централни български райони това е обяснение на практиката по-възрастни хора да осиновяват отраснали, дори възрастни храненици, както и женен човек с деца.

НАСТОЙНИЧЕСТВО

Институцията на настояничеството се интерпретира от изследователите като създаваща връзката между обичайното и писаното право в българската култура. В своите характеристики настояничеството е уникално българско явление, въпреки че обгрижването на нуждаещите се деца в рамките на семейно-родствената група съществува във всички култури и възхожда към едни много ранни периоди на формиране на световните цивилизационни модели.

Настойническата институция е по-недвусмислена от храненичеството: тя е с по-голяма вариативност на проявите и механизъмът ѝ на действие не носи неяснота – той е постановен от традиционната норма и от двата Закона: за настояничеството и за осиновяването. Процедурата допуска, приживе родителят да е направил избор на настояник, но това е малко вероятна ситуация /показателна обаче, заради опита за съхранена родствена връзка с биологичния родител!/ Обгрижването на сираците е формулирано като „да се приеме имота по описа, да се дава сметка за управлението и най-после да се даде обща сметка и повърне останалия имот на навършилия пълнолетие ...“ – т.е. осигуряване на благосъстоянието и коректното наследяване от страна на осиротелите изглежда главен мотив и на народната практика, и на норматива – така в настояничеството благотворителността приема формата на кауза.

При настояничеството правилото е, че се отнася до осиротели малолетни. Настояниците са най-близки хора – роднини и приятели на починалия баща/по-рядко на майката на осиротелите малолетни деца: чичо, тетин, втори чичо, втори тетин, вуйчо, трети тетин – все мъже; те формират

„роднинския съвет“. Настояникът /на места – трима настояници-наместници/ са измежду

членовете на роднинския съвет, като вариантите са да бъдат избрани или от родителите приживе, или след смъртта им – от съдията или кмета. Настойничество се организира и когато овдовялата майка се омъжи повторно – за децата се назначават опекунти, роднинство, роднински съвет, обикновено 3-5 души най-близки роднини, предпочитано от страна на бащата; при жива майка, тя не влиза в настойничеството, защото допускането е, че може да се ожени и да не запази интереса на децата. Във Варненско пък настойничеството – етимлик, се определя не само при невръстни деца при кръгло осиротяване, но и при жива майка – настойниците са от двата рода, по двама-трима души.

Основната грижа на настойниците е доброто стопанисване на имотите на децата и осигуряване на доходи от тях, но в доста случаи те се стремят да обезпечат бъдещето на децата, като им дадат образование и занаят. От началото на ХХ в. датира практиката настойниците да дават всяка година отчет пред съда за стопанисването на сирашките имоти, което продължава до пълнолетието на децата.

Настойничеството е регламентирано в детайли в Семейния кодекс и множество международни и български разпоредби и документи, които отразяват динамиката на индивидуалното и обществено мислене върху него.

ПРИЕМНА ГРИЖА

Приемната грижа е отглеждане и възпитание на дете или няколко деца в семейна среда (семейство от двама съпрузи или при отделно лице), където те са настанени по реда на Закона за закрила на детето въз основа на договор. Идеята в Закона е приемната грижа да осигури защита и отстояване на детските права и интереси чрез настаняване на детето в приемно семейство като мярка за неговата закрила и алтернатива на институционалното отглеждане.

Прототип и културен аналог на новия тип грижа са институциите на храненичеството и настойничеството в българската културна традиция. Приемната грижа се появява официално в България в началото на ХХ в., преустановена е в годините на социализма (когато се утвърждава институционалната държавна грижа за децата), и започна нов етап на развитие като социална услуга през последното десетилетие на ХХ век. Приемната грижа е замислена и се осъществява като държавно организирана форма за закрила на деца, които временно или трайно са лишени от родителска грижа. Нейна цел е да осигури на децата сигурна и грижовна среда, за да получат по-добра възможност за личностно развитие – физическо и интелектуално, както и за придобиване на социални умения.

Законът допуска различни причини за настаняване на едно дете извън неговото биологично

семейство – ако домашната среда е преценена за нездравословна или опасна за детето; ако сред биологичните му родители има неразбирателство и отношения, които го застрашават; при тормоз и икономическа невъзможност за отглеждане в семейна обстановка; при наличие на сериозно заболяване или увреждане; опасност от нараняване на детето или други обстоятелства, създаващи риск за него.

Приемните родители не получават родителски права върху децата и между тях и детето не възникват правни отношения, каквито са налице например при осиновяването. Предварително се прави оценка на нуждите на детето (здравни, образователни, емоционални и характерологични) и оценка на способностите и уменията на приемните семейства да отговорят на тези потребности. Желаетелите да станат приемни родители подлежат на проверка от страна на социалните институции, преминават курс на обучение и период на опознаване с приемното дете. Върху целия продължителен процес на установяване и протичане на приемната грижа се осъществяват близко, често и прецизно наблюдение и строг контрол от страна на оторизираните служби.

Приемните семейства се грижат за детето за различен период от време в зависимост от неговите нужди. В съществуващата нормативна уредба е предвидено дългосрочно, краткосрочно и спешно настаняване в приемно семейство според потребностите на детето и целите на настаняването. По време на престоя в приемното семейство приемните родители поемат грижата и отговорността за опазване на живота и здравето на детето и за неговото възпитание. Те не могат, обаче, да вземат решения, засягащи бъдещето на детето или да променят решения, които са били съгласувани с човека, носещ родителската отговорност, както и със специалистите от отдел „Закрила на детето“. Когато детето има живи биологични родители или роднини, се определя режим на посещения, но само при условие, че тези срещи не оказват вредно влияние върху детето и не го застрашават по никакъв начин.

Всеки приемен родител или семейство получава финансова подкрепа за възпитанието и отглеждането на приемното дете. В условията на икономическа криза или финансова нестабилност тази подкрепа може да е фактор за превръщане на приемната грижа и в стратегия за икономическо оцеляване.

КАЛЕНДАРНИ ПРАЗНИЦИ И ОБИЧАИ

БЪДНИ ВЕЧЕР

Денят преди най-големия и тържествен зимен празник Коледа българите наричат Малка Коледа, Суха Коледа, Бъдни или Каден вечер, Малото Коledo (в Софийско), Крачун (в Плевенско и крайдунавските селища), Неядка (в Дупнишко), Бъдник, Коледа, Детешка Коледа, Мали Божич. Във всеки дом започва подготовка за Бъдни вечер, когато всички ще се съберат около празничната трапеза в очакване на голямото събитие в християнския свят – раждането на Христос. За тракийските селища Бъдни вечер е втората кадена вечеря, а за останалите български краища – първа кадилка, откъдето е и названието Каден вечер.

Мъжете колят прасетата за следващия ден. Стопанките отделят особено внимание и умение на приготвянето на бъднівечерските и коледните хлябове. Те са три вида, според предназначението им в обичаите. Едните са посветени на Коледа – големи кръгли пити, наричани боговица, богова пита, божичник, светец. Върху тях има пластична украса от тесто, като най-често се изобразява кръст и цветя. В Западна България стопанките омесват и пита със сребърна пара или с други белези в нея – сламка, мънисто и по тях гадаят за бъдещето. Вторият вид хлябове са посветени на селския поминък – земеделие, скотовъдство, и на къщата. От тесто се моделират предмети, свързани със селскостопанската дейност в съответния район и оттам хлябовете се наричат гумно, харман, рало, орач, кошара, бъчва. Момите приготвят обредни хлябове, наричани вит-превит кравай, за избраниците си – коледарите, като сплитат пръчки тесто като плетка и ги обграждат с обръч. За малките коледарчета се омесват коледни кравайчета, колачета, пупки.

Из селото тръгват коледарчета – момченца на възраст от 6-7 до 10-12 години, заради което празникът е познат и като Детешка Коледа. Те са разделени на групи и с преметнати през рамо шарени торбички и дрянови тояжки в ръце, наричани кофръжалка или коледница, влизат от къща в къща, изричат благословии и пеят песни, с които пожелават плодородна година. Стопаните ги посрещат със сито, пълно с жито, с което посипват коледарчетата. Още при прекрачването на прага на къщата те казват: Бог се роди, Коledo! и питат домакините: Славите ли млада Бога?, а те им отговарят: Славиме! Стопаните даряват коледарчетата със сланина, сушени плодове, орехи, с дребни монети, със специално приготвените кравайчета, които децата нанизват на дряновите си тояжки.

Важен момент от бѣднивечерската обредност е приготвянето, запалването и обичаите около празничния огън. Момък отсича здраво буково или дѣбово дърво, което миросват при огнището – мажат го с осветено в черквата масло, пробиват дупка в дебелия му край и в нея наливат масло, вино, слагат тамян и я запущват с дървен клин. Така дървото става бѣдник, коладник и е символ на раждащия се през тази нощ млад Бог. После го увиват в бяло ленено или конопено платно и го оставят край огнището. Вечерта стопанинът тържествено запалва бѣдника в огнището и там той гори през цялата нощ на Бѣдни вечер, а и през останалите коледни нощи. Ако огънят загасне, това се приема за много лоша поличба.

На бѣднивечерската трапеза се слагат нечетен брой постни ястия – варено жито, варен фасул, сарми с ориз или булгур, пълнени чушки с фасул, ошав, орехови ядки. Според народната вяра на трапезата трябва да има от всичко, което е произведено през годината. Бѣднивечерската трапеза се нарежда на земята, като под нея разстилат слама, защото у слама се е намерил, т.е. родил Младенецът. Върху нея се слага кълчищен чувал за жито, а отгоре постилат шарен месал, трапезник – домашно тъкана покривка. До трапезата поставят палешника и ремька от ралото, ръкавица, пълна с жито, кесия с пари. Бѣдни вечер преминава в тесен семеен кръг и не може да започне, ако всички не се съберат около трапезата, като оставят място и за покойните роднини. Следва задължителното прекадяване на ястията, на помещенията в къщата и на стопанските постройки в двора, което прави най-възрастният мъж в семейството. Той кади с палешника от ралото или с керемидата, в които са сложени няколко въглена и тамян. Прекадяването се прави три пъти и е съпроводено от благословии.

В Западна България на Бѣдни вечер изнасят на двора трапезата и викат: Джермане, Джермане, облаче! Дойди да вечерамо. Сега да дойдеш, а летоска очи да ти не видимо, ни на нива, ни на ливада! Тази покана е отправена към Джерман, който според народната вяра е един от градушкарите.

Стопанинът и стопанката на къщата издигат високо над главите си обредния хляб – боговицата и пожелават: Толково да е житото, да се ражда гроздето, ечемикът и царевицата! Да се плодят агнетата, козите и кравите! После разчупват питата и дават на всички по едно парче. Първото парче винаги оставят за Света Богородица или го слагат под домашната икона. На когото се падне сребърната пара от питата – той ще бъде здрав и честит. На трапезата се спазват забрани и се изпълняват обредни действия, които имат за цел да осигурят плодородна година. Никой не трябва да става по време на вечерята, за да не стават и квачките от яйцата, докато ги мътят. Само на стопанина е позволено да става, но трябва да ходи приведен, за да се превиват и житата от зърно.

На Бѣдни вечер се гадае за това какво ще бъде времето през различните месеци на годината. Взимат се 12 люспи от лук, във всяка от която поставят сол и я наричат на съответния месец.

Ако люспата остане суха, то и нареченият на нея месец също ще е сух и топъл. Месецът, чиято люспа се навлажни, ще бъде дъждовен. Гадае се и за здраве. Разчупват орех и гледат какъв е отвътре: ако ядката му е здрава – и човекът ще се радва на здраве, но ако е изгнила – лоша болест го чака. Всеки хвърля в горящия огън дрянова пъпка или зърна жито и ако те пукнат и подскочат – това означава, че човекът ще бъде здрав. На Бѣдни вечер се правят и момински гадания за предстоящо задомиаване. Девоичките слагат първата хапка от трапезата под възглавницата си и вярват, че ще сънуват кой ще е бъдещият им жених.

Преди всички да се наредят около трапезата или преди изгрев слънце на Коледа заплашват, засичат дръвчетата, които не дават плод. Някой от семейството заплашва с брадва, че ще отсече фиданката, а друг го възпира с обещание, че през другата година дръвчето ще роди богато. На някои места се среща заплашване на нераждали жени, на домашен добитък и на малки деца, които не са проходили навреме.

След демократичните промени у нас през 1989 г. се възобнови официалното честване на Бѣдни вечер и Коледа. Днес това са едни от най-почитаните семейни празници, на които се събират роднини, някои от които задължително пристигат и от чужбина, където живеят, за да бъдат с най-близките си хора на тези големи християнски празници. Изпълняват се и повечето от традиционните обичаи, характерни за Бѣдни вечер.

Една от популярните народни песни за празника е:

ДИМНОВИДЕЦ ПРЕДАДЕН ОТ ЛИБЕТО СИ НА ТАТАРИ

Димновидец вино пие
със неговото първо либе,
със негова стара майка,
със негова мила сестра.
Димновидец отговаря:
- Надзърни се, първо либе,
надзърни се на портите -
нещо ми се зачувуя -
конски тропот, турски сговор. -
Погледнала на полето,
па се назад повърнала,
с гайтан порти затворила.
- Пийни, пейни, Димновиде,
пейни, пейни добро вино!
Кога пиш добро вино,
Още толко хубав стаяш:
Низ гърло ти се цъкlee

като низ чаша цъклена. -
Отговаря на сестра си:
- Леле, сестро Катерино,
я надзърни, мила сестро,
да надзърнеш на портите:
нещо ми се зачувуя
конски тропот, турски сговор. -
Га погледна на портите,
га надзърна на полето
све е поле поцърнело -
църни угле и татаре
да си лова Димновиде.
Повърна се мила сестра:
- Леле, брате Димновиде,
дека сестра да те скрие? -
Па отвори шарен ковчег
и разтръси тенки даре,
па го тури у дарове,
у дарове, у ковчези,
отнесе го у горица,
у горица, зелен листник,
па го тури у листнико.

Па се назад повърнала,
повърнала у дворове.
Напунили църни угле,
църни угле и татаре,
па фанали нему либе,
фанали го, удрили го,
удрили го през полите:
- Кажимори, Димновиде!
А она им отговаря:
- Не съм айдук, не го зная,
фанете си нему сестра,
она че каже Димновида. -
Фанаха си клети турце,
фанаха си мила сестра,
фанаха я, мъчиха я:
- Кажимори, твоя брата,
Твоя брата Димновида:
че сечеме бели ръце,
че въртиме църни очи,
че сечеме бели нози
да си кажеш мила брата. -
- Се сечете, нищо не знам,

извъртете - я па не знам. -
Отсекли й бели ръце,
Отсекли й бели нози,
Извъртели църни очи,
Та па она не казала.
Па фанали пръвно либе.
Пръвно либе отговаря:
- Ей го горе у горица,
у горица, зелен листак,
у листако шарен ковчег,
у ковчего тенки даре. -
Отишли са, нашли са го.
Фанаха го, везаха го,
везаха му бели ръце,
у дома го закарали.
Извика си нему сестра:
- Леле, брате Димновиде,
немам очи да те видим,
немам ръце да те прегърнем,
немам нозе да те изпратим. -
На турце са нажалило,
та пуциха Димновиде.

РОЖДЕСТВО ХРИСТОВО

Рождество Христово е един от най-големите църковни празници в християнския свят, наричан от българите Коледа, Голяма Коледа, Божич, Божик. С него се чества рождението на Исус Христос, което Евангелието от Лука ситуира в град Витлеем. Рождество Христово се отбелязва на 6 януари от арменската църква, на 7 януари по Юлианския календар и на 25 декември по Григорианския календар.

Важен момент от коледната обредност е коледуването, което започва още в полунощ срещу празника. Участници в обичая са само мъже – ергени, годеници и по-рядко млади, омъжени мъже. Наричат ги „коладници“, „коледарци“. Коледарските дружини започват да се оформят още през Коледните пости, най-често на Игнажден. Събират се в дома на своя водач – „станеник“, „воевода“, „коледарски цар“, който винаги е женен мъж. Там мъжете си припомнят старите и учат нови коледарски песни. Коледарите се разделят на „чети“, „колове“ или „куди“ и начело на всяка избират „четник“ или „кудабашия“. В коледарската група има и по-малки момчета, наричани „котки“, които вървят преди коледарите, чукат по портите и с мяукане известяват стопаните за своето идване. Други две момчета събират и носят даровете и краваите, събрани по къщите и се наричат „магарета“ и „трохобери“.

Коледарите са пременени в празнично облекло, с украсени калпаци с китки от чимшир и бръшлян и с венци от пуканки, сушени сливи и стафиди. В ръце коледарите носят дълги геги от лесково или дряново дърво. Коледарските чети тръгват да обикалят селото от полунощ до сутринта на Коледа, за да възвестят с песен и благослов раждането на Млада Бога. Стопаните отдалеч ги чуват и с радост отварят портите на дворовете си.

Репертоарът от коледни песни е много богат, но всички те представляват обредно пожелание, типично за началото на годината – за плодородие, късмет, здраве и щастлив живот. В песните, изпълнявани в нощта срещу Коледа, се преплитат прастари езически и християнски представи, което ясно се вижда в мотива „три самодиви стоят до младенеца Христос и му приготвят подаръци“. Силна е вярата в магическата сила на словото. Смята се за грешно коледарските песни да се изпълняват извън определения за тях период. Песните са различни по мотивите си според мястото на изпълнението и според възрастта, пола, социалното и семейно положение на човека, за когото се пеят. Коледарите отправят пожелания с песен към всеки член от семейството – пеят на стопанката, на младата булка, изпълняват песни за новороденото, за момата. Знаят песни и за орач, за овчар, за свещеник, за терзия, за кръчмар. В песните за младите е застъпена темата за любовта и задомяването, за момината хубост и момковото юначество. След изпяването на обредните песни, стопанинът кани коледарите на богата софра, черпи ги с вино и ракия. Момата дава своя „вит-превит кравай“ на коледарския станеник. Той излиза напред, близо до трапезата, сваля калпака си, вдига високо кравая и благословя с т.

нар. „слава“, „молитва“, „мармарка“, „блажанка“. С тази вербална магия се пожелава отново благополучие на цялото домочадие и плодородие. Хората вярвали, че с коледните песни и благословии ще се сбъднат желанията им за здраве и благополучие.

Във всеки дом коледарите са дарявани задължително с пара, с месо, сланина, брашно, боб, лук, вино, които събира и носи „магарето“. С тези продукти те си устройват угощение в дома на „станеника“ и разпределят дарените им от момите краваи. Ако няколко ергени харесват една и съща мома, за нейния кравай се прави търг с наддаване. Част от събраните продукти продават и парите даряват на училищното, читалищното или църковното настоятелство. Чрез участието си в коледарския обред момците преминават в нов социален статус и вече са годни за женене. Много разпространена е народната поговорка, която казва, че „момък, който не е коледувал, не може да се ожени“.

На Коледа според традицията не се работи. Сутринта, празнично пременени, всички семейства отиват на тържествена празнична литургия в църквата и се поздравяват с „Честито Рождество!“ После всяко семейство се събира около тържествената Коледна трапеза и отговява от постите с печено прасе, което мъжете са заклали предния ден. Стопанките приготвят още баница с месо, свинско с праз, печена кокошка. По вътрешностите на прасето прогнозираят времето през годината – ако сланината на коледната свиня е по-дебела отпред, казват, че зимата ще е дълга и зла. Ако далакът на животното е по-дебел откъм главата, това означава, че зимата скоро ще свърши. До вечерта се разменят празнични гостувания, ходи се „на честито“ у именниците – Христо, Христина. После на мегдана се извива традиционното общоселско хоро.

След Освобождението на България от османско владичество към коледната обредност се прибавя нов елемент – коледното дърво. То е привнесено чрез руско и чешко посредничество от Западна Европа и се разпространява предимно в градовете, като постепенно започва да се прави на Нова година. Навсякъде Коледа се празнува три дни, като третият ден е Стефановден /27 декември/.

Една от популярните народни песни за празника е:

МОМА ЧАКА КОЛЕДАРИ

Изгреяло е ясно слънце

във момини равни двори.

То не било ясно слънце,

най ми било малка мома:

двори мете, столи реди -

надява са малка мома

да и дойдат добри гости,

добри гости коледари.

Те минават, заминават,

към момини не погледват.

Мома стои на прозорче -

както стои, люто къльне:

- Бог да убий коледари,

дет минават, заминават,

към момини не погледват.

Нова година

На 1 януари християнската църква отбелязва две събития: Обрезание Господне и смъртта на св. Василий Велики Кесарийски през 379 г. Св. Василий бил един от големите християнски богослови и противник на арианската ерес (най-голямото еретическо учение в ранната история на църквата, създадено от александрийския свещеник Арий).

Първи януари е повратен момент в природата, отбелязващ началото на новата слънчева година. Той е голям зимен празник, наричан от народа ни Сурваки, Сурва, Суроздру. Познат е още като Василица, Васильовден, тъй като се празнува в деня на християнския светец Василий. По традиция в навечерието на празника в тесен семеен кръг се прави втората /след бѣднивечерската/ кадена вечеря. Трапезата на самия ден Сурва е много богата и на нея се нареждат блажни ястия – варена свинска глава или пача от сварените крака и главата на прасето, заклано в навечерието на Коледа. Може всичко от прасето вече да е изядено, но главата или част от нея ще се запази „за пред Васил“. Кокалите от прасето се нареждат на пода и по стар обичай всички ги прескачат за здраве. За празничната софра приготвят още варена кокошка, пуйка

или петел. На трапезата се слага и варено жито, орехи, лук, чесън, ошав, мед. Стопанките месят специален обреден хляб – прясна погача /пита/, нашарена отгоре с вилица и в нея слагат сребърна пара. Жената, която меси питата, отива да пипне с намазаните си с тесто ръце плодните овошки в двора, за да завържат и дадат хубав плод.

За празничната трапеза на Сурва по традиция стопанките задължително приготвят още новогодишна баница, която в различните български краища е позната с различни названия. В Западна България в зависимост от плънката тя е зелник, булгурник, тутманик. В зелника се слага зеле, спанак или праз. Тутманика приготвят от тесто, което замесват със сирене, яйца и мас. Булгурникът се прави с булгур, пържи се с яйца и мас, слага се в тепсия и се пече под връшник. Когато е готов, се залива с разтопено масло. В баницата слагат „късмети“ – различни белези, дрянови клончета, а някъде и пара. Късметите наричат на всеки член от семейството, на Бога, на стоката, на лозето, на нивите.

Най-възрастният в семейството прекадява трапезата с палешника от ралото, а после вдига високо питата, разчупва я и дава по едно парче на всеки, като започва от най-старите в къщата. Вярва се, че у когото се падне парата, той ще бъде здрав и честит през годината. Има обичай стопанинът да откупува парата и да я слага в кесията си. Според друг обичай я дават в черквата, за да им опростят греховете. Тавата с баницата се завърта три пъти и всеки взима парчето, което се е паднало пред него. Оставят парчета и за тези, които не могат да присъстват на трапезата, които са на път или на гурбет, наричат едно и „за Света Богородица“. По „късметите“ в парчето баница, което се е паднало на всеки, предсказват какъв ще е късметът му през годината. Стопанинът прекадява оборите и стоката в тях и след това вече всички могат да седнат да ядат.

На Сурваки, като празник, поставящ началото на новата година, около трапезата се правят гадания и прогнози за времето и реколтата през годината, за здравето на членовете на семейството, за задомяването на младите. Ако някой кихне по време на новогодишната вечеря – това се приема за добър знак. Първия залък от баницата момите слагат през нощта под възглавницата си и когото сънуват – той ще бъде бъдещият им жених.

За времето през годината се гадае с прекадения на трапезата лук. В 12 люспи лук, всяка наречена на един от месеците на годината, се сипва сол и на сутринта се гадае: ако солта върху люспата е стопена, то съответният месец ще е дъждовен и обратно – ако солта си седи, месецът ще е сух. След вечерята семейството се събира около огнището и започват да гадаят за бъдещето. Всеки хвърля в огъня дрянови клонки и чиято клонка пукне и подскочи, той ще е здрав през годината. Гадае се и по въглени, сложени в тенекия край огнището. Ако на сутринта въгленът е станал на пепел, ще има богата реколта. Вярва се още, че каквото е времето на първи януари, такова ще бъде през целия месец. Ако пък на Нова година вали сняг, това предвещава

дъжд на Петровден и е знак, че пчелите много ще се роят. Трохите от трапезата хвърлят в огъня и наричат: „да се ражда вино, жито, коприна“.

Най-разпространеният обичай на Нова година, познат в цялата българска етническа територия, е сурвакането. Според народните представи здраве и богата реколта може да се осигури по магически път, чрез докосване със свежо откъсната клонка през първия ден на годината. Сурвакането започва, като мине „глуха доба“, като пропеят първи петли. Групи момченца от 4-5 до 10-12 годишни тръгват да обикалят къщите. Наричат ги сурвакари, сурваскари, василари, мяучкари. Всяко сурвакарче носи свежо откършена дрянова пръчка, която наричат сурвачка, суровакница, сурва, василитарка. В народните представи дрянът се приема за символ на здраве и дълъг живот, тъй като е жилаво дърво и цъфти най-рано. Дрянските пръчки са превити на венчета, накичени са с червени вълнени конци, с пуканки, със сребърни парички, със сини мъниста. Закачат потях и малки кравайчета. Момчетата започват сурвакането от най-възрастния човек в къщата. Сурвакат и плодните дръвчета в двора, за да родят хубав плод, а стопаните ги водят в обора, да сурвакат и домашните животни. Момчетата изричат сурвакарска благословия, наричана блажанка, слава, сорвакия, молитва – вербална магия, която трябва да подсигури здраве и изобилие през идната година. Домакините даряват децата със специално приготвени за тях кравайчета, с ошав и дребни монети. Сурвачките се хвърлят по течението на реката, за да „тече животът като по вода“.

В Западна България през нощта срещу Сурваки играят новогодишните дружини от маскирани ергени и млади женени мъже. Част от новогодишната обредност е обичаят ладуване – момински женитбени пророкувания. Познат е и като дайлада, топене на пръстените, надпяване на пръстени и китки. Всяка мома пуска своя пръстен или китка, завързана с червен конец в бяло котле с василева вода, мълчана вода, донесена от кладенеца в пълно мълчание. В котлето слагат и малко овес и ечемик, покриват го с червено було и го оставят да пренощува под трендафилов храст на открито – „под звездите“. Сутринта момите се събират в „честита къща“ (къща, в която има живи и здрави деца) и едно момиченце – изтърсак в семейство с живи родители, вади един по един белезите. За всеки от тях девойките изпяват песен, с която предричат за какъв момък ще се омъжи момата.

Първият ден на новата година преминава празнично. На мегдана се извива общоселско хоро. По традиция годеници и младоженци гостуват на кумовете и им носят пита, варена кокошка и вино. Васильовден се празнува и от именниците, които посрещат с богата трапеза гостите си.

Една от популярните народни песни/ благословии за празника е:

СУРВАКАРИ

Сурва, сурва година
(Народна благословия)
Сурва, сурва година,
весела, весела година!
Голям клас на нива,
червена ябълка в градина,
жълт мамул на леса,
голям грозд на лоза,
пълна къща със деца,
пълни обори със стока,
пълна кесия с пари!
Живо, здраво догодина,
догодина, до амина!

БОГОЯВЛЕНИЕ

Богоявление е денят, на който Йоан Кръстител покръстил братовчед си Исус Христос във водите на река Йордан. В момента на кръщението небето се отворило и Светият дух слязъл върху Христос във вид на гълъб. Оттук идва названието на празника Богоявление, който се отбелязва с литургия и водосвет. Свещеникът хвърля кръста във водата, а ергените се надпреварват да скачат в ледените води на реката, езерото или морето, за да го извадят. Този, който пръв хване кръста, обикаля с него из селището и всички го даряват. Вярва се, че той ще бъде здрав и честит през цялата година.

Българите наричат празника Йордановден още Водокръщи, Мъжки водици (в Прилепско). На кръстената вода се приписва целебна сила и затова на този ден къпят болни там, където е хвърлен кръстът. На Богоявление се извършват много обреди с кръстена вода за здраве и плодородие. Рано сутринта моми и невести отиват да наляят кръстена вода. Отнасят на реката или потока иконите от къщи и палешника, с които са кадили трапезата на трите кадени вечери, и ги потапят в реката да ги окъпят. Това се прави, за да е бяло житото, което ще се роди. После момите ритуално си измиват лицето и ръцете, за да бъдат бели и червени през годината. Пак за здраве окъпват и именниците.

Вечерта срещу Йордановден се нарежда третата, последна кадена вечеря (някъде това се прави вечерта срещу Кръста на 5 януари). За трапезата се приготвят, както на предишните кадени вечери, само постни ястия, жито, прясна пита, джуркан фасул, варено зеле, постни сарми с булгур или ориз, орехи и вино. Стопанките омесват обредна пита. В родопските селища в нея слагат пара за щастие и късмет. Свещта, която е горяла на трапезата на последната кадена вечеря, запазват и когато през лятото дойдат градоносни облаци, я запалват, като вярват, че така ще спрат природната стихия. Най-възрастният мъж в семейството прекадява ястията с лемежа от ралото, после чупи питата и благославя.

На Йордановден се правят прогнози за бъдещото плодородие и за времето през годината. Ако денят е студен и сух, то се очаква плодородна година. Общо е вярването, че ако на този ден хвърленият във водата кръст и китката на попа, с която ръси, замръзнат – голям берекет ще има през година. Според народното вярване, през нощта срещу Богоявление небето се отваряло и всичко, което праведният човек си пожелае, Господ ще му го даде. В района на град Битоля през вечерта на Богоявление моми, готови за женитба, изпълняват обичай тайани – обредно напяване на пръстени и китки. В селата в Разложко и Прилепско е познат интересен обичай водичарки. Малки момичета се разделят на групички и обикалят къщите, като пеят водичарски песни на всеки отделен член от семейството, с които им желават здраве и благополучие. В Средните Родопи за Йордановден е характерен друг интересен обичай, познат като хаскане – обредно къпане на всички, които посрещат Водици в нов социален статус – младите булки и младоженци, сгодените моми, новородените деца. Хаскарите или къпинçarите подхвърлят три пъти нагоре всеки младоженец и го водят на чешмата или на реката да го намокрят. Къпаните се покланят, целуват ръка и си разменят дарове с къпещите ги. После всички се хващат на празнично хоро. Ако някой не иска да бъде окъпан, трябва да се откупи с почерпка. След осветяването на водата настъпва краят на мръсните дни (които са от Коледа до Йордановден) и започва периодът (от Йордановден до Заговезни) на сватбите и изпращането на сгледници. На Йордановден с гостуване се почитат и всички именници.

Днес това е един от много почитаните християнски празници у нас. Масово се отбелязва с водосвет и с хвърляне от свещенослужители на кръста във водоеми, като млади мъже се

надпреварват да го хванат. Прави се и мъжко хоро, което се е превърнало в ежегоден обичай на този ден в Калофер, и се играе в ледените води на река Тунджа.

Една от популярните народни песни/ благословии за празника е:

ЗАЛЮБИЛА Е ВАСИЛКА“

„Залюбила е Василка“ – песента, на която всяка година на 6-ти януари се танцува в ледените води на река Тунджа в Калофер!

Залюбила е Василка, мари от далеч два любовника.

Иван иварналията, мари и Станьо шумналията.

Иван на Станьо думаше абре, айде бре Станьо да идем.

Айде бре Станьо да идем абре, у Василкини на гости.

Да видим бяла Василка, мари толкова ли е работна.

Толкова ли е работна мари или я хвалят хората.

Решили и са отишли абре, у Василкини на гости.

Василка платно белеше мари, у най-долната удая.

Като ги видя Василка мари, бързо от стана излезна.

Пък влезна в равна градинка мари и откъсна два божура.

И откъсна два божура мари и двата алени кат нея.

И ги на Станьо подаде мари и си на Станьо думаше.

На ти Станьо лъо таз китка абре, ако се двама не вземем

Ако се двама не вземем абре, барем китката да остане.

ИВАНОВДЕН

Християнската църква е отредила този ден за почит на пророк Йоан Кръстител или Предтеча, последният старозаветен пророк, който проповядвал за идването на Спасителя сред хората. Йоан Кръстител се ражда половин година преди Исус Христос. Син е на свещеника Закария – от рода на Аарон и Елизавета – от рода Давидов. Както разказва Евангелист Лука, архангел Гавраил се явил на Закария в храма и възвестил зачеването на сина му. Така след дълго бездетство в семейството се родил син. Йоан Кръстител масово кръщавал юдеите в река Йордан, като кръстил и самия Бог-син. Убит е през 30-та година от н. е. по заповед на цар Ирод Антипа.

Този ден е много почитан от българите и е наричан Ивановден. Изпълняват се обичаи и обредни практики, свързани с представата за чудотворната сила на кръстената на Йордановден вода. В македонските земи наричат празника Женски водици (предният ден е Мъжки водици) и тогава обредно къпят младоженките и момиченцата, които са се родили през годината. Кумът или деверът къпе младоженците, оженили се до Ивановден, обредно се къпят именниците, сгодените ергени и моми. Обредът завършва с богато угощение в дома на окъпания и с размяна на подаръци.

Свети Иван се приема традиционно от българите като покровител на кумството и побратимството. В Тракия на Ивановден се извършва обичай хващане на аратлици – обредно побратимяване на ергени и мъже. Трима приятели, които искат да станат побратими, се събират последователно в къщата на всеки от тях. Започват от дома на най-възрастния, като майка му ги закичва с китка бръшлян или чемшир, на която с червен вълнен конец е вързана златна паричка. Това се повтаря в дома на всеки от другарите и се придружава с богата трапеза. По традиция на този ден младоженците гостуват у своите кумове и девери, като им носят краваи, вино, ракия и млин. От своя страна кумовете ги гощават богато. На Ивановден в Родопите годениците-ергени тържествено гостуват с родителите си в дома на избраниците си. Бъдещата свекърва умива лицето на момата-годеница и я закичва с китка и златна пара. Накрая всички сядат около богата софра. На този ден черпят имениците. На Ивановден по къщите на роднини обикалят момичета, наричани водичарки. Едната е облечена като невеста и целува ръка на стопаните на дома, които я даряват с дребни подаръци, най-често монети, които слага в бакърено котле. Останалите водичарки благославят с песни всеки член от домочадието.

До днес Ивановден продължава да бъде много почитан в България, тъй като около 350 000 души носят името Иван и производните му.

Една от популярните народни песни/ благословии за празника е:

СВЕТИ ИВАН - ДЪРВО ВИСОКО

Израсло ми е дърво високо,

на дървото ветки, парови,

а на ветките сребрени листе,

а на листето поройни пчели.

Дърво високо - сам свети Йован,

ветки, парови - църкви, манастир,

сребрени листе - свети икони,

поройни пчели - божи рисяни.

БАБИНДЕН

Бабинден (8 януари) е женски празник, на който се почитат бабите – жените, които помагат при раждане, и които в миналото са изпълнявали ролята на акушерки. Празнува се и за здравето на малките деца и родилките, и за предпазване от бабици – болест по кърмачетата (стомашно разстройство). Вечерта срещу празника или рано сутринта на самия ден бабите акушерки посещават домовете на невестите, на които са бабували, т. е. помагали са им да родят. Бабата носи китка здравец, вързана с червен конец, мед, масло, просо и червена вълна. Тя окъпва своето бабинче (детето, което е изродила), намазва челцето му с мед и залепва на него от просото и вълната. След това го благославя с думите: да се румениш като таз вълна, да се гоиш като туй просо, да се роиш като пчели по пчелишник. За Бабинден бабата акушерка изплита на всяко дете чифт бели чорапки с вплетен в тях червен конец и пожелава да ги скъса със здраве. На новородените бебета дарява и елече.

Рано сутринта на Бабинден, още в тъмни зори, всяка булка с дете до тригодишна възраст отива в дома на бабата, за да засвидетелства почит и уважение към нея, и носи китка босилек с варак, сапун, котле с вода и пешкир. Майките бързат да посетят бабата и да й „полеят“ да се измие, защото от стари времена се вярва, че която първа направи това, нейните деца ще са живи и здрави. Жената целува ръка на бабата, закичва я с китката, дарява я с пешкира и й полива да си измие ритуално ръцете. Тя пуска сапуна от високо „за да върви напред детето“, а бабата оставя сапунът да се плъзне по ръцете й, за да се хлъзнат децата, т. е. да се раждат леко. Това се извършва под плодно дръвче, до трендафил или на дръвника. След поливането жените даряват бабата с риза, чорапи и й дават да пийне ракия и вино. Тя от своя страна завързва на дясната

ръчичка на децата, които е изродила, червен и бял конец със сребърна пара и ги дарява с ризки и чорапки.

На обяд всички жени се събират в дома на бабата на весело и буйно пиршество около богатата трапеза, на която има млечна баница, краваи, майките са донесли варена кокошка, свинско с праз, сарми с месо, бъклица вино и ракия. Прави се байрак от жилав прът и на него закачат пешкир. На трапезата се изпълнява интересен обичай – нареждат краваите на висок куп, а бабата се крие зад него с пожелание догодина хич да не се вижда, т. е. да се родят много деца. Тя прекадява трапезата, кади с керемиди и под полите на жените, за да раждат повече деца. Бабата окача около врата си наниз от червени чушки, жените пеят песни, разиграват се сценки, придружени с подмятания със символичен сексуален смисъл.

След шумното и весело угощение често към празненство се присъединяват и мъжете. Тогава настъпва един от най-важните моменти от празника, извършването на обряда, познат в цялата страна като влечугане на бабите. Изнасят бабата навън на ръце, а там две жени се впрягат в двуколка, украсена с наниз от сушени червени чушки, пуканки и кълчища, и така отвеждат бабата на близката чешма или река за ритуално окъпване. Водата е символ на очистване, на нов период. По пътя шумната дружина продължава веселието. Всеки срещнат мъж е обект на шеги от страна на жените – щипят го, свалят му калпака, дърпат му потурите и искат откуп, за да му ги върнат, който най-често е почерпка с вино и ракия.

На Бабинден на жените са позволени всякакви волности. Вечерта веселбата продължава на селския мегдан с песни, свирня и кръшно хоро, което води бабата акушерка. На гърба ѝ поставят цедилка с бебе, а в ръката си размахва хурка, на която е закачена детска ризка, синчец и чесън.

В периода на социализма християнската традиция и смисълът на религиозни празници и традиционните обичаи бе отнета, те бяха „обновени“, като им бе придадено ново съдържание. Така през 1951 г. Бабинден, по „стар“ стил 21 януари, бе обявен за Ден на родилната помощ, на акушерките и гинеколозите. На този ден до днес почитаме всички лекари и специалисти, които помагат да се появи на света новият живот. Днес, когато времето на бабите акушерки е отминало, Бабинден е лишен от много от обредите си, но продължава да се празнува от по-възрастните, предимно в малки градове и села, и отново е свързан с много смях и веселие. Той се представя и от самодейни групи, както и на сцената на фолклорни фестивали.

Една от популярните народни песни/ благословии за празника е:

РОДИЛО СЕ МЪЖКО ДЕТЕ

Мъжко се дете родило

в нашето село голямо (x2)

Славей ми пее в в полето,

звезда ми грее в небето (x2)

Припев (x2)

Да е живо и здраво, да порасне голямо

на мама радостта и на тати гордостта

Хайде на маса да седнем

люта ракия да пийнем (x2)

Всяка година на този ден

с музика празник да викнем (x2)

Припев...

Това ще твори да ходим,

майчина песен да слушам (x2)

Бащини мода оглавим,

родното име да славим (x2)

Припев (x4)

ТРИФОН ЗАРЕЗАН

Първите три дни от Малък Сечко (февруари) българите наричат Трифонци. Православната църква е посветила първи февруари на св. вмч. Трифон, който заради вярата си в Христа бил подложен на жестоки мъчения и посечен с меч през 248 г. Народът ни много почита Първия Трифонец и го нарича Трифоновден, Трифон Зарезан, Трихун, Трифон пияница. Лозарите, винарите, кръчмарите и градинарите приемат св. Трифон за свой покровител и за пазител на лозята, защото приблизително по това време през годината започва резитбата на лозята. Светецът често е изобразяван на иконите с косер в ръка.

Основният обичай, изпълняван на този ден, е ритуалното зарязване, заграбване на лозята. Обичаят подсеца за идващата пролет и началото на селскостопанската година. Обредното зарязването на лозята се извършва предимно от мъже лозари. В Югозападна България в обичая участват и жени, моми и ергени. Още рано сутринта стопанката омесва и изпича пресен хляб, украсен пластично с тесто. Най-често се изобразяват лозници с гроздове. Приготвят и кокошка пълнена с ориз или булгур и заедно с питата, бъклица с вино и шише светена вода ги слагат в нова шарена торба. След празничната църковна служба мъжете лозари взимат торбата и заедно със свирачите се отправят към лозята. Там всеки се прекръства три пъти в посока към изгрева на слънцето и отрязва с косера няколко пръчки от три корена. После полива отрязаното място с вино и светена вода и го поръсва с пепел, запазена от Бъдни вечер, с пожелание да се роди много грозде. Докато извършва зарязването, лозарят изрича благословия за богата реколта. Отрязаните пръчки завиват на венчета, които слагат на калпаците си, на бъклиците или ги премятат през рамо, а после вкъщи ги поставят под домашната икона.

След зарязването мъжете нареждат богата трапеза в лозята с донесената храна. Започват шумни и весели песни и хора. Преди да седнат около софрата, лозарите избират „цар“ на лозята, когото наричат Трифон. Гледат той да бъде добър стопанин, имотен, с много лозя и да е „късметлия“ – предпоставки за добра бъдеща реколта. На главата на „царя“ поставят корона от лозови пръчки, качват го на каруца, теглена от самите тях, и ритуално обикалят лозята. Царят зарязва и благославя да се роди повече грозде и да има хубаво вино. После участниците в обичая понасят царя на рамене или го слагат на колесар и с гайди и тъпани процесията се връща в селото. Шествието обикаля всички къщи, а стопаните ги посрещат с баница, ракия и вино. Празникът завършва в дома на царя, който по стара традиция кани всички мъже, участници в зарязването, и ги черпи с вино, за да бъде обилна реколтата от грозде и да бъдат пълни бъчвите.

На Трифоновден се изпълнява и магически обред заплашване на овошките, които не раждат. Обредът е типичен за родопската област и се нарича трифоновсване на дърветата. Сутринта преди изгрев слънце двама мъже отиват при дървото. Единият замахва с брадва и заплашва

фиданката, че ще я отсече, а другият го разубеждава, като казва, че през идната година дръвчето ще роди едър плод. Пак в Родопите на Трифоновден се прави и обредът насичане на бездетен мъж, за да му се родят деца. Мъжът вика бръснар, който докато го бръсне, го нарязва на три места по шията.

На този ден се правят и гадания за характера на времето и за реколтата. Вярва се, че ако на първи февруари вали сняг „на парцали“, то пролетта ще е дъждовна, пчелите ще се роят и годината ще е плодородна. Традиционната храна за Трифоновден включва прясна пита, дипла пита, варена кокошка, пържени яйца. Имен ден имат Трифон, Трифонка, Лозан, Лозка. В последните години традицията по зарязване на лозята на Трифоновден се възобнови и този празник отново е много почитан, придружен с веселие и богати трапези, на които неотменно присъства доброто вино.

Една от популярните народни песни/ благословии за празника е:

ОЙ ТРИФОНЕ, ТРИФОНЕ

Трифон, Трифон Светителя

лоза реже, лоза реже и подрезва,

сълзите ѝ тихом сбира,

тихом сбира, очи мие,

негови, на децата, на момите,

на момите и на грешната

ой, Мария Магдалена.

Ой, Трифоне, Трифоне, мъченико,

режи лозе, зарежи го,

да се лоза вие и превива,

да се реса реси, наедрява,

да се грозде грозди и узрява,

да се вино пие червено,

за здравето на децата,
та и на майките и бащите.
Те да пият, да се не упиват,
на децата да играят им сърцата.

ТОДОРОВДЕН

В българската народна култура двата християнски култа към Св. вмчк Теодор Стратилат (8 февруари) и Св. вмчк Теодор Тирон (17 февруари) се обединяват в общия култ към Свети Тодор. Българите не почитат дните на двамата светци, а празнуват Тодоровден в събота след великденските Сирни заговезни, т.е. датата е подвижна и се определя съобразно лунния календар, по който се чества християнския Великден. Народната представа за преломен момент е свързана с поверието, че „на този ден светецът съблича деветте си кожуха и отива при Бога да го моли за лято“. Във Видинско казват, че „от Тодоровден денят започва да расте колкото пуснат плуг“ или „дойде ли Тодоровден, дошло е лятото“.

Тодоровата седмица се смята за хаталия (лоша и опасна). Наричат я глуха, черна, празна, нечиста. Определени названия имат и дните ѝ. Понеделник е песи, кучи, беси или разметни. С него започва строг тридневен пост, наречен тримирене. Жените не бива да работят нищо, за да предпазят семейството и домашните животни от полудяване и побесняване. Вторник е наречен уструл, усоф, усофски или чер, сух, глух, лош и се почита срещу сушаво и горещо лято. Срядата е луда, черна, куца, крива. През този ден е забранена всякаква домашна дейност, за да не полудяват хората и да не бие град през лятото. Четвъртък наричат шамотен, въртоглав, защото неспазващият забраната за работа може да се зашемети и завъртоглави, да го заболи глава, да полудее. Призори всяка жена трябва да изпече пресна мравунчена пита, която се раздават и яде на бунището (сметището). Домакините се събират по махали и редят общи трапези на улицата. След угощението трохите се изсипват на едно място, за да не влизат мравките в къщи. Подобни вярвания има и за петъчния ден, когото наричат чер, глух, сух. През него не се работи, защото „Тодор ще удари с патерицата си“ всеки, който е дръзнал да не се подчини на волята му и ще го умори до края на годината. В миналото на този ден младите булки (омъжените през изминалата година) обличали своите сватбени дрехи и водени от своите свекърви, отивали в църквата, за да вземат първо причастие. Всяка невеста носела тепсия с варено жито и царевица, върху които е сложен обреден хляб, погача, колач, в който са забодени две свещи, вързани с червен и бял конец. Щом влезнали в черквата, младите се нареждали една до друга в редица, като поставяли тепсиите на земята пред краката си, а зад тях се нареждали свекървите.

Свещеникът освещава хлябовете, а булките се покланяли на изток и раздавали помежду си хлябовете, пеейки песента за св. Тодор. Свекървите ги благославяли: „Ха догодина с люлка!“ и ги дарявали с риза и хурка. При завръщането си у дома жените са посрещани на прага на къщата от съпрузите, които ги благославяли с думите: „Все такава прибирница да си булка!“ След обед младите булки, отново придружавани от своите свекърви, отивали на гости при майка си. Там на младата жена връзвали цедилка като пожелание в скоро време да закърми първа рожба. Така вярата в св. Тодор като покровител на булките и раждаемостта се претворявала в магическата обредност, осигуряваща здравето, плодовитостта и родовитостта на младата жена, а оттам и продължаването на рода. Тази магия обвързва и младите мъже, които на този ден полагат усилия да осигурят хубостта и красотата на бъдещата си рожба. След църковната служба съпружеската двойка се уединява в стая с огледало. Там в огледалото пръв се оглежда по-красивия от двамата, а след това и двамата заедно – за да приличат децата им на тях. После си разделят една ябълка и изяждат по половинка от нея – за да бъдат румени и червени бъдещите им деца.

В събота българите празнуват т.нар. Конски Великден. Това название е свързано с представата за св. Тодор като покровител на конете. В иконографията той се изобразява като ездач на бял кон. В народната митология той възсяда всеки, който е излязъл след залез слънце или е работил през неговата седмица. Сутринта рано жените стават и се измиват, обличат си нови, чисти дрехи. Всяка от тях замесва тесто и пече обредни хлябове, наричани кончета, кунчета, пърмачета, които са с формата на конче или конско копито. В Западна България върху тях се слагат по три свещи и скилидки чесън. И днес в много краища на страната на този ден жените строго спазват най-различни забрани. Така например, жените не перат, защото, „Ако св. Тудор мине с белия си кон, сблъсква прането с лош вятър“. Ако човек облече такава дреха – се разболява и умира. Младите моми и булки не шият, не предат, не тачат. Но най-строго се спазва половото табу, защото заченатото или роденото през Тодоровата седмица дете притежава свръхестествени качества – то може да се превръща приживе и след смъртта си във вампир, върколак или караконджол.

Честването на св. Тодор е свързано и с различни магически практики, отнасящи се към косите. Общочовешка е представата, че в човешката коса е скрита силата и плодовитостта на човека. Предполага се, че ни е останало в наследство от прабългарите вярването, че конската опашка и женската плитка имат една и съща магическа способност да придават или отнемат силата и здравето на човека. И докато сутринта на Тодоровден мъжете изкарват конете на водопой и ги хранят с хляб и сол, за да ги подготвят за селските надбягвания (кушия, тудурица), то жените за първи път от цялата седмица имат право да измият косите си. Във водата трябва да се сложат къпинови стебла или дрянските пъпки, запазени от сурвачката. В някои краища косите се измиват навън, като жената застава до ябълково дърво и излива водата в неговите корени. Това измиване има цел по магически път да предаде характеристиките на конската опашка

върху женските коси и те да станат гъсти, здрави и лъскави като нея. Същия ден се подстригват за първи път и косите на малките деца, за да растат дълги, здрави и красиви.

Една от популярните народни песни/ благословии за празника е:

Ситен даж зароси,

ой Тудо,

ситен даж зароси ле,

джам Тудо.

Та стадо ороси ,

ой Тудо,

та стадо ороси ле,

джам Тудо.

СИРНИ ЗАГОВЕЗНИ

Седмичата, която разделя Месни от Сирни заговезни, се нарича Сирна неделя или Сирница. Обичаите и празниците, изпълнявани в този период, са свързани с прехода от зимата към пролетта. През цялата седмица се спазват строго някои забрани – жените не трябва да перат и да простират бяло пране, за да не бие град през лятото.

Седмичата завършва със Сирната неделя, наричана още Сирни поклади, Прошка, Големи заговезни, Велики заговезни. Целият ден преминава в гостувания, младите посещават по-възрастните си роднини – родители, братя, сестри, кумове. Целуват им ръка и искат прошка, като изричат „Прощавай!“ „Господ да прощава, да си простен!“ отговарят по-възрастните. Така вечерта, когато цялото домочадие седне около празничната трапеза да заговява, всички трябва да са си простили. Оттук и вечерята наричат прощални заговезни, прошки. Тъй като месните гозби вече са изключени, на софрата са наредени блюда с риба, баници със сирене, масленица (тутманик), мляко с ориз, сирене, яйца, орехи. Тази вечер за последен път преди Великденските пости се ядат млечни произведения. Присъства и неизменната за празника бяла халва.

След вечерята се изпълнява традиционният обичай хамкане, ламкане или люскане на халва,

яйце или парче сирене. Бабите завързват на една гредка на тавана червен вълнен конец, на който е закачено парче халва, сирене или варено яйце. Децата се нареждат в кръг на пода, с ръце отзад и когато бабата разклати конца, те се втурват и надпреварват да захаят парчето с уста. После запалват конца и по това как гори гадаят за бъдещата реколта, за това дали ще раждат домашните животни, дали младите ще се задомят и ще имат челяд. Пепелта от изгорелия конец се запазва за цяр през годината. Краят на обредната вечеря се отбелязва с гърмежи на пушки на двора, като така се възвестява началото на Великденските пости. Вярва се също, че гърмежите ще осигурят агнене на овцете и роене на пчелите.

Един от най-типичните обичаи за Сирница е паленето и прескачането на големи заговезнишки огньовете от момчета и ергени. Те събират клони и царевична шума за огъня през цялата изминала Сирна седмица и ги подреждат на купни по височините около селото. В различните български краища купните наричат сирници, олелии, оратници, ойдалии, курковници, урбалки, гаганици. В неделя вечерта ги запалват, като се вярва, че докдето стига светлината от пламъците, дотам няма да бие градушка. Високо лумналите в мрака огньовете се виждат от всички в селото и създават празнично настроение. На мегдана се извива последното преди постите буйно смесено хоро, за да растат буйни и високи посевите. След това хора не се играят до Великден (изключение е буенецът – хоро, играно от лазарките). Малките момчета палят по улиците из селото по-малки огньовете. Около пламъците изричат хумористични стихове, често пъти и не съвсем благопристойни. Цяла нощ мъже, жени, момци и деца прескачат огньовете за здраве, за плодородие, за да се предпазят от бълхи и за да не пада градушка.

Третият характерен обичай за Сирни заговезни е туйкането, чилкането на стрели от момците. Младежите изработват стрели от меко дърво – мекиш, наричани чилки, чавги, перници, барутници. Вечерта на празника ги запалват от горящите огньовете, завъртат ги в тъмнината и ги чилкат, туйкат, пяркат, т. е. изстрелват към дворовете на своите моми-избраници. Това е придружено с изричането на хумористични пожелания често със сексуален подтекст.

През Сирната седмица в Ямболско, Бургаско и Хасковско се изпълнява обичаят гора или зора. Преди изгрев слънце младите, придружавани от родителите си, излизат на някоя поляна до кръстопът. Обръщат се в посока към слънчевия изгрев и запяват обредни песни, в които възпяват пробуждането на природата и идващата нова стопанска година. После се извива смесено хоро, наречено също „гора“. В западните части на страната на Сирна неделя младите връзват люлки и се люлеят „за здраве“, като припяват кой ерген коя мома ще вземе.

КУКЕРИ

Маскарадните игри са широко разпространени по българските предели. Под названието кукери са известни в Северна и Южна Източна България, а също така в Родопите и Средногорието и се изпълняват през Сирната неделя, преди началото на Великденския пост, което най-често се пада в началото на месец март.

Местните наименования включват Кукеровден, Куковден, Старчовден, Джумаловден, а участници в тях са кукери, кукове, кукерска баба, невеста, младоженец, старци, джамали, камилари, стрелци, пазачи, арапи, дервиши и др. На сурвакарските игри, които се провеждат между Коледа и Йордановден, обредните персонажи са подобни: старец, дядо, баба, невеста, джамалар, джамал, мечка и мечкар. Те се реализират в периода на т. нар. „мръсни дни“, най-често на Нова година (Сурва или Васильовден 1 януари). Местните хора ги наричат сурваскаре, бабугери, василчари, старци, джамаларе, мечкари и др. Очевидно е, че и в двата случая маскарадните игри са разположени в период на преход към новата година или по-старото възприемане на началото ѝ с възраждането на природата през месец март, както е например в античния свят. Смишълът им е обвързан пряко със символичното прогонване на злите сили и предизвикване на плодородие, характерно за всяко начало, с което да се предопредели благополучието за следващия период. В българската традиционна култура преходното време се възприема като отрязък, през който връзката между световите е нарушена и границата между този свят и отвъдното е отворена. Чрез маскиране в различни чудовищни животински превъплъщения хората целят да се предпазят и да противодействат на нахлуването на опасни сили в техния свят. Същевременно основополагащо за традиционните култури е вярването, че демоничните сили от отвъдното и предците могат да влияят върху плодородието и света на живите. Макар и обвързани в една обща идея, маскарадните игри имат множество регионални специфики и различия.

Участници в кукерските игри са само ергените или младите женени мъже. Техните маски са съчетание от животински елементи и човешки черти, наподобяват козел, овен, вол и др. Обикновено на главата си поставят високи платформи, украсени с цветни мъниста, парцали, пера и огледала. Главните обредни персонажи носят дървени саби, които са извити в края или са оцветени с червена боя и символично напомнят фалос. Част от тях са облечени с елементи от традиционното облекло, характерно за региона, в който се изпълняват игрите. Накичени са с много звънци, с които възпроизвеждат невероятен шум.

Основни обредни действия са свързани с обхождане на селото, посещение на домовете на стопаните и пожелания за плодородие и благополучие, а обредното заораване и засяване обикновено се извършва в центъра на селището. Главният кукер впряга в ралото някои от кукерите, бабата или младоженката и те символично заорават леха, а той я засява. Част от

обредните действия включват събаряне на булката на земята и имитация на полов акт, крадене и намиране на кукерската баба, раждане на бебе (дървена кукла или коте), умиране и съживяване на младоженеца след спасяването на невестата или след заораването и др. В Пловдивско, Пазарджишко и Казанлъшко се наблюдава друга разновидност на раннопролетните игри, а именно разиграването на камила или обредното къпане на кукери.

Основната прилика между сурвакарските и кукерските игри е в състава на участниците – той е само от млади женени мъже и ергени. Разликата се състои в липсата на обредно заораване и засяване при зимните маскирания. Обредните персонажи също са сходни. Дружината на сурвакарите се води от старец, дядо или джамалар, а също така присъстват баба, невеста, зет и др. Често при тях се разиграва джамал (камила) или мечка, която се пресъздава от един или двама дегизирани. Облечени са в кожи, на главите носят обърнати с козината навън шапки, а лицата им са начернени или с маски на животни, най-често овен или козел, допълнени с украса от пера, крила и клюнове, а същевременно притежават и антропоморфни (човешки) черти. Въоръжени са с дървени саби, топузи и тояги. Звънците и шумът, който възпроизвеждат, е напълно сравним с този при кукерските игри. Техните обредни действия са свързани с обхождане на селото, което започва в полунощ срещу Коледа или Нова година или рано сутринта в деня на празника. Благославят домакините за плодородие и представят смешни сцени, които включват симулиране на полов акт, разиграване на камилата/мечката, което включва търкаляне по пода или карат мечката да „гази“ домакините за „здраве през годината“.

И при двата варианта на маскираните игри различните дружини избягват срещите помежду си, защото се смята, че годината ще бъде неплодородна. Събраните продукти и пари се използват за почерпване на всички участници, а също така се даряват на църквата и читалището.

Брачната и сексуалната символика са основни в двата обредни комплекса, сливането на мъжкото и женското начало цели да въздейства върху берекета и плодovitостта. От друга страна връзката им с отвъдното ги свързва и с култа към починалите, от които в народните представи зависи омилостивяването на природата и стихииите. В някои елементи на ритуала се наблюдава възпроизводство на езическия мит за вечно умиращия и възкръсващ бог на плодородието.

Всички автори акцентират върху структурното и идейното единство на кукерските и зимните маскирания. Някои от тях пряко ги свързват с античните Дионисиеви празници, други изтъкват хипотезите, че кукерите са с тракийски произход, а зимните западнобългарски игри са със славянски произход. Независимо от различните трактовки за произхода им, явно е, че те носят наслоения от предходни епохи, а важен за тяхното формиране е периодът на Средновековието. Повлияни са от процесите в съвременността и тяхното развитие следва всички тенденции в трансформирането на традиционната култура в наши дни. Особено съществен за настоящото състояние на тези празници е функциониращият от 1985 г. международен фестивал на

маскарадните игри „Сурва“ в гр. Перник (първото му издание с национален характер е още през 1966 г.). Днес се преплитат разнопосочни взаимодействия в процеса на съхранение, възпроизводство, популяризиране, оценка и институционализиране на маскарадните обредни комплекси. Съществено доказателство за това е включването на обичая „Сурва“ през 2015 г. в представителната листа на Юнеско за нематериално културно наследство.

МАРТЕНСКИ ТРАДИЦИИ

В мисленето на традиционния българин смяната на годишните времена винаги е свързвана с обичаи и вярвания, които имат за цел да подготвят индивида и общността за настъпващата промяна. От Древността до наши дни месец март е осмислян като преход между зимата и пролетта, между застиналата, сякаш заспала земя и пробуждащото се ново начало.

В народния календар празници като Младенци (Свети Четиридесет мъченици – 9 март) и Благовец (Благовещение – 25 март) носят именно такава насоченост: изпращане на зимата, с нейната студенина, пустота, безвремие и сравнително безделие и посрещане на пролетта – с подновяване на стопанските активности, с възкръсването на природата и божествените сили, властващи над нея. Неслучайно и според каноните на Православната ни църква обикновено началото на Великденския пост се пада през месец март, защото е свързано с идеята да се пречисти тялото и да се подготви за празнуването на възкръсналия Иисус Христос.

Първият ден от месеца е посветен на един от най-интересните митологични персонажи в народната култура – Баба Марта. В миналото хората си я представяли като стара жена, която рано сутринта в първия ден на март излиза от гората и влиза в селото. Според интерпретациите на етнолозите нейният образ е свързан със света на мъртвите, защото именно „на край света“ живеят всички онези чудни същества, които са в определено време и място общуват с хората. Тя е доста своенравна и понякога начумерена и сърдита: според едно поверие, защото двамата ѝ братя (Малък и Голям Сечко) изпили общото вино и не ѝ оставили да го опита; според друга легенда, защото една жена подранила и извела козите си на паша и така предизвикала гнева на старицата, която освободила снежните вихрушки и замразила непредвидливата козарка с цялото ѝ стадо, а според по-нови фолклорни интерпретации, защото „Февруари е къс, а Април е мек“... Съществува поверие, според което месец Март е мъж, който има две съпруги: едната хубава и добра, другата – грозна и зла. Ако бъдел с първата – времето било слънчево и топло, ако видел втората – мрачно и мразовито.

Каквато ѝ да е причината, всички наричат месец март „женският месец“ и обясняват променливото време с непостоянното настроение на неговата повелителка. Обичайно тя се радва, когато срещне весели и засмени деца и младежи, и е много люта, ако на пътя ѝ се изпречат стари и

злобни хора. Но и тя като хората може да бъде омилована и да сгрее земята с топло слънце. За целта всеки дом трябва да я посрещне изчистен и подреден. В миналото събирали сметта на едно място в двора и заедно със старата метла я изгаряли, като по този начин вярвали, че изгарят натрупалите се лошотии и болести през зимата. Изнасяли навън на слънце дюшеците и юрганите, всички дрехи и завивки, за да не ги нападат бълхи през лятото. Огньовете се палели и прескачали от младите за здраве и благополучие през годината. През целия ден домакините не месели хляб, не предели, не тъчели и не шиели. Не простирали бяло пране, за да не падат слани през пролетта и градушки през лятото. За да предпазят житото от болести, не слагали на огнището черно и опушено котле. На времето жените премятали през оградата на двора или връзвали на дървена тояжка на покрива или на стрехата на къщата, за да се вее, някаква червена дреха (кърпа или пояс), за да посрещнат Баба Марта „на чисто и червено“. Червеният цвят се асоциира със силата на кръвта и тържеството на живота; той има предпазваща сила и може да прогонва злите сили. Именно затова той е и основен цвят в мартеницата – това уникално творение на българската народна вяра и изкуство.

Обичаят да се носят усукани разноцветни, или само червени конци е отчасти разпространен и в други страни като Румъния, Северна Гърция, Република Македония, Сърбия, Молдова, дори в Албания. Но като че ли именно в българския народ силата на вярата в доброто пожелание „Честита Баба Марта!“, с което съпровождаме подаряването на мартеницата на близък човек, е най-добре запазена. В оригиналния си вид тя се изработва на ръка от усукани на ляво бели и червени вълнени или памучни конци. Белият цвят символизира красотата, чистотата и невинността на младостта. В Родопския край, където мартеницата се нарича още и „байница“ (което подчертава още веднъж нейната връзка с пожеланията за здраве и берекет), в нея се връзват и сини (като небето), зелени (като тревата) и жълти (като слънцето) конци. За да я превърнат в един истински амулет, в мартеницата сплитали синьо манисто (синецът е универсалният „пазител“ срещу уроки), пера от петел или гълъб, или косми от конска грива (символ на силата и плодовитостта), черупки от миди и охлюви (за здраве), житни сламки, дъбови тресчици или скилидка чесън, и малки сребърни или златни монети. Мартеничките са предназначени преди всичко за децата, които ги носят завързани от баба на дясната си ръчичка. Но и момите и ергените се окичвали с магичните творения, като едните ги сплитали в плитките си, а другите ги връзвали на пояса си. Булките и невестите носели мартениците завързани на шията си като гerdани, а румънските семейни мъже криели мартеницата в обувката си. Мартенички се закачвали и на плодните дървета, и на рогата на добитъка, дори на вратата на избата или на обора. В старо време някои мартенички се пазели през цялата година, за да ги връзват на ръцете на новородените и малки деца, когато ги извеждат сред хора, за да ги пазят от зли очи и против уроки. Мартеници връзвали и на сватбеното знаме при брачната церемония.

Мартениците се носят докато човек види щъркел или чуе песента на лястовичките или кукувицата. В миналото хората слагали мартеницата под камък и след време (на другия ден или след девет

дни) отхлупвали камъка и ако видели много мравки, означавало, че ще се родят много агънца през годината; ако видят бръмбар или червей – значи ще се множат теленцата и кончетата. Момите гадаели по мартениците за кого ще се омъжат, а възрастните хора ги хвърляли в реката „за да изтекат всички злини по водата“. Грижовните стопани оставяли мартеница и в полога на домашните птици.

Днес в повечето случаи завързваме мартеницата на цъфнало или плодно дърво с пожелание пролетта да ни срещне живи, здрави и засмени.

Благовещение

Великденският празничен цикъл от VII в. включва в себе си честването на Благовещение (25 март), денят, в който според християнския канон Архангел Гавраил съобщил на Дева Мария благата вест, че тя ще зачене с божията намеса и ще роди Спасителя на света. Въпреки че е част от 40-дневния велик пост, на този ден според православния канон е разрешена консумацията на риба, която се пълни с ориз и се пече. Приготвя се и хляб, който се намазва с мед. Разрешено е да се пие червено вино. На този ден трябва да се хапне за първи път през годината нещо зелено – коприва, киселец или лапад, за да тече в тялото на човека нова кръв.

В българската народна култура този празник се нарича „Благовец“ и е свързан с представата, че на този ден долитат лястовиците и кукувиците, за да донесат пролетта. Съществува поверие, че всеки трябва да пипне хляб или пара, за да е сит и богат през годината. Гласът на кукувицата предрича и колко години ще живее човек. Българите вярват, че на Благовещение всички змии и гущери се събуждат от зимния си сън и излизат от скривалищата си. Затова през деня всяка жена трябва да изчисти къщата си, да събере сметта и да я изгори. Този огън се прескача три пъти с думите „Бягайте змии, смокове, гущери, бълхи и жаби, че дядо Благовец иде с железния топuz!“. В Търновско преди изгрев слънце децата палят по пътищата слама и я прескачат. Изгарят сметта на голям огън, който прескачат, за да изплашат змиите. В подбалканския район е разпространено вярването, че ако на Благовец човек убие змия, трябва да откъсне главата ѝ и да постави в нея няколко семена босилек. След това тази глава се заравя в земята и ако босилекът израсне, той се смята за особено лековит и с магически способности. Ако мъж подари на жена такъв босилек, то тя ще полудее от любов по него. Освен с приготвянето на трапезата, жените не бива да се занимават с други домакински дейности като шиене и плетене, за да не ги срещат змиите и гущерите. С тази цел не си решат и косите на път. Етимологията на названието отвежда и до практиките, че на този ден трябва да се засадят овощките, за да дават „благ“ плодове. Наред с това се приема, че и раните зарастват по-бързо, затова дупчат ушите на малките момиченца и им слагат обици и бележат животните. В Старопланинския район се вярва, че срещу празника земята, в която е закопано имане, започва да свети със син пламък, затова иманярите не спят по цяла нощ и обикалят полетата и хълмовете. Пчеларите

отварят кошерите,подготвят ги за пролетта и пускат пчелите да летят. Свързани с настъпването на астрономическата пролет са и гаданията за щастие (ако човек види щъркел),за скорошна женитба,за времето през лятото.

ЛАЗАРОВДЕН

Лазаровден е един от пролетните празници,който няма постоянен ден в календара,защото се изчислява според Великден и е винаги в съботата на предходната седмица. Нарича се още Лазарова събота,Лазарица,Лазар. В библейския разказ се свързва с Лазар,когото Исус Христос възкресява на четвъртия ден след погребението му,като благодарност за неговото гостоприемство. Според писанията Лазар живее още 30 години в строг пост. В българската традиция Лазаровден е ден,свързан с възраждащата се природа през пролетта и началото на стопанските дейности на нивите и пасищата.

Лазаровден е част от Великденския празничен цикъл,който се характеризира с прехода от зимата към лятото,а от митологична гледна точка това е преминаване от смърт към живот. Обред на преход в жизнения цикъл е изпълняваният момински обичай лазаруване. Той бележи важен етап от живота на младите девойки – тяхната социализация и преминаване от детството към зрелостта и възможността да се омъжат. Това ясно се илюстрира с избора на елементи от одеждите и накитите на булката в облеклото на лазарките. В Софийско акцентът е върху лазарския накит на главата,който има съществени отлики при различните възрастови групи. Навсякъде участничките най-често са между 8 и 12 години. Обучението им започва още от началото на Великите пости у най-възрастната и достойна,обикновено и добра певица,наричана кума. В Източна България тя се казва буенец. Девойките пеят песни за плодородие и берекет за стопаните и играят хоро с големи шарени кърпи. Облечени са в празнични премени,окичени с венци и цветя. Носят кошници,където събират дарените яйца. На лазарките се дава колак,а в по-ново време – и дребни пари. Непосредствено след лазаруването,момичетата в Ловешко отиват край реката,където си избират кума или кумичка – девойката,на която предварително сплетеният венец от върбови клонки се понася най-бързо по течението на реката. Този обред се нарича кумичене. На втория ден на Великден на кумицата се носи специален хляб – кукла с червено яйце в средата. В Източните и Средните Родопи на Лазаровден лазарки изпълняват обичай за дъжд. В някои селища момите се събират в дома на една от тях и правят обредна кукла – Лазар,която се изобразява като жена. Накичени с венци,всички обикалят къщите в селото и напяват за плодородие и берекет за стопаните и тяхната стока. Имат специални песни за хора с голямо семейство,за млади булки,за терзия,за търговец,за орач или овчар. Както коледарите пеят на момите,така лазарките се обръщат с песен към ергените и това е явна взаимовръзка между двата обичая като част от социализацията на младите.

Потвърждение за възприемането на Лазаровден като обичай,свързан с прехода,е фактът,че в Източна България на този ден има задушница,а при капанците тя се възприема като най-голямата задушница през годината. Повсеместно се смята,че на Връбница се „разпускат душите на умрелите“. Жените над 50 години носят краваи на гробището и ги раздават.

В началото на ХХ век лазарките започват да се обучават не от по-възрастни баби,а от учителите. След обреда те продават на търг дарените продукти и така подпомагат училищните настоятелства. От 40-те години на ХХ век социалистическата държава постепенно се намесва в традиционната празнична система и цели нейното ограничаване и постепенно отмиране. В някои региони започва лазаруването на ромки/циганки,който напяват за берекет и богатство на дома. От края на 70-те години на ХХ в. се наблюдава тенденция за възраждане на обичая,поддържано от читалищата и училището. В нашето съвремие празникът се възпроизвежда почти във всяко читалище и населено място. Лазарките подготвят традиционните песни и танци,а техните изпълнения са широко отразявани в медиите и обичани от публика. На Лазаровден и днес празнуват имен ден Лазар,Лазарина и др.,чието име се свързва със здраве,дълголетие и с „божията помощ“ (от древноеврейски Елеазар).

Една от популярните народни песни/ благословии за празника е:

ОЙ ЛАЗАРЕ

“Ой Лазаре,Лазаре

Тука първом дойдохме,

мома й момче найдохме.

Я момата женете,

я момчето годете

Колко шумки по гора

Толко здраве у дома

Колко песък у река

Толко деца у дома.”

ЦВЕТНИЦА

Цветница се празнува в неделята след Лазаровден, точно една седмица преди Великден. Според библейските текстове на този ден Исус Христос е посрещнат в Йерусалим с маслинови и палмови клони. В българската традиция този празник се нарича още Връбница. Рано сутрин млади неомъжени момичета берат върбови клонки. Семействата отнасят в своите къщи осветените от свещениците в църквата клонки, които поставят на домашната икона или външната врата за добро здраве и за предпазване от злини на цялата фамилия.

При нужда те се използват за лек от уплах и при болки в кръста или с тях се кади на родилките при трудно раждане. Със зелена върбова пръчка кадят и на болни животни, захранват се пилетата, а кравите се извеждат на паша, за да са здрави. Някъде поставят върбови венци на рогата на кравите и воловете или на плодно дръвче. Широко разпространена е представата, че те са лековити. В региона на Сакар седалата на иконата върбова клонка се зашива във възглавничката на детето, за да го пази от уроки, а мъжете ги носят през целия ден на главите за здраве. Съществува практиката през върбовия венец да се гледа облакът, за да не донесе градушка, а го палят, за да не паднат гръмотевици. От митологична гледна точка обичаите при Цветница се свързват с прехода от зима към лято и изцяло са насочени към осигуряване на здраве за хората и добра реколта на техните стопанства.

Обикновено на Връбница е завършекът на лазаруването с изпълнението на обичая кумичене, когато момите пускат своите върбови венци по течението на реката и притежателката на най-бързия става тяхна кумица. В Софийско на този ден тя замесва и опича погача, с която играе на хорото в центъра на селището. Този обичай слага край на пролетните игри при неомъжените момичета. В Сакар момите играят на Връбница многократно – в центъра на селото и в дома на кумата, което ги утвърждава пред селищната група в новата възрастова категория на девойки, които могат да встъпят в брак. Преходността на времето се отбелязва не само с реализирането на обредната инициация, но и с превръщането на границата между този и другия свят в по-пропусклива. Смята се, че това е времето на „разпускане“ на покойниците (някъде то се свързва с Велики четвъртък или Великден). В някои региони се забиват върбови клони върху гробовете на починалите и се пали огън, за да сгреят мъртвите и да им свети. Този обред с някои модификации е запазен при капанците до 80-те години на XX в. На Цветница на гробището се носи хляб, жито и вино, които се раздават там. Вероятно споменатите обредни действия имат отношение към умилостивяване на покойниците и активизиране на силите на плодородието, свързани с отвъдното.

Цветница е денят, през който според християнските практики е позволено консумирането на риба (другият такъв ден е Благовест) по време на великденския пост. В региона на Сакар вечерта у кумата се приготвя голяма трапеза, като сред ястията задължително присъстват риба

и булгур, а в Родопите се яде риба с ориз – тавалък.

В съвременността обредният комплекс, свързан с осветените в черква върбови клонки и всички действия и символиката около тях, е запазен и се възпроизвежда от много млади хора. Поддържа се и християнският характер на празника чрез широко разпространеното посещение на църква в този ден. Пролетното настроение се допълва с празнуване на именните дни на всички, които носят име на цвете или на различни растения.

Една от популярните народни песни/ благословии за празника е:

Войнова мале, та чула ли си,

Че войно иде от далечна пътя?

И кара войно до три кочиш(каляски):

Една кочия – войно с невяста,

Друга кочия – бяла премяна,

Трета кочия – тежко имане.

ВЕЛИКДЕН

Великден е най-големият църковен празник през годината. На този ден православната църква отбелязва Възкресение Христово, което според евангелските текстове е предсказвано нееднократно от Исус Христос още приживе. Датата на празника се определя всяка година спрямо лунния календар.

Пригответленията за Великден протичат през цялата седмица. На Светъл понеделник домакините почистват къщата, за да посрещнат тържествено празника. Червените великденски яйца се боядисват от жените на Велики четвъртък или в събота, преди изгрева на слънцето. В миналото са използвали предимно естествени багрила: люспи от лук, корени на брош, цветовете на риган, ябълкови кори, орехови листа. С първото червено боядисано яйце бабата чертае кръст на челото на децата в къщата, за да са здрави и румени. Това яйце се запазва пред домашната икона до следващия Великден, когато се подновява отново с първото боядисано червено яйце. Българите вярват, че това яйце има магичната сила да отблъсква градоносните облаци, затова на места го заравят в нивата. Ако в къщата има мома за женене, първото червено яйце слагат в сандъка с чеиза ѝ.

На Велики четвъртък се подновява квасът и се замесва тестото за великденските хлябове, които се украсяват с нечетен брой червени или бели яйца и символични тестени фигури. Най-често яйцата на украсата се разполагат под формата на кръст. Великденските хлябове носят различни названия в различните райони на страната: „богова пита“, „великденски кравай“, „яйченик“, „плетеница“, „кукла“, „квасник“, „харман“. Жените приготвят и по-малки великденски хлебчета с по едно червено яйце, които се дават на първия гостенин, на кумовете, на девера и други роднини. Черупките от яйцата, с които са украсени великденските хлябове, се запазват за лек на добитъка. В Странджа с тези черупки баячките баят против болестта „Руса“.

С Велики четвъртък са свързани многобройни вярвания и представи. Повсеместно вярват, че в полунощ „раят се отваря“ и душите на мъртвите идват на земята. Те жужат като мушици и пчели около цветовете на ягодите и ябълките. Затова в някои селища на Северозападна България в нощта на Велики четвъртък се извършва обредно „греене на душите на мъртвите“, като се запалват огньове от бъз в двора или на гробището, а в реката се пускат кратунки със запалени свещи, за да се ориентират душите на покойниците и да се сгреят.

Вярва се, че на Велики четвъртък магьосниците излюпват под мишниците си демонични пилета с две глави, наричани „мамници“. С тяхната помощ те примамват чуждото жито от нивите и млякото от дойните крави. Срещу празника бродниците отиват на нивите, събличат се голи и с баене превземат тяхното плодородие.

От Велики четвъртък натътък в продължение на шест седмици се почитат всички четвъртъци за предпазване от гръмотевици. Жените не работят домашна и полска работа, не перат и не се мият, за да няма градушки през лятото.

Великден се празнува тържествено в продължение на три дни. Вечерта срещу празника всички отиват на тържествената литургия в черквата и се връщат в къщи със запалени свещи. От този момент християните се поздравяват с „Христос воскрес“ и отговор „Во истина воскрес!“ В неделя младоженците отиват задължително на гости при кумовете, родителите и деверите си. Те носят великденски хлябове и кошница с червени яйца. Посрещат ги с богато наредена великденска трапеза.

През трите дни на Великден на мегдана се играят великденски хора, на които девойките отиват с нова, богато украсена празнична премяна. Момите и ергените връзват люлки и се люлеят на тях като често се пеят и специални за случая песни.

Една от популярните народни песни/
благословии за Великден е:

ЗДРАВЧЕ, ВЕНЧЕ, МИРИЗЛИВО ЦВЕТЕ

Здравче, венче, меризливо цвеке,

здравче, венче, берат ле те моми?

Здравче, венче, китат ле те китки? -

А здравец им потиом говори:

- Мари моми, мари луди ли сте,

луди ли сте, мари, и пияни?

Та мене ли, моми, да не берат,

та мене ли китки да не вият!

Сета гора од мене мерише,

а най-века становите камен. -

Стои мома на становен камен,

та си брои месеци, години,

и на месец потиом говори:

- Е месече, турско помошниче,

е години, наша неправино!

Заисках си мома од малено,

од малено дури до гулемо,

а они я мене не дадоа,

дадоа я другиму юнака,

а менека кума окумия,

па брато ми девер деверия,

та ойдохме цркви на венчанье,

ете отам едно соколенце,

та ми лети над русата глава,

с крила трепти, с уста дума дума:

- Венчай, куме, немой воздишати!

Благославяй, немой люто клети! -

А язе му вельим и говорим:

- Е тизека, сиво соколенце,

я не кьна, сърцето ми кьне,

каил ле си, боже, или не си!

Да бог даде моята кумица

векувала като качун цвекье,

род родила като фрѣба грозье,

нечувала като кукувица,

процѣфтела като игличица,

каща збрала като прах на тупан. -

Мари веро, мари люта клетво!

Ка я прокле кумо господино,

ка я прокле, така я се стигна.

ЕРЕМИЯ

Еремия е празник, отбелязван на 1 май, с който се чества денят на пророк Йеремя. Празникът е наричан и Ермия, Ирима, Ирминден и Зъмски ден. Според народните вярвания на този ден змиите и самият змийски цар излизат от земните си леговища. Обредите извършвани на Еремия са свързани с ритуалното гонене на змии, което е разпространено главно в западнобългарските райони. В навечерието на празника, след залез слънце, жени, моми и деца правят обиколки на къщата и двора като дрънкат с маши, ръжен и огрибка и изричат на висок глас заклинания за прогонване на змиите.

В по-редки случаи се пали огън, който се прескача от домашните и с огън (жар) се обикаля около къщата. Народната вяра обвързва магическите практики с отгонващото действие на огъня и железните предмети, свързани с огнището и минали също през огън.

На Еремия се спазват строго забрани за работа. Жените не плетат и не предат, за да не се влачат след тях змии и да не ги хапят. Мъжете не орат и не сеят, за да не ерменяса (посинее и се развали) зърното. Бременните жени не работят нищо, за да не ерменясат (да не се разболеят) децата, които ще родят.

В Пиринския край Еремия се тачи за предпазване от градушка.

В Западна България и някои други райони (като Хасковско), Еремия е денят за обредно приготвяне на подници (кръгъл глинен съд, подобен на тава, в който се пече хляб и обикновено се покрива с капак - връшник). В Северозападна България обичаят се нарича газене чирепни.

Сутринта моми и невести с песни донасят глина от едно, три или повече места извън селото. След това я нагазват с боси крака, като се сменят последователно, така че да участват всички без бременните, тези на които не траят (умират) децата и приготвялите или изпратилите скоро мъртвец. При газенето се пеят песни, които по смисъл са същите като заклинателните наричания срещу змиите. Вярва се, че газилите подници няма да бъдат хапани от змии през лятото, а ако ги ухапят, няма да е смъртоносно. Мома, участвала в приготвянето на подници, няма да бъде залюбена от змей (митично същество, наподобяващо змия, но много по-голямо от нея, често с криле и с повече от една глава, което може да се превръща в красив момък). Според народната вяра, змеят не влиза в къща, в която има подница.

Подниците се правят или на едно място от по-възрастна и опитна жена, или от всяка жена отделно в дома ѝ. Обикновено са нечетен брой, за да имат стопаните деца. Изработването на подници като традиционен предмет за печене на хляб има връзка с идеята за плодородието в дома. В обичая е отразена и древната представа за хтоничната (свързана с подземния свят) природа на змията и нейната плодородна функция. Еремия, като общ календарен празник за изпълнението

на двата обичая – гонене на змии и приготвяне на подници,отразява двойственото отношение на хората към змията – от една страна като опасна за тях,а от друга - като носеща плодородие.

ГЕРГЬОВДЕН

Гергьовден се отбелязва на 6-ти май и е един от най-големите пролетни празници,който се празнува и от християни,и от мюсюлмани (Хадралез,Хъдърлез Ъдралез) в България. Според традиционните схващания активният работен сезон е от Гергьовден до Димитровден (Касъм при мюсюлманите). Това двойно деление на годината (от Гергьовден до Димитровден – лятото и от Димитровден до Гергьовден – зима)е характерно от древността за Балканите и е свързано с подвижния,скотовъден начин на живот на хората.

Същевременно св. Георги Победоносец е един от най-почитаните светци в християнството. Според житието му той е млад воин,който в името на религия си,отказва да гони и изтезва християни. Недалеч от неговия гроб се появява змей,който опустошава областта,но светецът успява да се справи с чудовището. В иконографията той винаги е на кон и въоръжен,а в нозете му е убита ламя. В народните песни и легенди е надарен с юначество и мощ да порази змея и да освободи изворите и дъжда/росата. Очевидно св. Георги е унаследил и символиката на някои езически божества.

В българската традиция от него зависи плодородието на нивите и стадата. Една от основните обредни практики е кършенето и накичването със зеленина,събирането на билки и треви. Всеобщо е вярването,че зелената растителност и водата в навечерието на Гергьовден носят здраве и плодovitост. Бездетните жени се търкалят в росата на поляните и се пръскат с изворова вода. Широко разпространено е схващането,че дъждът на Гергьовден носи берекет. Стопаните обредно обикалят нивите с посеви,заравят червено великденско яйце и разпиляват слама от трапезата на Бъдни вечер,за да ги предпазят от градушка и суша. Младите и децата берат здравец,гергьовче,коприва,чесън и свежа зеленина,от които вият венци и ги окачват по вратите на къщите,кошарите и хамбара,на котлето за първото издоено мляко и на главата на жертвеното агне.

Друга важна обредна практика е извеждане на стадото на първа паша,отбиване на агнетата от майките им и доенето на мляко,което се използва за приготвяне на продукти за семейството. В Ловешко първо се издоява през пръстен на мома или младоженка онази овца,чието агне ще стане жертва на Св. Георги и всеки трябва да опита от нейното мляко. То се нарича ново,на котлето му се завързва мартеничка,а вътре се пуска сребърна пара.

Важен елемент при почитането на паметта на св. Георги е жертвоприношението на първото

родено през годината мъжко агне. В Родопите на рогцата му се запалват свещи, а на врата му се поставя венец от здравец и гергьовче. Пригответият обреден хляб в Ловешко се нарича кошара – от тесто се прави незатворен кръг, който символизира кошара, а вътре се поставят топчета – овцете. Животните също се хранят с този хляб. Обикновено се приготвя и празнична общоселска трапеза на открито, на която за първи път се опитват мляко и млечни продукти. Неразделна част от празника е люлеенето на младите на гергьовски люлки под зелено дърво и характерното за някои региони напяване или наричане (Средни Родопи) на пръстени и китки – все обичаи с любовно-брачно съдържание. Тези практики са пряко свързани с вярването, че през нощта срещу Гергьовден небето се отваря и всеки може да си пожелае нещо, което да се сбъдне.

Гергьовден в народните представи се възприема за равен и даже по-важен празник от Великден. Съвсем логично той е използван за утвърждаването на националната държава. С указ на княз Александър Батенберг през 1880 г. е обявен за „Ден на храбростта“ и празник на българската армия. Трансформациите му са неделима част и от политиката на социалистическата власт – през 1947 г. става „Ден на пастира“ или „Ден на животновъда“. През 1993 г. е възстановен с указ на Министерския съвет и отново се чества с военен парад, приеман вече не от царя, а от президента.

Макар традиционният обреден комплекс да се разпада постепенно до средата на XX век, днес на много места в България продължава традицията за организиране на събори и общоселски чествания и курбани. Същевременно това е най-празнуваният в страната имен ден, защото освен Георги, на този ден имат празник хората с имена Гергана, Ганка, Генчо, Гено, Ганчо др.

Една от популярните народни песни/ благословии за празника е:

КУКУВИЦА КУКА ЗА ГЕРГЬОВДЕН

Закукала кукувица

рано ми, рано за Гергьовден.

Закукала на ябълка,

на ябълка, на петровка,

на петровка наред село.

Като кука, какво дума?

-Млади моми и невести

и млади, млади ергене,

рано ми рано на Гергьовден

берете цвеке свекакво,

извийте росни венци,

омесете плетени колачи,

заколете вакло агне,

рано ми, рано на Гергьовден.

ПРАЗНИКЪТ НА СВ.СВ КИРИЛИ МЕТОДИЙ

Ако запитате всеки българин, кой е най-българският, най-тачаният празник, в 99% от случаите отговорът ще бъде: „24 май е най-българският, най-светлият празник!“. И този отговор има своите исторически основания. Делото на славянските апостоли, светите братя Кирил (827–869) и Методий (815–885), създали славянската азбука (глаголицата) и превели богослужебните християнски книги на църковнославянски език („език сакрален и божествен“) през IX в., полага основите на нова цивилизация, по-късно превърнала се в два културни свята – Pax Slavia Orthodoxa и Pax Slavia Catholica. Учениците на Кирил и Методий (Климент, Наум, Горазд, Ангеларий и Сава) разпространяват делото им в славянския свят, намирайки радушен прием в средновековна България, където основат книжовни школи – Преславската и Охридската.

Делото на светите братя през Средновековието, което без преувеличение може да бъде наречено културен подвиг, има основополагаща роля за формирането на етническата идентичност на славяните. Тое значимо и за цялостното религиозно (църковно) и секуларно (светско, идеологическо) развитие на Европа. Кирил и Методий са канонизирани от Руската православна църква през 1863 г. (и по-късно от всички останали православни църкви) и от Католическата църква – през 1880 г. Символ на сближаването между Изтока и Запада, през 1980 г. светците са обявени за духовни съ-покровители на Европа от един от най-големите политици и „архитекти“ на нова Европа през XX в. – „славянския папа“ Йоан Павел II.

Огромно е значението на делото им в периода на славянските възраждания. В България (и не само) именно Кирил и Методий са символ на националната духовност и просвета и основание за самочувствие и гордост. Приемствеността между делото им и България е една от основните идеи, на които се опира изграждането на българската национална идентичност и модерната

българска държава.

Отбелязването на празника започва в средата на XIX в. Още тогава се утвърждава сценарият му, актуален и днес. Ето как се описва празнуването в Калофер през 1861 г.:

Г-не уредниче Дун.[авско] Лебеда!

И в нашето село празника светим нашим учителем Кирила и Методия ся празнува торжествено. Заранта, когато тъмная нощ правеше вече хода си, загръмяха двете камбани на горнюкрайская църков св. Архангела, на които гласа призоваваше всичкия жители на божественая служба, коя извърши архимандрита ни от[ец] Хрисант съдружен с трима свещеници, сичките одеяни в най-светлия церимониялни одежди. След св[етото] благоветствование в реда на "рцем вси" г. Хрисант испя едно ектение относително за избавлението на нашите роду си ради пострадавши, св[ети] пастири Илариона, Авксентия и Паисия /18/. И на отпус, когато всичкий народ ся спря на църковний двор, един ученик изрече долнето слова, за което нашата родолюбива община Ви моли да дадете място в почтен[ия] Ви лист.

Оттам народа, предводем с образа на светите наши отци събра са в училището, дето на сред двора беше направено едно здание (къто кльбо), украсено от множество венци, накичени от разни цветя, под които като стана водосвет, учителя ни г. Ботю /19/ изрече и той друго слово; ограничающесе в начало за независимостта на нашата българска църква: и следователно как тя начна да ся волней между две противоположни влияния: сир. гръцко и паписташко и пр. На свършака ся испя многолетствие на Н[егово] В[еличество] Султана.. (Из дописка на в. „Дунавски лебед“, 1, № 37, 6 юни 1861).

Структурата на празника през XIX в. не се отличава много от празнуването в различните периоди от развитието на българската държава (той е популярен в Царска България, както и през социализма) и в наши дни. Празникът се състои от религиозен ритуал (водосвет), събиране на цветя и плетене на венци, приветствия от управляващите, поздравителни слова (от ученици, интелектуалци и пр.), тържествени ученически процесии, предвождани от икони и портрети на двамата светци под звуците на химна на Кирил и Методий (написан през 1892 г. от Стоян Михайловски, а мелодията – през 1901 г. от Панайот Пипков). В столицата той е съсредоточен в интелектуалното сърце на града – Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“, в останалите селища (празникът се чества в цяла България (вкл. и от етническите и религиозните малцинства в страната, както и от българските общности в чужбина) – на централните площади и училищните и читалищни дворове. И днес празникът има както религиозен (честван е на 11 май, Свети равноапостолни Кирил и Методий), така и светски характер (24 май, Ден на българската просвета и култура и на славянската писменост), като религиозни елементи присъстват и в светското празнуване – светските чествания се откриват с тържествен водосвет.

Празникът има всички характеристики на национален – Кирил и Методий са символ на национална духовност и български цивилизационен принос, празнуването съдържа консолидираща нацията ценностен патос и мощен емоционален заряд. Естествено, патосът е различен – ако през Възраждането празникът е израз на духовно и национално „пробуждане“, днес той е символ на тези процеси.

Празникът на светите равноапостолни Кирил и Методий утвърждава местата на национална духовност (църквата, училището, университетите и библиотеките) и има държавообразуващ характер. Системата от ритуални действия, свързана с него създават атмосфера на празничност – специфично емоционално състояние, изпълнено с положителни усещания.

СПАСОВДЕН И РУСАЛСКА НЕДЕЛЯ

Четиридесет дни след Възкресение Христово се отбелязва църковният празник Възнесение Господне. Той се пада винаги в четвъртък и е последният от седемте Велики четвъртъка. Според християнските вярвания след смъртта и Възкресението си Христос се среща с учениците си в продължение на четиридесет дни, за да им разказва за Божието царство. На четиридесетия ден той се качва на Елеонския хълм край Йерусалим и пред очите на своите ученици и Богородица се възнася на небето, с което приключва своя земен път. Въпреки че такъв православен светец не съществува, на някои места народното название на празника (Спасовден) води до представата за св. Спас и редица оброци носят неговото име.

В българския традиционен празничен календар Спасовден се свързва с култа към мъртвите. На този ден според поверието се „прибират“ душите на покойниците, които са „на свобода“ от първия Велики четвъртък. Ето защо в съботата след празника се отбелязва Спасовската (Черешова)задушница. На Спасовден не се работи, а жените раздават жито, хляб и от първите череша за помен на умрелите. Разпространено е и поверието, че ако човек отиде мълчешком рано сутринта при пуст кладенец и се погледне в него, ще види не своя образ, а този на свой починал роднина, за когото мисли в момента. На някои места в Североизточна България гробовете се заливат с вода или на тях се палят огънове. Практиката за поливане на гробовете с вода вероятно има връзка с магическите действия за измолване на дъжд, които често се отнасят към Спасовден. Моми и момци обикалят, пеейки обредни песни, нивите и ливадите и молят св. Спас за дъжд. Вярва се, че ако на Спасовден вали дъжд, годината ще е богата и плодородна.

Най-характерният обичай в структурата на празника е ходене на росен, известен предимно в Източна България. Вярва се, че в нощта срещу Спасовден цъфти лековитата билка росен, която русалиите излизат да берат, за да се закичат. Срещу празника болни хора и бездетни жени отиват да преспят в гори и ливади, където расте росен. Те носят със себе си нова

зелена паница с вода, нова кърпа, бъклица с вино, специално приготвен хляб, печена кокошка и други дарове за русалиите. На сутринта (по втори петли) стават и по това, което има в паницата или по кърпата, гадаят за това, което ги очаква. Зеленото листо от росен означава оздравяване, а сухата шумка или пръст – смърт. Болният се измива с вода от паницата, а остатъка изпива с надеждата да оздравее.

Следобед на Спасовден почти навсякъде на мегдана се играят „спасовски“ хора, които са само под съпровода на песни, без музикални инструменти. Главно в източните райони на страната момите са хващат на тези хора, облечени в булчински дрехи, взети от млади булки. Според вярването това ще осигури омъжването им до следващия Спасовден.

Тясно свързана със Спасовден както времево, така и по отношение на характера на вярванията и обредните практики е Русалската неделя (Русалска седмица, Русалия, Русаля). Така се нарича седмицата след Петдесетница. В народната вяра този период е особено опасен, защото на земята идват русалиите – персонифицирани вредоносни сили, представяни като свръхестествени същества. Тази вяра поражда редица забрани и обреди с предпазен характер, свързани с Русалската неделя: жените не перат, не предат и не тъкат, всички избягват да се мият и да спят на открито, носят се треви и билки със силна миризма, която да отблъсква русалиите. За най-опасни дни от цялата седмица се смятат срядата и петъкът. Вярва се, че ако някой пристъпи някоя от забраните през тази седмица, ще се разболее от русалска болест, т.е. ще полудее.

В някои краища на България, подобно на Спасовден, болни и недъгави хора отиват да преспят на места, където расте билката росен или край лековити извори с надеждата, че ще се изцерят.

Един от характерните обичаи за Русалската неделя, изпълняван основно в Северозападна България, са т.нар. русалски игри. Участници в обичая са млади мъже, наречени русалии или калушари, които ходят в групи (дружини), съставени от нечетен брой хора, предвождани от ватафин. Ватафинът получава званието си по наследство по права мъжка линия, т.е. от баща си. Той избира русалиите в дружината си по пъргавина, честност, психическа устойчивост и способност да пазят тайна. При посвещаването на нов русалия в дружината той трябва да произнесе клетва и да целуне ръка на ватафина, след което получава русалска тояга от ясен, явор или дрян, окичена с метални дрънкулки. Освен тоягата, характерна част от обредния реквизит за русалиите е русалско знаме от бял ленен плат с пришити билки, което се носи от ватафина. Русалиите са облечени в нови дрехи и са накичени с билки. Русалските дружини ходят през цялата седмица и играят из цялото селище, по къщите, полята и нивите. Вярва се, че игрите им ще прогонят болестите и ще донесат здраве и плодородие. Под звуците на специални русалийски мелодии, изпълнявани на кавал, те играят в буйно темпо, хванати в кръг, около болен от русалска болест, легнал на земята. По време на играта русалиите подхвърлят болния във въздуха, а стоящият от страни ватафин го разтрива и запоява с оцет. Всеки от

русалиите прескача болния по три пъти, след което цялата дружина играе около ватафина, който поръсва русалиите с ненапита вода, дава им да пийнат от оцета, надвесва над тях знамето и им прошепва заклинания. След това най-старият от русалиите чупи с тоягата си гърнето с вода, така че тя да изпръска всички играчи и болния. В неделя русалската дружина се прибира в дома на ватафина и сядат на обща трапеза. Днес русалските игри са запазени само като част от репертоара на читалищни и самодейни групи.

ПЕТДЕСЕТНИЦА, СВЕТА ТРОИЦА

Църковно-християнският празник Петдесетница се отбелязва 50 дни след Великден и е винаги в неделя. Празникът е познат и под названието Света Троица.

В съботния ден преди Петдесетница/Св. Троица е една от трите задушници в годината според църковния празничен календар, наред с Архангеловската (в съботния ден преди 8 ноември) и в съботата преди Месни Заговезни. В различните краища задушницата преди Петдесетница е позната като лятното, черешовото, банското или русалското одушие. За населението от района на Софийско, задушницата преди Св. Троица е най-голямата през годината.

В Пиринския край наред с религиозно-каноническите практики на Петдесетница се изпълняват и редица обреди, които целят осигуряване на плодородието. В някои от разложките села в края на XIX и първите десетилетия на XX в. на празника се коли курбан и се прави молебен за дъжд. Трапезата на Света Троица е общоселска и винаги „на зелено“. В отделни села, специално наети ахчи готвят и разнасят на всички от варения курбан. По стар обичай мъжете седят на една страна, а жените с децата – на друга. В селата Добърско и Горна Сушица се прави помен за починалите.

В района на Странджа на Петдесетница се организират големи панаири, които продължават два дни. Жителите на селата отиват на изворите и пеят специални обредни песни. Често се колят курбани против суша. След празника на нова луна започва жътвата.

На някои места на Петдесетница/Св. Троица се изпълнява обичая Кръстоноше, Кръстоносене, Кръсти. В различните райони, той се прави в периода от Гергьовден (23 април по стар стил и 6 май по нов стил) до Свети Дух (51 дни след Великден), или на тези празници, или в деня след Гергьовден, наричан Ранополия/Полерания, на Св. Марко (25 април), на Спасовден (40 дни след Великден), на Св. Троица и др. Обичаят представлява голяма религиозна процесия с участието на всички жители на дадено населено място.

ДУХОВДЕН, СВЕТИ ДУХ

Духовден е народен празник в чест на Светия Дух, който се отбелязва в източноправославния календар 51 дни след Великден. Предният ден е Петдесетница, която е винаги в неделя, а Свети Дух – в понеделник. Според народните вярвания от определени райони празникът се свързва с появата на русалиите (вредоносни персонифицирани сили) и от него започва Русалската неделя (Русалска седмица, Русалия, Русаля).

От Духовден се спазват редица забрани и се извършват обредни действия за предпазване от русалиите. Оттогава тръгват и дружините на русалиите/калушарите (обредни лица), които обикалят за плодородие и лекуват от русалска (самодивска) болест.

В други краища се вярва, че Русалската неделя е седмицата преди Гергьовден (23 април по стар стил и 6 май – по нов), някъде, че е през седмицата след него, а съществуват и представи, че е между Спасовден и Свети Дух. Така е например в Търновско, където се смята, че русалиите (вредоносните сили) си отиват на Свети Дух.

Духовден е особено почитан от неотродилите се жени, за да имат здрави деца. Сутринта на празника в Берковския край жена, която има първо дете, му прави от различни треви русалски венец и то го носи три дни. После с тревите от венеца се прави отвара, с която къпят болни от обриви и ревматизъм.

При посещение на църква на Духовден, хората носят стръкове от цветето русаля, пелин, селим, седеф, орешец, калофер и пр., клякат и ги слагат под коленете си, а после ги използват вкъщи за предпазване от молци.

Разпространено е вярването, че душите на починалите са на свобода от Велики четвъртък до Духовден, когато се прибират в гробовете, подмамвани с орехови клончета. В съботата преди Свети Дух се прави задушница и се поменават всички мъртви. На нея, освен задължителните храни, на гробовете се носи и оставя орехова шума.

В Пиринския край сутринта на Духовден жените редят орехова шума на пода в домовете си, а по пладне (на обед) отиват на гробищата, където раздават от погачите, които носят, както и сирене, прясно мляко, а на отделни места и яйца. Пресните гробове се преливат с вино. Вярва се, че починалият като се прибира в гроба, взема всичко, което му е оставено.

В района на Софийско задушницата, която се прави преди Петдесетница и Свети Дух, е най-голямата през годината. Вярването, че тогава „прибират“ мъртвите в гробовете, поражда извършването на поменалните обреди. Жените ходят на гробищата и носят коливо (варено жито), хляб, вино, а някъде и колачета от кисело тесто, пържени в масло, или пополенца (малки

топчета тесто),печени или пържени,които дават на децата. Гробовете се преливат с вино,палят се свещи и се раздава от храната. Среща се и практиката от неразлятото вино да оставят на гроба,а на Свети Дух го взимат и използват за лекуване на задух. На Духовден се посещава църква,където се носи орехова шума,която слагат на земята и лягат с лице надолу. Вярва се, че не трябва да гледат нагоре,защото точно тогава минават починалите и ако видят близките си,ще им домъчнее и няма да се приберат в гробовете. В тази връзка е и забраната на някои места да се носят цветя на гробищата,но се носи орехова шума. Среща се и вярването,че на този ден комкават (причестяват)мъртвите. В някои села денят е наричан задушен понеделник и не се блажи (пости се). Правят се и общоселски курбани и сборове,като някъде курбанът се съчетава с обреди за измолване на дъжд и се приема като курбан за полето.

В Малкотърновско,вечерта срещу Свети Дух болните ходят на росен и преспиват на поляните за здраве. Вярва се,че през този ден не трябва да се докосва вода,„защото духовете играят в нея” или „защото завира три пъти и човек може да пострада”. В с. Бръшлян се вярва,че само на този ден човек може да види жена змеица.

ПЕПЕРУДА

Пеперуда е обичай,изпълняван по време на суша,за да завали дъжд. В различни райони на страната е известен и под названието Пеперуга, Пеперлюда, Перунига, Додола, Дудул, Вай Дудула, Вай Гугу, Ой Люле, Росоманка, Войданка и др. Обичаят няма точно фиксирана дата в календара и най-често се изпълнява на пролетно-летни празници като св. Йеремия (1 май), летния Атанасовден (2 май),Гергьовден (6 май),летния Никулден (9 май)или Еньовден (24 юни), а също и при продължителна суша.

Според народните вярвания суша може да настъпи по различни причини. В почти всички български области сушата и други природни бедствия – градушки,наводнения и епидемични заболявания,се приемат за божие наказание за нарушение на традиционните норми. Суша може да настъпи например при нарушаване на някои забрани за домашна работа по време на големи празници. Освен това,според вярванията,се причинява и от магия,която правят занаятчиите тухлари,за да бъде лятото сухо и слънчево. Те заравят в земята живо магаре или котка нагоре с краката. Това е вид стопанска магия във връзка с нуждите на занаята – да съхнат тухлите по-бързо. Почти до началото на 20-и век българите вярват също и че засушаването се предизвиква от крилат змей,изпил водата от реките,езерата и моретата.

Обичаят Пеперуда е разпространен в цялата българска територия. Названието му е според наименованието на основното обредно лице – момичето-пеперуда. Тя се избира по няколко стриктно спазвани правила. В цяла България Пеперудата е момиче на около 10-12 години,

девойка или жена. В много редки случаи българите мюсюлмани в Източните Родопи допускат Пеперудата да е момче. Второто задължително условие е нейната „чистота” – във физиологичен и нравствен аспект. Тя трябва да бъде полово чиста и затова е най-често дете,недостигнало още полово зрялост. Ако е девойка,трябва да е девствена,а в редките случаи,когато се избира невеста или по-възрастна омъжена жена,тя също трябва да бъде физиологически „чиста”,т.е. да е извън менструален цикъл и да не е имала полов контакт в деня преди обичая. Според народните представи половата и нравствена чистота имат магическа сила,спомагаща установяването на контакт с божествената сила. Същото условие важи и за другите участнички в обичая. Третото изискване за избор на Пеперудата е да бъде сирак,по-често без баща и по-рядко без майка. Вярва се,че сирачето ще трогне най-много небесните свръхестествени сили. Срещат се и варианти,в които за Пеперуда се избира момиче,родено първо или последно в семейство с живи родители. Приема се,че първородното дете,очаквано с най-много радост и нетърпение, носи щастие и благополучие,затова то може да предизвика „първия” дъжд. Последното родено в семейството дете се нарича „изтърсак” и според поверието това ще предизвика „изтърсването” на дъжда. На отделни места в страната в обичая взимат участие две или повече Пеперуди, които винаги са сирачета,а някъде се избират две деца – едното първородно – „първак”,а другото последно – „изтърсак”.

В определения ден всички участнички (пеперударки,дудуларки,ойлуларки)се събират в дома на Пеперудата и носят зелени листа и клонки. Най-често те са от бърз,понеже според поверието,където расте той,има много вода и подземна влага. От клонките момите правят наниз,които увиват около врата и кръста на Пеперудата,на главата ѝ поставят венец,а тя държи в ръцете си клонки,които размахва. Покритата със зеленина Пеперуда трябва да предизвика асоциация за буен растеж и плодородие. В Югозападна България тя носи на главата си една или две живи жаби,а на венеца ѝ връзват кост от гроб на неизвестен покойник. В народните представи жабата символизира влагата и подземния свят,а дъждът и плодородието зависят от подземния свят на мъртвите.

Обкиченото със зеленина момиче и придружаващите го обхождат цялото село и посещават всяка къща с изключение на тези,в които наскоро е починал човек,а ако влязат,не пеят. Песента,танцът и словото заемат особено място в обичая Пеперуда. Докато вървят по улиците на селото или обикалят нивите и градините,Пеперударките изпълняват точно определени за случая песни,чрез които трябва да измолят дъжд. Докато пеят,образуват кръг,а Пеперудата играе в средата. Тя подскача и се върти на едно място,като кръстосва ръце над главата си и размахва зелените клонки,с което наподобява пърхането на крилата на Пеперудата и летенето на птица. По време на танца всяка стопанка залива Пеперудата с вода от бяло менче,а тя се тръска,за да се „изтърси” така и дъждът. Пеперударките се даряват с брашно,царевица,боб,мас,вълна и други продукти. След това се захващат на хоро,което се извива най-често в кръг и прилича на моминския лазарски танц буенек. Докато обикалят из селото,Пеперударките

задължително спират пред всеки водоизточник – чешма, кладенец или извор, почистват ги и палят свещи, поливат Пеперудата с вода и се пръскат. Ритуалното обхождане на селището по време на обичая винаги завършва край реката, чешмата или кладенеца, където Пеперударките обливат за последен път с вода Пеперудата и хвърлят нанизите от зеленина по течението на реката. Накрая всички се пръскат с вода и се изкъпват в реката. Обичаят завършва с обща обредна трапеза край реката или до чешма или геран.

В съвременността Пеперуда се изпълнява в някои части на Родопите от българите мюсюлмани. В други места се представя и възстановка на обичая на фолклорни събори.

Една от популярните народни песни/ благословии за празника е:

ПЕПЕРУДА

Пеперуда летела,
над вода се метала
и се Богум молила:
— Дай ми, Боже, дребен дъжд!
Да се стори житото,
по житото ечемика,
по ечемика просото:
от класеца килото,
от лозата ведрото.
Дай ми, бульо, ситото,
да ти й сита годината!

ГЕРМАН

Герман е обичай, който се изпълнява при продължителна суша, за да завали дъжд. Известен е още и като Георги, Гошо, Гечо, Драганчо, Скалоян по името на антропоморфната мъжка фигурка, която се прави по време на обичая. Разпространен е в Северна и в части на Южна България. Провежда се след обичая Пеперуда, но може да бъде изпълняван самостоятелно, най-често през лятото при дълга суша.

В отделни селища в Северна България Герман се прави на 12 май – деня на цариградския патриарх Герман, живял през 8-и век и впоследствие обявен за християнски светец. Сливането на езическия обред за дъжд и християнския култ към свети Герман е вторично възникнало явление, дължащо се на съпадението на имената. Вероятно при някои от етносите, участващи в образуването на българската държава, е имало божество, наричано Герман или Джерман, което се свързва с природните стихии – облаците, дъждовете и градушката. След приемането на християнството качествата и функциите на езическия Герман започват да се приписват на християнския светец със същото име и св. Герман е наричан „градушкар“.

Структурата на обичая Герман се състои от три основни части – направата на фигурката, оплакването ѝ и погребването ѝ. Герман се приготвя от същите обредни лица, които са участвали в обичая Пеперуда. След като пеперударките са обиколили селото и са се изкъпали в реката, те правят фигурката на речния бряг. В някои места той се прави в дома на пеперудата. Изработва се от глина, кал или пръст, събрана от речния бряг и по-рядко от пръст от гроба на незнаен или удавен покойник, от метла или от парцали. Фигурката е с размер от 20 до 50 см и винаги е с ясно очертани мъжки полови белези. Обредната кукла се изобразява гола и се осмисля като мъртвец, за което говорят скръстените на гърдите ръце, в които се поставя запалена свещ. Върху главата на фигурката вместо шапка се поставят черупките от първото боядисано или счупено на Великден червено яйце, което според народните вярвания има голяма магическа сила. Смята се, че то предпазва хората, посевите и домашните животни от градушка и други природни стихии и затова има обичай първото червено великденско яйце да се зарови в средата на нивата или градината.

При изработването на скулптурката на Герман винаги се спазват реалните пропорции на човешкото тяло. Изключение е половият орган, който е с неестествено големи размери. Това, от една страна, показва пола на Герман, а от друга – древния произход и митологичния смисъл на обичая. Уголеменият фалически символ трябва да подскаже оплодителната способност на мъжкото начало и крие идеята за съвкуплението, от което ще се родят влагата, плодородието и благоденствието на хората.

Момите или старите жени поставят фигурката на Герман на керемидата, дървена бухалка за

пране или в малък дъсчен сандък,направен за него. Поставят се цветя и се палят свещи.

Сред етнографската група капанци (Разградско)се правят четен брой глинени фигурки – две или четири,различни по пол. Когато са две,се наричат Герги и Гергина. Ако са четири – Герги и Гергина (брачна двойка)и Иванчо и Иванка (техни деца). Изобразяват се също голи и се осмислят като мъртъвци. В района на гр. Монтана се приготвят две фигурки представляващи брачна двойка. Мъжката кукла е от кал или глина и се нарича Герман,а женската е от парцали и се кръщава Росица (от роса,дъжд). В същия край се среща и вариант на обичая,при който функцията на Герман поема жива или мъртва жаба. В Оряховско Герман може да е живо коте.

Следващ момент от обичая е оплакването и обредното прощаване с Герман. Оплакването се извършва от всички участници в обичая. В някои райони на страната сред обредните лица се откроява „попът“,в чиято роля влиза една от момите-пеперударки. Прощаването с Герман става според народните норми,съблюдавани при погребение.

Участниците в обичая обикалят селището,носейки Герман,и спират на всички кладенци,чешми или извори. Нерядко свещеник опява обредната фигурка,а черковната камбана бие „като за умряло“. След завършване на ритуалното шествие,Герман се погребва обикновено близо до вода – край река,блато,поток,до извора или чешмата. Често фигурката се хвърля във вода. Децата и момите се изкъпват в реката,а възрастните жени си измиват ръцете,като след истинско погребение. Обичаят завършва с поменална трапеза в чест на Герман. Тя е край водоизточник и храната се разполага на земята върху бели кърпи.

На отделни места в страната изпълнението на Герман се среща и до 70-те години на 20-и век,успоредно с представянето на обичая на различни фолклорни събори. В съвременността обичаят се разучава в читалища и в самодейни състави и се „изиграва“ на сцена.

НЕСТИНАРСТВО

Нестинарството е палеобалкански субстрат от соларната идеология и Дионисово-Сабазиевата огнена обредност,съществувала през древността в трако-фригийската контактна зона (Балканите с антична Анатолия/Мала Азия). Данните дължим на Страбон,Плиний Стари,Ямблих и др.,но етимологията на названието все още не е установена. Има реални исторически обстоятелства,обусловили до голяма степен съхранението на този феномен в Югоизточните Балкани (Странджа) до средата на XX век,на което са посветени отделни изследвания.

В късната фолклорна традиция (от XIX–XX в.)нестинарство е дял от системата на странджанските панагири (новогр. честване,празнуване на светия),а нестинарите – духовни и физически водачи

на обредното действие. Именно чрез тях се изявявала волята и „заръките“ на светците (Костадин и Елена,Димитър,Илия,Богородица,Панталеймон и др.),патрони на споменатите общоселски празници,осигуряващи благополучието на селото и неговото землище. По своето съдържание панагирите се вписват в т. нар. „оброчен кръг“ – една особено жизнена сред българите (и на Балканите)традиция.

Нестинарите и нестинарството (присъщо в миналото за много села в Югоизточна Тракия)се отличават със следните особености: способност за контакт със светеца (чрез вътрешна визия, в състояние на транс или т. нар. „прихващане“); пророкувания и предсказания,отличаващи се по своята глобалност и общозначимост (за селището,за държавата...); газене,изтъпкване на жаравата само в определени дни от годината,което в късната фолклорна традиция е било мотивирано от вярата,че унищожавало всички болести,злото в селото и „изкупвало греховете на всички“. Имало и такива,които никога не са влизали в огъня,„ма ги прифатяше и казваха“,т. е. пророкуват и общуват със светците.

Нестинари бивали и мъже и жени,и от разни семейства. По думите на Славейков „таквизи в едно село трябва да се намерват малки и големи,женски и мъжки до 10-15 души и те обикновено принадлежат към една породица“. Контактът със светеца/светицата покровител,с други светци,с предците,в транс и съновидения издавали т. нар. „нестинарска болест“и „прихванато/прифатано“ състояние. Първото влизане в жаравата е предхождано от неопределен период (около година) на ясновидения, съновидения и физическо страдание. Отначало всички само предсказвали и после почвали да играят – „идущата година“. Нестинарите „шавнували“ по различно време и място на денонощието. В с. Ургари/Българи „болестта ги прихващала“ с приближаването на панагира на св. св. Костадин и Елена,а също и през зимата,когато ходели от къща на къща. Прихваната,нестинарката играела и без огън. Специфичен симптом на това състояние,известен от описанията,от спомени на ургарци и дори от мой личен досег с гръцките нестинари в с. Агиа Елени,е падането на телесната температура,която се нормализира след играта в жаравата. В описание от средата на XIX век „те почернявали,викали колкото могат с тънък и протегнат глас „ихъ-ихъ“ и пляскали с ръце. Преди играта... стискали двете ръце и се навеждали сякаш ги боли нещо“. В жаравата,по описанието на М. Арнаудов,нестинарите имали вид на „полумъртви... Всичко чували,но нищо не отговаряли,докато не дойдел часът на освобождението“. Докато играели били „прежълтели,сякаш умрели... и каквото хванат,личи че имат голяма сила“.

Ентузиасмичните състояния на нестинарите са били провокирани от звука на гайдите и тъпаните, били са идентични по продължителност на музиката. Някога,докато траела нестинарската игра, „множеството стоеше като вковано“,цари „мъртва тишина... чувал се само тъпанът“. Старото поколение в с. Ургари/Българи помнеше,че жаравата трябва изцяло да се потуши,така че „хоро да се играе там. Тогава и децата викали да потъпчат“; минаването,пробягването,или т. нар. „пресиканье не е хубаво“.

Нестинарските пророчества се отличават със своята глобалност и общозначимост: „Турците ще си ходят, верите ще се делят, много ще страдаме, най-вече гърците [с. Ургари]; Война ще започне, светът ще се изгуби, главите ни ще теглят [с. Ятрос]; Кюприята мари, Кюприята [днес гр. Приморско], ще дойде ден, град ще стане... подире – пепелище!; св. Илия на бял кон върви и гаси огъня на фронтът [с. Ургари, баба Злата в деня на Св. Илия]. Друга нестинарка от Ургари, баба Добра, родена втората половина на XVIII век сама си пеяла... замаяна: – Един ден, дядо, ще дойде, та хората ще фъркат по небето... ще се отлъчат верите... ще стане една война в Цариград и ще остане един Бог на небето и един цар на земята. Ще се бият, ще се бият, та ще плювне мала [теле] в кръвта... ще остане единът черек [четвъртина] на светът...”. Може би трябва да се изтъкне, че тези хора са били неграмотни и до голяма степен изолирани от външния свят.

Някои от нестинарските ясновидства и заръки звучат като прокоби – проява на амбивалентната/двойствена природа на фолклоризираните светци – тя или помага или пакости на хората. Ако светецът е почитан, носи щастие и изобилие, и обратно – може да предизвика природни бедствия, болести, смърт: „Селяни, таз година Св. Костадин иска крава ялова. Ако ли не, сипката [шарката] ще дойде!; децата ни умират и ще умрат всички мъжки до 5 години, ако не поправим черковищата!; силен град ще удари селото ни, ако не тачим три дни свети Костадина!; ако не сториш една икона, ако не щ туриш сребро, да окуцееш!... ”.

Нестинарите в Странджа вещаели не само в дните на панагирите. Поради дарбата и богоугодния си живот те били „уважавани всеобщо”. Селяните се обръщали целогодишно за помощ и съвет към тях. Гордост е било за мъжа, „гдето жена му е нестинарка... Каквото кажат нестинарките, мъжете го изпълняват. Те управляват селото...”. До края на 60-те години на XX век те ясновиджат, пророкуват бъдещето и газят въглени. През 1970 г. със смъртта на нестинарките баба Злата (с. Българи) и баба Ирина (с. Каланджа, днес Синеморец) се затваря последната страница на една вече гаснеща традиция. Поради превръщането на древната светиня в зрелище и увеселителна атракция старите хора в Българи наричаха платените, съвременни огнеходци „изкуствени нестинари” – една обяснима носталгия по миналото на „нестинърлъка”, който в онази форма и съдържание никога няма да се върне. Той е бил част от, и необходимост за една общност, която също се пресели в отвъдното, ведно с откраднатите икони, музикалните инструменти и свирачите, Големият ред на панагира и разбра се, „халосаните” нестинари. „На, сега светът е друг” – е казал векилинът/питропът в с. Ургари още през 1933 година.

За своите страдания и за потъпкването на жаравата, което „погаряло болестите”, някогашните нестинари не са продавали „индулгенции”. Затова, огнеходците в различни краища на България, които „пресикат” жаравата с балетни движения, и които не „тъпчат злато” две педи, а просто хонорара си, нека бъдат любезни да си измислят друго име.

ЕНЬОВДЕН

Еньовден е празник, отбелязван на 24 юни, наричан още и Яньовден, Иванден, св. Иван Бильобер, св. Иван Летни, Среди лете, с който църквата почита рождението на св. Йоан Кръстител. Народният обичай отразява връзката му с деня на лятното слънцестоене – 22 юни, което е сред най-важните астрономически преходи в годишното време.

Основа на празника е почитта към слънцето. При всички българи е разпространено поверието, че на Еньовден слънцето „трепти“ и „играе“ на изгрев и тръгва към зима. Християнизиранията представа е за св. Еньо, който си облича кожуха и отива да донесе зимата; тръгва за сняг или започва да си кърпи кожуха и се стяга за зимата. Смята се, че сутринта на празника слънцето се изкъпва в реките и изворите и поема пътя си обратно към зимата. Вярва се, че кукувицата кука до Еньовден и оттогава лятото си отива.

Със слънчевия култ се свързват много обреди: момите и невестите посрещат изгрева и гадаят по сянката си за здраве и живот през годината; момите, жените и децата се къпят в реките за здраве; нестинарите в Странджа понякога играят върху огън на Еньовден; палят се обредни огньовете на високи места край селището, на мегдана или на поляните в гората. Народните представи са, че земният огън е проекция на небесния огън (слънцето) и се цели увеличаването на жизнената му сила. Огньовете се прескачат за здраве и предпазване от насекоми. В някои райони в нощта срещу празника се добива нов огън и от него се запалват всички огнища в селището.

Св. Иван Летни, наред с други светци, се осмисля като градушкар. За предпазване от градушки на Еньовден не се работи и обредно се обхождат в кръг землищата и водоизточниците в селото.

Поверията и възгледите за Еньовден показват възприемането му от народа като граничен период в природния годишен цикъл. Според вярванията, в полунощ срещу празника „небето се отваря“; звездите „слизат на земята“, омайват тревите и цветята и им придават лечебна магическа сила; „земята се отваря“ и духът-стопанин на заровено имане проблясва като пламък; „морето спира да се движи“ и хората се къпят в него за здраве. През това време се нарушават времеви и пространствените граници между горния и долния свят и се явяват свръхестествени същества – вампири, змейове и самодиви. Моментът е благоприятен за магии и заклинания, магьосниците крадат плодородието „примамвайки“ с магия житото от нивите, млякото от кравите и меда от пчелите. Срещу техните действия съществуват много начини за предпазване. Според поверията св. Еньо е покровител на вещиците, врачките, магьосниците и билкарките.

Празникът се възприема като много подходящ календарен момент за гадания и предсказания за времето, за здраве и за женитба. Изпълнява се обичаят Еньова буля (Яново буле, Яновче, Еня,

Еньо) по името на основното обредно лице. Еньовата буля е момиче на 3,4 или 5 години, което в зависимост от местната традиция трябва да бъде сираче, изтърсак, дете на живи родители от първо венчило или болнаво дете. То се облича в „честита“, „целокупна“ къща, в която съпрузите са в първи брак (първо венчило), здрави и с живи деца. Използват се части от булчинско облекло – женска риза, върху нея върхна дреха, на главата червено було, метални булчински накити и венец от еньовче и други цветя, набрани през нощта срещу Еньовден. Еньовата буля държи в ръцете си стръкове зеленина. Боса е и момите внимават да не стъпи на земята. Обичаят включва два обредни момента – обхождане на селското землище и напяване на китки. Срещу празника момите потапят в котел с мълчана вода китки с вързан на тях пръстен или друг белег, покриват го с червена престилка, мъжка риза или кърпа и го оставят да престои през нощта „на звездите“ под трендафил. Сутринта приготвят Еньовата буля и обикалят землището на селото в кръг докато я носят последователно на раменете си. Тя размахва зелените клонки в ръцете си, а момите пеят песни с пожелания за плодородие или женитба. Спират при чешма или кладенец и дават на бременна жена да подържи Еньовата буля, за да е плодородна годината. После се връщат в къщата с котела с китките, Еньовата буля ги вади една по една, а момите припяват песни, по които гадаят за бъдещия съпруг на всяка една. Накрая си измиват лицата с мълчана вода за здраве и плодородие.

Разпространена в цяла България е представата за лечебната сила на билките и цветята, набрани срещу Еньовден, в която личи връзката между почитания от народа св. Еньо и дохристиянските божества на слънцето и вегетацията. Билките и тревите, набрани на Еньовден, се прилагат широко в народната медицина.

Еньовденската обредност според едни изследователи се свързва с праславянския пантеон, а според други – с религиозните практики на античното балканско население. Еньовден е християнизирания вариант на езически празник в чест на лятното слънцестоене.

В съвременността елементи от празника се изучават в читалища и училища, представят се в различни селища, а също и на фолклорни събори и фестивали.

В Асеновград се организира специфичен вариант на Еньовата буля, в който се преплитат българските традиции, влияния от гръцкото население, живяло там, и настоящето на града, известен и като „сватбената столица“ на страната поради многото модни къщи и ателиета, предлагащи сватбени облекла и аксесоари.

На Еньовден празнуват хората с имена Еньо, Енчо, Яна, Янка, Янко, Янчо и др.

Една от популярните народни песни/
благословии за празника е:

„ОЙ, ЕНЬО, ЕНЬО, ОЙ, СВЕТИ ЕНЬО,
ТРЪГНАЛМИ ЕНЬО С КОЛА ЗА БИЛКИ“

Два облака – две къдрави овнета,

удариха чела и... заваля:

от Бога дъжд – да бъде светъл

и чист на Еньовден света!

Загребах с гъдулките щурците

от щедрия небесен маргарит

и млъкнаха, из сушините скрити,

късметите си всеки да брои.

Нали е летен дъжд – замина си,

тъй както бе дошъл – на пръсти.

И лъсна горе, над комините

луната – бузеста до пръсване:

една такава – сребърна, голяма...

Навярно за добра поличба,

трептят край нея три хармана

и тъй загадъчно е всичко!

Звезди – да ги гребеш с шиника!

Гори полека Кумовата слама...

Дали ме Ангел Господен повика

или Рогатият лъстиво мами

в среднощна доба с бродници-нероди,

магьосно биле, до петляно време

да свия в китка против зла прокоба -

за цяр и севда да закича Еньо?

Щом слънчицето – Божия зеница,

окъпано в реката заиграе

предвечната си лятна ръченица,

започвам Бильобер - сама сред Рая!

Коси разпушам – съща самодива,

нагазвам боса в росната ливада

и кипва млада, огнена и дива

в кръвта ми непозната радост!

Усмивват се на билките душице:

дъхти на мента, мащерка и риган -

седемдесет и седем стръка сплитам

дорде петли закукуригат.

Тогаз на пръсти, с мокра риза

и с Еньовата китка до гърдите

при спящата си челяд влизам -

с роса да я напръскам по очите;

да бягат уроки и болести далече

и нивга зло да я не стига!

Огнището закичвам с бяла млечка,

през прага хвърлям жълта комунига...

Досуц наречница наричам: "Нека

Любов и Мир да има до Амина,

че струва ли си сам и зъл, Човекът

пътечката си земна да измине?"

ПЕТРОВДЕН

На Петровден (29 юни) християнската църква отбелязва празника на светите апостоли Петър и Павел. Апостол Петър е роден в Бетсаида и е един от дванадесетте ученици на Исус Христос, който заради проповядване на християнската вяра е разпънат на кръст (64 г. или 67-68 г.) по време на гоненията срещу християните от император Нерон. Апостол Павел е роден в Тарс в еврейско семейство, но след като приема християнството, се превръща в един от най-видните му проповедници в Македония и Беломорието.

Около 67 г. той е осъден на смърт и екзекутиран.

Според народната вяра св. Петър и св. Павел са двама братя антагонисти; Петър е носител на положителното начало: той е по-младият, по-здравият, по-богатият и по-работливият, а при подялбата на света между светците Господ му поверява ключовете към Рая; той участва наравно с Бог и Архангел Михаил в небесното съдилище, като определя греховете на мъртвите души и ги наказва; Павел е по-старият, по-болнавият, по-бедният, по-злият и по-мързеливият. Традиционните народни представи поставят двамата апостоли в родствена връзка и с други светци: за техен „брат“ се сочи св. Илия и по-рядко св. Врач, а за тяхна „сестра“ – св. Елена или св. Богородица.

Въпреки че Църквата чества двамата апостоли в един ден, в някои региони на България (основно в източната част) на св. Павел е отреден следващият ден, 30 юни (Павльовден). Двамата светци имат небесно-огнена природа, а празниците им имат типичните характеристики на летни

празници – тяхното честване в периода на усилен жътва има за цел да предпази реколтата от огън, пожар, гръмотевици и градушка. Смята се, че ако не са почетени от стопаните, двамата светци причиняват летните пожари и градушки.

С Петровден завършват двуседмичните Петрови пости и постилите отговяват с „петровско пиле“ (т.е. тазгодишно), което принасят в жертва на св. Петър. Като соларен символ, пилето/петелът и неговото жертвоприношение се свързват с омилостивяването на природните сили, които могат да погорят или опожарят реколтата. За празника жените пекаат обредни хлябове и раздават за помен на починалите малки деца от първите ябълки „петровки“. В някои райони на страната се правят сборове, на които се колят курбани и се правят общи трапези. Тъй като Петровден попада в периода на усилен жътва, на празника се разрешава да се работи до обяд.

Тъй като св. Павел се смята за по-възрастен и по-лош от брат му св. Петър, в тези части на страната, където се отбелязва Павловден, работата е строго забранена (особено жъненето) и не се пали огън дори за приготвяне на храната, за да се предпази реколтата, имотът и домът от пожари. В Източна Тракия не се меси и хляб, за да не се „опавлюва“ брашното, т.е. за да бъде предпазено от сплъстяване и червясване.

На Петровден имен ден празнуват Петър, Петя, Павел, Павлина, Полина, Камен

ИЛИНДЕН

В църковната традиция празникът Илинден (20 юли) е посветен на свети пророк Илия. Според житийната книжнина св. Илия е роден през IX век в Галаадския град Тезвия и е виден потомък на Аароновия род. В период, в който в Юдея владее цар Ахав – последовател на езическото идолопоклонничество и поклонник на бог Ваал, пророк Илия почита и проповядва вярата в единния бог Йехова. Той предупреждава цар Ахав, че Бог ще накаже езичниците заради греховете им с продължителна и убийствена суша, но вместо да му повярва, Ахав издава заповед за убийството на Илия. Бог спасява своя пророк, изпращайки го в пещера, разположена близо до река Йордан, където враните му носят храна всеки ден.

Междувременно пророчеството на Илия се сбъдва и настъпва страшна суша и глад, които продължават три години и половина. Накрая св. Илия предлага на цар Ахав двамата да принесат жертва на своите богове на планината Кармил и на когото жертвата се запали с огън от небето, неговата вяра да се смята за истинска. Царят се съгласява и двамата поднасят своите жертви. Жреците на бог Ваал силно се молят, но напразно. Небесният огън пада върху жертвата на пророк Илия. Като виждат това, събралите се хора падат на колене и се покланят

на Йехова, а обилен дъжд напоява земята и слага край на дългата суша и глад.

В края на своя живот пророк Илия застава пред водите на река Йордан и бива възнесен на Небето от огнена колесница.

Житийният разказ за св. Илия намира своето отражение в традиционните народни представи за светеца. Според тях пророкът е обрисован като старец с дълга бяла брада, на когото Господ е поверил небето и небесните стихии. Той властва над облаците, мъглите, ветровете, дъждовете, гръмотевиците, светкавиците и градушката. Това определя и неговите названия Градушкар, Гръмолонник, Гръмоделец, Гръмолия. Св. Илия е облечен с аба, в единия ръкав на която носи зърната на градушката, а в другия – своето мълниеносно копие. Той препуска по небето със своята огнена колесница, теглена от два или четири бели или алени коня. През лятото светецът води непрестанни битки с демоните на природните небесни стихии – змейовете, халите и ламите. С тези битки се обясняват и летните гръмотевични бури. Св. Илия е повелител и на ветровете, които пази заключени в небесната си пещера. Според традиционната представа на българите ветровете също имат демоничен произход, като се предизвикват от душите на „нечисти“ покойници (удавени или обесени хора, пометнати или умъртвени извънбрачни деца), юди, самодиви, змейове, хали, вещици и магьосници.

През зимата светецът стои на топло, защото е много зиморничав. В този период от годината той е зает да напътства душите на грешните покойници, които са наказани безспирно да произвеждат снега, сланата и градушката и да пълнят с тях колесницата на светеца. Когато дойде лятото, той ги разпилява над нивите и градините на онези стопани, които не го почитат.

Според народните представи св. Илия има „сестри и братя“, които имат регионална и локална специфика. Измежду „сестрите“ на светеца най-често се посочва св. Марина. На север от Стара планина тази функция се поема от св. Богородица, св. Елена, св. Мария Магдалена (св. Магда) или св. Анна Лятна. В района на Средните Родопи за „сестра“ на светеца се смята св. Неделя. Подобно на светеца, общото в представата за „сестрите“ на св. Илия е тяхната огнена (слънчева) природа, което обуславя и обредите в защита на нивите, полята и имотите от огън и пожар. Небесно-огнена характеристика имат и „братята“ на св. Илия, светите апостоли Петър и Павел.

Функцията на св. Илия на повелител на градушката го свързва с плеяда от светци градушкари: св. Герман, св. Вартоломей, св. Прокопий, св. Пантелеймон, както и всички светци, характеризиращи се с двойно (зимно и лятно) календарно честване – св. Атанас Летни, св. Никола Летни, св. Анна Лятна, св. Тодор Летен, св. Петка Лятна.

Илинден е един от най-големите летни празници, който се смята, че бележи средата на лятото, когато светецът си облича зимния кожух и отива при Господ да го моли за зима. За населението

по черноморското и дунавско крайбрежие празникът се свързва с поверието, че на този ден „водите се обръщат“ и св. Илия взема жертва (удавник). Според традицията на Илинден всеки дом прави курбан, като коли най-стария миналогодишен петел, и пече обредни хлябове. В Северозападна България, за да предпазят дома от зло и магии, жените слагат над портите перо от опашката на жертвения петел.

На много места (особено в планинските райони на Южна България) на Илинден се организират селски сборове, чийто задължителни елементи са курбанът, който винаги е голямо мъжко животно (вол, бик, овен, коч) или петел (най-старият петел, наречен баща), и общоселската трапеза.

Честването на празника в най-горещия период от годината обуславя и свързаните с него обреди срещу суша. Молебени за дъжд се правят от стопаните и от местния свещеник. В някои райони в навечерието на Илинден се извършва и обредът гонене на змей. Всички здрави и силни мъже в селището се събират в полунощ, събличат се голи и въоръжени с дървени тояги и остри сечива обикалят къщите, дворовете, нивите и градините в пълно мълчание. Те размахват тоягите и сечивата, удрят по врати, огради и стени, мушкат с тях в сеното и във всички затворени долапи и скринове, като по този начин гонят змея, който се смята, че е предизвикал сушата.

Илинден се тачи и като празник на кожухарите, грънчарите, тухларите и хлебарите, като св. Илия е патрон на техните занаятчийски обединения.

На Илинден имен ден празнуват Илия, Илиян, Илияна, Илко, Илка.

УСПЕНИЕ БОГОРОДИЧНО

Успение на Пресвета Богородица е голям християнски празник, посветен на смъртта на Божията майка. Чества се и от православни християни, и от католици. Според Светото писание на 64-годишна възраст Божията майка напуска земния живот. Богородица се молила в Елеонската планина, когато ѝ се явил архангел Гавраил, подал ѝ палмова клонка и ѝ възвестил, че след три дни духът ѝ ще се пресели в Царството небесно. Божията майка приела с радост вестта и последното ѝ желание било да види Светите апостоли заедно. Желанието ѝ се сбъднало и на третия ден ангелите слезли да приберат душата ѝ. Погребали Светата Дева в една пещера край Гетсиманската градина и затворили входа с камък. Когато няколко дни по-късно го отворили, намерили само плащеницата на светицата – тя възкръснала и се преселила при своя Син.

Българите много почитат празника и го наричат Голяма Богородица, а в Родопите – Голяма чьорква. Навсякъде в православните храмове го отбелязват с тържествена църковна литургия, с водосвет и със специално въздигане на хляба, защото според библейските сказания Богородица

се явила пред апостолите, когато те благославяли хляба. Култът към Богородица е дълбоко вкоренен и всеобхватен по цялата българска етническа територия. Божията майка е почитана като лечителка, като покровителка на майчинството, брака и семейството, като защитница на бедни и онеправдани. Вярва се, че светицата помага на бездетни невесты да се сдобият с рожба. Затова на Голяма Богородица младите булки или жените, които още не са родили, не трябва да похващат ръчна женска работа. Те отиват в черквата, палят голяма свещ за Божията майка и поднасят дарове – домашно изработени кърпи, престилки, чорапи. Окичват иконата с цветя, най-често богородички. На нея закачат и специални вотиви – малки метални изображения на бременна жена или на пеленаче. Правят това с надеждата, че скоро ще забременеят и ще родят. След тържествената празнична служба жените раздават за здраве богородични пити с пожелание: нека Света Богородица да ни е на помощ!

От този ден до празника Рождество на Пресветата Богородица (8 септември, Малка Богородица) народната традиция забранява на жените да тъкат и сноват, да плетат и да шият, за да е здраво цялото домочадие. В Ловешко през същия период под прага слагат бял трън, за да не влизат болестите къщи. Народната вяра в Богородица като лечителка определя изпълняването на празника на редица обреди. Болни и недъгави обещава, ако получат изцеление, да направят специален дар за нея на църква или манастир, чийто патрон е Богородица. Голяма Богородица се чества и като патронен празник. В селищата, в които местната църква или близкият манастир носят името на светицата, се свикват сборове, на които идват хора от цялата околност. Те събират пари и купуват животно за курбан в чест на светицата. Празничните трапези се нареждат обикновено на стари черковища и оброци, край лековити води и параклиси или в дворовете на църкви и свети обители. Много древна практика е даряването на храмове и манастири, на аязми и свети места със споменатите вотиви, изобразяващи болната част от тялото.

На Голяма Богородица се правят родови срещи, свързани с жертвоприношение – курбан за живот, за здраве, за плодородна година, против прекеждия и болести. Отделните семейства също дават курбан за светицата – овца или шиле. Някъде курбаните се освещават в църква, другаде – къщи. Стопанките раздават от курбана на близки, съседи и кумове. В образа на Св. Богородица се преплитат функции, наследени от древните езически богини-майки на старото население на Балканите. Българинът знае, че до Голяма Богородица добрият стопанин трябва да е свършил вършитбата. Стара поговорка гласи: до Богородица сламата става на жито, а след Богородица житото става на слама.

На Успение Богородично се смила от новото жито и от него приготвят обредни хлябове за празника. Правят се прогнози и за бъдещата реколта: вярва се, че ако на този ден вали дъжд, голямо плодородие ще има през следващата година. В някои селища празнуват Голяма Богородица за здраве на воловете и, както това се прави на Власовден, стопанката поставя на рогата им обреден кравай и ритуално ги охранява.

На обредната трапеза на Успение Богородично жените нареждат жито, царевица, варена тиква, прясна пита, каша от пиле, диня, грозде. Гости приемат и именниците Мария, Мариана, Марио. Празникът в чест на Божията майка е много почитан и днес. У нас над 200 са църквите и манастирите с патрон „Успение Богородично“, като най-големите са Бачковският и Троянският манастири, а в близост до столицата ни се намира една от най-старите обители в България, посветена на Света Богородица – Драгалевският манастир „Света Богородица Витошка“. Днес на храмовия празник на тези манастири – Успение Богородично в тях се стичат много вярващи, прави се водосвет, дават се курбани, миряните носят дарове за храма и поставят цветя под иконата на Божията майка.

СИМЕОНОВДЕН

Със Симеоновден (Свети Симеон, Симеон Стълпник, Стар Симеон, Смион Забележник) – се обозначават два годишни празника – зимен и летен Симеоновден, отразяващи на светогледно и обредно ниво двойното делене на годишното време, характерно за българския народен календар.

Зимният Симеоновден, Стар Симеон (3 февруари) е третият, последен ден от празнично-обредния комплекс Трифунци, с който се отбелязва прехода от зима към пролет/лято и началото на новата стопанска година.

В различни райони на страната зимният Симеоновден, заедно с празниците от тридневния цикъл, се почита за предпазване от вредни за човека и стопанството му животни – вълци, мишки, зайци, къртици. Реалната заплаха, която тези животни носят за стопанската дейност на човека и представата за тях като митологични символи на света на мъртвите и на прадедите се свързват с почитта към отделни християнски светци, които се честват в периодите на преход в годишното време. Такава връзка има и при култа към св. Симеон.

Неговото зимно честване е във връзка и с представите за предхождащия го празник на Богородица (2 февруари – Сретение), с който се отбелязва края на нейния следродилен период. Затова зимният Симеоновден се почита специално от бременните и неотродилите се жени. На празника се спазва полово табу и младоженците не се свождат. Зимният Симеоновден се смята за един от най-лошите дни в годината. Жените избягват домашна работа. Спазва се строго забраната да се сече и реже, за да не се роди симьосано (с белег) дете или добитък. Във връзка с това вярване е и названието на празника – Симеон бележник, забележник. Зимният Симеоновден се празнува и за здраве на добитъка.

От летния Симеоновден (1 септември) започва есенната оран и сеитба. Празникът се свързва

с началото на нов годишен цикъл, на нова земеделска година. Това намира отражение и в различните други названия, които има – Нова стопанска година, Симеон орачо, Симеон сърп, Симеон брульо. На местата, където сеитбата се прави по-късно, на този ден се извършва ритуално засяване.

Обредите на летния Симеоновден са концентрирани около семето за посев и са насочени към осигуряването на бъдеща добра реколта. Преди празника свещеникът благославя семето, в църква или по домовете. В семето слагат пепел от три кадени вечери, орехи, китка от босилек, вързана с червен конец. От прекаденото семе, жените посипват около къщите.

Когато изпраща сеяча стопанката обикаля три пъти колата с впрегнатите волове, ръси пепел пред нея и по-рядко зад нея и изсипва котел с мълчана вода. При банатските българи колата минава през слама, покрита с червена престилка. В Средна Западна България и на отделни места в Северозападна България обредно се коли кокошка или червен петел – жертва за св. Симеон. Перата и костите на птицата заравят в първата изорана бразда или хвърлят в течаща вода.

Сеячът, облечен в бяла риза, се прекръства с лице на изток и потегля към нивата с пита и варена кокошка. При изгрев слънце вдига високо питата и като благославя за плодородие, я разчупва. Едно парче хвърля на изток – за птиците, второ парче дава на воловете, трето заравя в земята за смока стопанин на нивата, а четвъртото изяжда. Бесарабските, тракийските и малоазийските българи търкалят питата и гадаят за реколтата.

На този ден не се дава нищо назаем, най-вече огън, жито, брашно, хляб и пари, за да не се изнесе плодородието от дома и да не се „измами“ плода на нивата. На някои места оставят портата отворена – „да дойде берекета“.

Летният Симеоновден е празник на жените, които още не са се отродили (които все още раждат) и особено на бременните.

Като празник на преход от лято към есен/зима, на някои места (в Дряновския и Еленския Балкан), летният Симеоновден е свързан с вярването за полазване и с гадаене за времето.

На отделни места съществува представата, че от летния Симеоновден дните започват да намаляват, прелетните птици отлитат на юг, а змиите и гущерите се прибират в леговищата си.

Обредността на летния Симеоновден е повторение на зимния Симеоновден – в Казанлъшко, Пирдопско и Ловешко летният Симеоновден влиза в тридневен празничен комплекс, който е същият като Трифунците и се почита за вълци. В Средните Родопи, празникът се нарича Устина и се тачи за предпазване от мечки и вълци.

Зимното и лятно честване на Симеоновден се свързва с еднакви светогледни схващания и потвърждава близката идея при организацията на годишния календарен цикъл.

КРЪСТОВДЕН

В българския традиционен календар съществуват два празника под името Кръстовден – Летен Кръстовден (14 септември) и Зимен Кръстовден (5 януари). В православния църковен календар Летният Кръстовден се отбелязва като Въздвижение на Светия животворящ кръст Господен. Според църковното предание през IV в. майката на император Константин Велики, Елена, заминава за Йерусалим, където открива изгубения Христов кръст и пещерата с гроба Господен. Император Константин Велики построява над пещерата храм „Възкресение Христово“, в който е положен Светият кръст. Храмът е осветен на 13 септември, а следващият ден е определен за почит към Христовия кръст.

В българския традиционен календар Летният Кръстовден се свързва с края на летния и началото на зимния селскостопански сезон, слънцето тръгва „назад“ към зимата, а денят се „кръстосва“ с нощта, т.е. изравняват се. На този ден (някъде на предишния) се „говее за кръст“, т.е. спазва се строг пост, за да не страдат хората от болки в кръста. На Кръстовден или на Симеоновден (1 септември) се „осветява“ семето за посев и започва сеитбата на зимните житни култури. В някои райони на България празникът се нарича и гроздоберник, тъй като започва гроздоберът. Първото откъснато грозде се носи в църквата и се освещава, а след това се раздава за здраве и плодородие. С Кръстовден започват есенните седенки и активният предбрачен сезон. На места в Източна Тракия на тези седенките момците устройват обичая Джамала. На Кръстовден се организират общоселски събори, семейни и лични служби, на които се правят курбани за здраве.

На Летния Кръстовден имен ден празнуват Кръстьо, Кръстина, Кръстил, Кръстила, Кръстилена, Кръстена, Кръстан, Кръстана, Кана, Кънчо, Криста, Кристин, Кристина, Кристян, Ставри.

Със Зимния Кръстовден, наричан още Водокръст, Неядка, Попова Коледа, се смята, че завършват т.нар. Мръсни дни. Обредната роля на водата в празника го прави част от т.нар. ивановденски празници. На този ден свещеникът „кръщава“ водата, пускайки в нея кръст. След това той обикаля домовете с котле, пълно с тази осветена вода, и ръси с китка босилек за здраве и берекет. Домакините пускат монети в котлето и даряват свещеника с вълна, брашно, боб и др. Някъде заедно със свещеника ходят и деца (или мъже), наречени котки, които носят получените от домакините дарове.

Във Великотърновско и в някои родопски села на Зимния Кръстовден се изпълнява обичаят

Сивуйница (Совойница). В него участват само моми. Една от тях се преоблича като булка, покрита с червено було, а друга като момък в мъжки дрехи. Моминската група обикаля домовете, като булката ръси с мълча вода, която се вярва, че гони демоничните сили от дома. Момите пеят в домовете песни с весел и любовен характер, а стопаните ги даряват с брашно, лук, сланина, яйца и др. Даровете се носят от по-малки момичета, които придружават момите.

В празника се преплитат църковният обред на кръщаване на водата, който има евангелски произход, и древният култ към вода и вярата в нейните особени качества. Това води до схващането, че с кръщаването на водата и ръсенето с нея или със сивуйнишката вода се пропъждат нечистите дни, демоничните същества и зли сили.

ПЕТКОВДЕН

Света Петка е може би най-популярната от балканските светици. Всички православни църкви са съхранили, с леки модификации, продиктувани от нормите на местните говори, презимето Параскева: Paraskevi (на гръцки), Параскева (на български и сръбски), Парасковья (на руски) и Paraschiva (на румънски) в качеството на канонично име, прибавяйки му местен превод: Параскева-Петка, Парасковья-Пятница, Paraschevi-Vineri. И макар тя да е чествана на три дати: на 26 юли (Гърция, Сърбия), на 14 октомври (България, Румъния, Сърбия и групи население от Северна Гърция), или на петък от Светата седмица, петия ден след Рождество Христово (единствено за Южна България), в народните традиции Петковден се празнува на 14 октомври в чест на Параскева от Епиват.

В агиографския разказ се казва, че един ден, излизайки от черквата, Параскева разменила своите дрехи срещу дрипите на бедните. След смъртта на своите родители тя раздала цялото си наследство, наложила си беден живот и се установила в Хераклея, квартал на Константинопол, в близост до черквата Покров Богородичен. Там тя живяла известно време, след което заминала за Йерусалим, посетила Светите места и накрая се установява в пустинята на Йордания. Там в студ и жегата се хранела само с дивни треви и живеела аскетично. Една нощ един при нея се спуснал ангел, който й казал да се върне в своята страна, за да умре там. Тя се връща в Епиват, не намира нито роднини, нито познати, и се настанява пред черквата на Светите Апостоли; там умира две години по-късно. В иконописната традиция обикновено се рисува като млада, хубава жена в одежди на монахиня, с кръст в лявата ръка, а другата ѝ ръка е сложена на гърдите.

Според народните вярвания св. Петка е закрилница на жените и присъщите им дейности. Култът към нея е свързан с редица забрани, отнасящи се до петъчния ден. В годината има дванадесет лоши, черни петъка, които се намират непосредствено преди големи християнски празници. През тези дни важи строга забрана за жените да не работят никаква домашна

работа. Не се пере, не се работи с вълна и конци. Вярва се, че който мъж облече риза, ушита в петъчен ден, ще бъде нападнат от вълци. Ако човек умре с такава дреха, душата му ще се превъплъти и той ще се превърне във вампир или върколак. В тези дни не се яде месо и е забранено сексуалното общуване между съпрузите. Престъпването на тези забрани може да доведе до болести и смърт. В народните вярвания и на съседните ни балкански народи като сърби, румънци и македонци присъстват много легенди и притчи, в които се разказва за това как разсърдената светица е „сбухала“ с бухалка за пране жена, която е извършвала домакински дейности в петък или я е лишила от съпруг и деца. Според друга версия светицата се е явила под формата на змия или друг звяр пред прегрешилата домакиня. Светицата се възприема като чудодейна лечителка особено от бездетните и от незрящите. В навечерието на празника невестите, които не могат да заченат, преспиват край църква или параклис на нейното име, където има аязмо с лековита вода, от която на сутринта пият и се мият с нея.

Петковден се възприема като граничен, защото на него се разпускат стадата и зимните посеви трябва да са засети. Знае се, че засятото след Петковден няма да даде плод. Понеже се разпускат ратаите и гурбетчиите поемат към дома, е подходящо време да се започнат и сватбите, като се подготвят дружините със сватовници и годещници. Народът ни казва, че „Света Петка повежда празниците“, защото семействата и големите родове се събират, за да отпразнуват своите семейно-родови празници, като семейна служба – светец или оброк. За празника се меси голяма погача, наречена на света Петка, а свещеникът ръси светена вода в къщата, прекадява хляба и цялото семейство се покланя три пъти пред този обреден хляб. На всякъде се организират хора и веселия, на които се извършват сгледите – харесванията между бъдещите съпрузи и договарянията на бъдещите женитби.

В миналото всяка домакиня е приготвяла вкусна курбан чорба с овче месо, сарми с лозов лист, яхния с праз и прясно изпечен хляб.

В съвременността празникът се отбелязва в повечето случаи с църковна служба, която е особено тържествена в черквите, чиито патрон е светицата.

ДИМИТРОВДЕН

Димитровден, Митровден е празник, отбелязван на 26 октомври, когато се чества Свети великомъченик Димитър Мироточиви (Солунски), загинал за Христовата вяра и канонизиран от източноправославната църква. Иконографските му изображения са на светец конник, яздец червен кон. В народния календар Димитровден се възприема като голям празник, свързан с поврат в годишното време и с началото на зимата.

За Св. Димитър българите, с оглед на традиционните си представи, казват: „Дядо Димитър разтърсва дългата си бяла брада и от нея се изсипва първият сняг“. Според народните вярвания, Св. Димитър е по-голям брат близък на Св. Георги. В празника Димитровден, на битово-християнско ниво, се проявява близката идея за организацията на календарното време. Тя намира израз и в поговорката: „Свети Георги лято носи, а свети Димитър – зима“.

На Димитровден е и краят на традиционния период (от Гергьовден до Димитровден) за наетите сезонни работници – пастири, ратаи и др. След заплащане с тях, на празника ги освобождават. В някои случаи това става на следващия ден, наречен Разпус.

Понякога Св. Димитър се представя и като брат на Архангел Михаил, който „взема“ душите на починалите. Това е свързано с вярванията, според които Св. Димитър е покровител на зимата, снега и студа, т.е. на мрака и смъртта, откъдето се извежда и връзката му със света на мъртвите. Затова в съботата преди Димитровден се прави Димитровската задушница.

На Димитровден се извършват различни гадания – за времето през зимата, за здраве и имотност, за това колко мед ще съберат пчелите през лятото и др.

Разпространено е вярването, че в полунощ срещу празника „небето се отваря“.

Характерни за Димитровден са и семейно-родовите или лични патронни чествания, общоселските служби, храмови празници и сборове. Те са разпространени в цялата българска етническа територия и са отбелязвани съобразно местната традиция, като в основата им е заложена вярата в патрона светец и очакването от него покровителство.

Свети Димитър се почита и като покровител на мишките.

Обредността на Димитровден отразява древни митологични вярвания и представи, осмислени в духа на източноправославното християнство.

АРХАНГЕЛОВДЕН

Архангеловден (8. XI) е голям есенен празник в календара на българите, на който Българската православна църква празнува Архангелски събор (Събор на Св. Архангел Михаил и другите небесни безплътни сили). В различните части на страната той носи различни названия: Рангеловден, Хрангелуфден, Арангеловден, Араламбо, Св. Рангел. На много места на този ден се организират селски сборове, правят се служби за здраве. На Архангеловден след тържествената служба в църква започват гостувания на именниците. В много къщи се коли курбан за светеца

и се приготвят обредни хлябове наричани Рангелово блюдо, Рангелов ляп, параклис. Такива хлябове се правят и при погребение и помен, тяхната пластична украса също е идентична.

Широко разпространена е представата, че Архангел Михаил взема душите на хората по божията воля, затова той се нарича св. Рангел – душовадник. Според народната вяра, Арх. Михаил взема душите на праведните, като им подава златна ябълка и те умират с усмивка на уста. На грешниците душата се вади със сабя, при което навсякъде в стаята на умиращия се разпръсква невидима кръв. Затова, ако умиращ започне да повръща кръв, казват, че Св. Архангел го е намушкарал с коса. Сред християните в Южна България широко е разпространена представата, че Арх. Михаил идва в къщата на умиращ човек и, ако е грешен, изважда душата му с нож (сабя, коса, сърп), при което стените и пода се опръскват с невидима кръв. Накрая архангелът измива кървавия си нож във водата, налята в съдовете на къщата. Затова къщата старателно се почиства, а водата се излива. Тази вода се нарича мъртовска, мъртва, мъртвица, тешка, мръсна и се вярва, че е кървава. На места в Родопите изливат водата от всички съдове, защото вярват, че тя вече е станала корф (кръв). В Хасковско изливат водата от съдовете, защото се вярва, че тя е кървава, след като Св. Архангел си измил ножа.

Според местно поверие в Сакар Арх. Михаил измива ножа си във водата на 40 къщи, затова и съседите изливат водата. В Странджа, след като подготвят и положат мъртвия, първо го прекаждат и на стол до него поставят чиста кърпа, в която Архангел Михаил да избърше кървавите си ръце. Вярването за Архангел Михаил и кървавата вода е разпространено още сред тракийските и малоазийските българи, в Пазарджишко, Пловдивско, Дупнишко, Пиринския край, Серско, Брегалнишко, Мариово. Изпразнените на двора съдове се внасят в къщата само напълнени, за да измият с прясната вода ножа на Св. Архангел, „та да не се кървави на другото от семейството“.

Подобни са вярванията за „смъртния час“ на балканските номади. Власите-армъни вярват, че Св. Архангел отсича главата на болния и кръвта пръска невидимо във всички посоки. Затова на третия ден след смъртта измиват всичко в стаята. С това се обяснява и изливането на водата при смърт, защото Архангелът си измил в нея ножа.

Тясната връзка на Архангел Михаил със смъртта се отразява и в празнуването на Архангеловден. В събота преди празника се прави Архангелова задушница, една от най-големите през годината. Тя има различни названия в различните части на България: Рангелското одуше, благо одуше, Хрангелска душница. В Хасковско тази задушница се нарича благото одуше, защото тогава се раздава благо вино (сладко вино) и петмез от тикви. В Добруджа архангеловата душница се смята за най-голямата през годината.

Както на всички задушници, и на Архангеловата задължителни съставки на обредната храна за

мъртвите са вареното жито, украсените с просфорен отпечатък хлебчета (просфора) и зрелият боб. Обикновено жените си раздават жито и просфорки една на друга още на гробището, а след като се върнат къщи, раздават и по съседските къщи за душите на покойните си родственици. Според вярването на задушница мъртвите се явяват в съня на близките си и ги известяват, че са гладни или искат нещо да хапнат. Вярват, че с храната, дадена на задушница, душите преживяват до следващата задушница. Широко разпространение има практиката на Архангелова задушница да се раздават ябълки и варена кокошка (Добруджа, Родопи, Пирински край). Задължителни християнски ритуали при задушница са паленето на свещ за душата на мъртвия, каденето на гроба с тамян и преливане с вода и вино, оплакването и раздаването на храни и дарове. Котленските преселници в Добруджа раздават нови съдове за душата на покойниците именно на Архангеловата задушница.

През последните десетилетия популярност придоби и друго название на Архангелската задушница – Мъжка задушница, защото на този ден Българската православна църква почита душите на загиналите във войните българи. Тържествена служба, в присъствието на военни и политически лидери, се отслужва на този ден във Военното гробище в София.

8 ноември освен това е професионален празник на полицаите, касапите (месари, колбасари), а напоследък – и на урбанистите.

На третия ден след Архангеловден обикновено започват Вълчите празници, които на различните места продължават три, седем или девет дни. За най-опасен се смята третият ден от Вълчите празници. В този период се спазват редица забрани за предпазване от вълци и се извършват обредни действия също с предпазен характер. Тези действия се извършват предимно от жените в домакинството, но са предназначени за предпазване на мъжете от вълчи набези, докато ходят по къра, по горите и пътищата извън селото. Жените не извършват никаква женска работа в къщата – не предат, не тъкат, не шият, не плетат и изобщо не пипат вълна. Особено стриктно се спазва забраната да се плетат мъжки чорапи и да се шият/кърпят мъжките ризи. Мъжете не се решат, не се мият и не се бръснат през Вълчите празници, не ринат тор в обора за предпазване на добитъка от вълци. Със същата цел жените не режат с ножици, за да не бъде отворена устата на вълка. Някъде връзват ножиците с червен конец, слагат гвоздеи в огъня, за да изгори езикът на вълка.

Наред със строго спазваните забрани се извършват и обредни действия с предпазна функция. Например около огнището и над вратата лепят кал, за да замажат очите на вълка и да не може той да вижда. В някои села заключват верижника при огнището, за да заключат устата на вълка, зацепват балтия в дърво и я оставят така през целия период, оставят игла в кваса, за да набодат езика на вълка.

АНДРЕЕВДЕН

Българската православна църква отбелязва на 30 ноември деня на св. Андрей Първозвани. Той е наречен така, защото станал последовател и ученик на Исус Христос преди всички други апостоли.

А след възкресението, когато Светият Дух слязъл върху него във вид на огнен език, му възложил да управлява много източни страни, част от които били и земите на Тракия и Македония. Така той е приеман за разпространител на Христовото учение по тези земи, като е ръкоположил и първия епископ – апостол Стахий. Светецът е на голяма почит сред българското население, като в Югозападна България съществува поверие, че Свети Андрей е баща на Свети Никола, (а някъде и на света Варвара), а по Черноморието хората го тачат наравно със св. Никола като господар на морските бури.

В България този празник е познат с названията Андреевден, Едринден или Мечкин ден. Той е свързан с астрономическите представи, че започва нарастването на деня за сметка на нощта, откъдето и поговорката: „На Андреевден денят започва да наедрява колкото едно просено зърно.“ Казват още, че „на Едрей слънцето помръдва като пиле у яйце“, т.е. дава се началото на превеса на светлината над тъмнината; на новото начало пред зимния застой. Това предопределя някои обредни практики, извършвани на този ден. Стопанката трябва да омеси прясна питка, да приготви варена царевица, жито, фасул, леща или храна от други сварени зърна. Преди да хапнат от нея, всеки хвърля по няколко зърна нависоко в комина, за да наедряват посевите, така, както наедряват денят и сварените зърна. От тази храна се раздава на съседите, за да е плодovitа годината, с нея се храни и добитъкът за добър приплод. Младите булки и неродилите жени почитат празника, защото вярват, че светецът спомага зачеването, износването и раждането на дете.

На север от Стара планина този ден се почита като празник на мечките. Старите хора разказват, че някога св. Андрей живеел като отшелник в планината. Той се прехранвал от малката си нива, която сам обработвал с един вол. Но един ден се появила мечка и изяла вола на светеца. Разгневен от това, св. Андрей успял да я залови, впрегнал я в ралото и продължил да обработва земята си с нея. Затова светецът е почитан като повелител и покровител на мечките. Там, където се появяла мечка стръвница, най-старата жена от къщата вземала шепа варени зърна и филия хляб и ги хвърляла нагоре към покрива на къщата с думите: „На ти, мецо, кукуруз, да не ядеш стоката и човечите!“. Много европейски и азиатски народи почитат мечката като символ на женското начало, на плодородието и раждаемостта. В миналото да срещнеш мечкар с мечка се приемало като добър знак, че идната година ще е плодovitа. Страдащите от болки в кръста трябвало да бъдат газени от животното, за да оздравеят. Селските врачки и баячки палели мечка козина и с нея опушвали бездетните жени, за да заченат по-скоро, и изплашените деца, за да

им мине страхът. Ромите урсари са приемани винаги сърдечно от всички, защото се смята, че играта на мечката е знак за щастие, късмет и плодородие.

НИКУЛДЕН

Паметта на свети Николай, архиепископ Мирликийски, наречен Чудотворец, се отбелязва според християнския църковен канон всяка година на 6 декември. В житийната литература той е представен като боголюбив и добродетелен човек, който след смъртта на родителите си раздал своето богатство на бедните и нещастни хора. В иконографията е изобразяван като беловлас старец с брада, облечен в червени одежди, който държи затворено Евангелие в ръцете си и благославя.

В народната култура той е почитан като покровител на рибарите и моряците, като владетел на моретата, океаните, реките и езерата, прочул се с чудесата, извършени за спасението на моряци и техните кораби от морските бури. Според народната вяра, когато е сърдит, св. Никола може да причини силни ветрове и бури в морето, да потопи всички плавателни съдове и да удави моряците. За да не се случи това, на Никулден, където и да се намират, всички кораби и лодки спират движение. Моряците и рибарите, които са на сушата, заедно със своите семейства посещават тържествена църковна литургия в чест на светеца.

На този ден овчарите правят състезание, като се надхвърлят с гегите си – който е победител, неговото стадо ще бъде най-здрово през годината. Освен това те хранят животните си със сварените на Никулден жито и царевица. Хората му посвещават на Св. Николай курбан, като вярват, че той ги закриля от бедствия.

На този ден задължително във всеки дом се приготвя рибно ястие – обикновено от шаран. Народното поверие разказва, че когато светецът бил в морето, силна вълна пробила дървения под на лодката му. За да спаси своите спътници, той бръкнал във водата и извадил един шаран, и с него запушил отвора. Затова според обичая на този ден трябва да се жертва шаран. Оттам и името на празника – Рибена черква, Рибни Свети Никола. Обикновено рибата се пълни с ориз, орехи, лук и стафиди, увива се в тесто и се изпича. Това ястие носи названието рибник. Добре е, след като се изяде рибата, да се запази костта от главата ѝ, която има формата на кръст, тъй като тя е смятана за особено лековита. Част от нея се пришива в шапчицата на новородено дете, за да го пази от уроки и зли сили. С нея баячките и знахарките лекуват безсънието и безпричинния плач при малките деца. За празника се приготвят и обредни хлябове – Никулденски кравай, украсявани с тестени фигурки, наподобяващи светеца, морските вълни или кораб. Тържествената трапеза се прекадвя от най-възрастния член на семейството. В Странджанския край домакинята поставя парче хляб и варено жито в ъглите на стаите с думите

„Ела, свети Наместник, да си похапнеш и мишките да разгониш!“. На особена почит е светецът сред момите, на които им предстои женитба – в негова чест те украсяват иконата му с цветя, а на мегдана се хващат на т.нар. „сгледно хоро“, което е наблюдавано от ергените. В миналото на този ден в селата се организирани чествания, наричани служба, оброци, наместник. С тях светецът се почитал като семеен и родов пазител, като покровител на дома и имота. Още от сутринта на празника младите канели своите роднини на службата, която се провежда вечерта и на която присъстват само мъже. Като влезнат в дома, те поздравяват: „Свети Никола да ни е на помощ“, а най-възрастният от тях, разчупвайки хляба над главата си, благославя: „Колкото зърна в колака, толкоз купни на нивата! Нека къщата да е пълна с челяд, а кисията с пари!“ След гощавката, мъжете отиват в друга къща и така до сутринта обикалят всички роднини.

В съвременността свети Никола се почита като патрон и от банкери, търговци, ловджии.

МРЪСНИ ДНИ

Времето според традиционния светоглед има нееднороден характер. Нощта е универсалното време, което хората определят като демонично. Сезоните също се свързват с определени демонични същества. Към пролетно-летния цикъл се отнася появата на змейове и самодиви. Освен пролетния, друг период, „натоварен“ с демонично присъствие, е преходът от старата към новата година. Според традиционните вярвания на българите от Коледа до Йордановден са т. нар. мръсни (некръстени, погани) дни. Тогава космическият ред е нарушен, настъпва хаос, а границата между двата свята е пропусклива, като на земята нахлуват зли сили.

Мръсните дни като граничен период в годишния цикъл са свързани с вярвания за караконджула. Това е времето, когато той е активен и вреди на хората. Раждането на човек през тези дни предопределя неговото превъплъщение приживе или след смъртта в караконджул. Макар некръстените дни да се свързват основно с караконджула, и за други свръхестествени същества (вампири, нави, таласъми) се вярва, че се явяват точно тогава. С мръсните дни се свързва и метаморфозата човек-животно. Именно в такива гранични периоди се извършва и социализацията на младежите (коледуване). През мръсните дни хората избягвали да закъсняват вечер, да излизат или да се обаждат на повикване през нощта, жените не перат и не шият, не се изхвърля пепелта от огнищата. Неспазване на някои от налаганите за съответния период табути се осмисля като причина за изявата на демоничните същества. Освещаването на водата от свещеника на Йордановден слага край на мръсните дни.

Представата за мръсните дни е характерна за традиционния светоглед, когато господства виждането за цикличния характер на времето. С модернизацията на живота през XX век, с навлизане на научните представи за времето и пространството вярата в свръхестественния

характер на мръсните дни отпада и те остават елемент само в някои приказни сюжети.

ИГНАЖДЕН

Интересно преплитане на предхристиянски и християнски вярвания и практики се наблюдава в празнуването на деня на св. Игнатий Богоносец – ученикът на Йоан Богослов, епископ на Антиохийската църква, мъченик за Христовата вяра. Българите празнуват на 20 декември Млада година, нов ден, млад месец, Игнажден, Идинажден, Игнатъвден, или както още го наричат – Поляз и Полязовден, по названието на най-разпространения обичай – полазване (булезене).

Въпреки че трапезата е постна, всяка домакиня меси колачета за всеки член на семейството и питки, които се раздават на съседни и роднини за здравето на домашния добитък (обичаят е бил разпространен най-вече в Родопите, където наричат деня „хайвански празник“). Приготвят се сърми, варят се жито и царевича, които се консумират заедно, за да има разбирателство между хората; не се готви боб, за да няма градушки през лятото; омесва се обреден хляб, който стопанинът разчупва и раздава на всички в къщи – на който се падне най-голямото парче, той ще е най-късметлия през годината. Извършват се най-различни гадания и ритуали, с елементи на имитативна магия: домакинята нарича по един-два ореха на всеки член на семейството и ги пазят до Бъдни вечер, когато ги разчупват и по тяхната цялост и здравина гадаят за здраве; момите посипват дръвника с ечемик, после събират зърната заедно с треските, преброяват ги (ако са четен брой им предстои скорошна женитба), слагат ги под възглавницата си, за да сънуват бъдещия си съпруг; бабата тегли децата за ушите – за да растат по-бързо и ги сурвака за здраве още докато спят; жените оставят вретената и хурките пълни, в противен случай ще се измътват запъртъци от кокошите яйца; заграждат кокошките с червен пояс или въже и ги захранват с варена царевича, за да не се пилеят извън къщи; в обора се хвърлят кестени, за да скачат агънцата като тях. На този ден никой не бива да влиза у дома с празни ръце; да изнася нещо (най-вече жар или сол) или да дава назаем – за да не се разпилява богатството на семейството. На Игнажден се коли прасето, а коледарите си избират цар и вече могат да пеят песните си.

Най-важен е първият гост, който прекрачи прага на дома. Наричат го полазник и по неговия характер гадаят за настъпващата година – ако човекът е здрав, весел, добър стопанин и добронамерен – годината ще е богата. Гостът влиза в дома, винаги носи нещо в ръце (трески и съчки), отива най-напред при огнището, където ги оставя на купчина и с действията си имитира мътене – пожелание за богат приплод на домашните птици. След това разравя огъня и благославя: „Колкото искрици в огъня, толкова... изброява отглежданите домашни животни“. Домакинята може да му подаде сито, пълно със семена, и да го накара символично да ги засее.

Полазникът е богато гощаван и даряван с риза или кърпа. Ако благословията му е ефективна, той е канен и на следващата година.

Вярвайки, че от този ден започват Мъченици – дните на родилните мъки на света Богородица, бременните и нераждали жени не извършват домашни работи.

Една от популярните народни песни/ благословии за празника е:

РОДОВО-СЕМЕЙНИ ПРАЗНИЦИ

КУРБАН

Ритуалното кръвно жертвоприношение на определен вид животно в България се обозначава с общобалканския термин курбан. Той има староарамейски произход (езикът на старозаветните текстове), но навлиза в езиците на балканските християнски народи чрез турския. В българския език с думата курбан се означава както самата жертва и приготвената от нея храна, така и целият празнично-обреден комплекс, свързан с жертвоприношението.

Произходът на курбана се свързва с Авраамовата кръвна жертва в Стария завет. В Западна Европа (католическия и протестантски свят), както и в източноевропейския православен свят (Русия, Украйна, Беларус) този обред отдавна е изкоренен с помощта на църковната институция и е заменен от християнското безкръвно причастие (Евхаристия). На Балканите обаче и в частност в България той е все още жив, като се изпълнява както от православни, така и от мюсюлмани. Като обред курбанът успява да преживее и времето на социализма, когато отново се правят опити за неговото изкореняване. В десетилетието непосредствено след рухването на тоталитарната власт в България настъпва бурно развитие и обновяване на курбаните.

Какво точно представлява курбанът и кои са неговите основни елементи? Основни обредни лица са жертвоприносителите, т.е. тези, които поднасят жертвата и в чиято полза е тя. Това може да бъде отделен индивид или цял колектив (семейство, род, териториална или професионална общност). Поднасянето на жертвата от жертвоприносителите е предназначено за различни свръхестествени същества (светци, демони, предци и пр.). Те могат да бъдат покровители или врагове на дадена общност, имане, имот и пр. В съответствие с това курбанът се дава или за да бъде измолено от тях здраве, благополучие, плодородие и да им се благодари за полученото, или за да бъдат омилостивени. Жертвата при курбана е кръвна, т.е. животно, но може да има и

символична кръвна жертва – т.нар. постен курбан от боб, който се прави в период на пости. Курбаните, извършвани за различни поводи, изискват различни домашни животни като жертва (овца, овен, агне, крава, вол, теле, петел, кокошка и пр.), от различен пол, различен цвят и пр. Жертвеното животно се умъртвява чрез определени ритуални практики. Често то се закичва със зеленина и му се закрепва свещ. Преди самото умъртвяване то може да бъде захранено със зелена трева, трици и сол и да бъде отведено да обиколи три пъти храмовата постройка. От важно значение е мястото на неговото умъртвяване, което може да бъде свещено място в рамките на дома, оброчище, църквище, кръст, параклис, църковен двор, манастир и пр., както и времето на неговото извършване (календарно и часово). Основна ритуална функция в обряда има лицето, което освещава жертвата. Това може да бъде свещеник или старейшина на рода, семейството или друга общност. Освещава се както живото животно, така и обредната гозба, приготвена от него. Сакралната обработка на жертвеното животно, т.е. методите и процедурите за приготвяне и благославяне на обредната гозба, също се различават в зависимост от предназначението на курбана. По-често животно се вари и по-рядко пече. Разнообразни са и практиките, свързани с кожата на животно, кръвта и костите му. Един от най-важните елементи на курбана е колективната обредна трапеза. В зависимост от предназначението на курбана, тя може да бъде в рамките на дома, в църковния и манастирски двор или на друго място, смятано за свещено. Независимо от това в чия полза се поднася жертвата, участниците в обредната трапеза са представители на по-широк кръг от хора (роднини, съседи, приятели). Освен приготвената от жертвеното животно гозба, на трапезата присъства и друга обредна храна, която варира в зависимост от вида на курбана (обредни хлябове, варено жито, вино и пр.).

Най-общо курбанът има комуникативна роля. Той цели осъществяването на връзка във вертикален и хоризонтален план. Вертикалният план представлява осъществяването на връзка, взаимоотношения между профанния свят (т.е. този на земята) и сакралния (отвъдния свят на богове, светци, покойни предци и пр.). В този смисъл жертвоприношението може да бъде разбрано като даруване, т.е. хората принасят в жертва някакъв дар (в случая на курбана това е жертвеното животно), като очакват в замяна да получат помощта и благоразположението на свръхестествените сили. Така се осъществява общност между този (земния) и онзи (отвъдния) свят. В хоризонтален план курбанът и колективната трапеза, с която се свързва, осъществяват комуникацията между живите членове на общността, която взима участие. По този начин колективът символно очертава своите граници и препотвърждава идеята за общност.

В българската традиционна култура кръвното жертвоприношение присъства във всички дялове на празнично-обредната система (семеино-родови, календарни, трудови празници). Коленето на курбан в едни случаи е календарно определено, а в други се прави при възникване на необходимост. В зависимост от характера на жертвоприносителите курбанът може да бъде личен, семеен, родов, селищен.

ЕТИЧЕН КОДЕКС И ЦЕННОСТИ В ТРАДИЦИИТЕ НА БЪЛГАРИНА

ЕТИЧЕН КОДЕКС И ЦЕННОСТИ В ТРАДИЦИИТЕ НА БЪЛГАРИНА

Ценностите в българската народна традиция, етичните правила и норми са от ключово значение за развитие на обществото, запазването на идентичността му и развитието на културата. В миналото българинът е спазвал правила наложени от времето, свързани с изпълнение на определени ритуали, подпомагащи съхраняването на основни ценности.

СЕМЕЙСТВО

На семейството в българската традиция се приписват характерни черти, свързани с определени морални норми, солидарност и общност, които са дълбоко вкоренени, както в ежедневните взаимоотношения, така и в ритуалите и обичаите при отбелязване на календарни и лични празници.

Сред водещите фигури в структурата на традиционното българско семейство е бащата, който е символът на стабилността и пазител на йерархията между деца и възрастни в семейната среда.

Негово задължение било изхранването на семейството и отглеждането и възпитанието на децата съвместно с майката. Семействата в българската традиция са многолюдни – майката раждала до 10 деца, а тяхното възпитание се основавало на личния пример и учене на добродетели, сред които трудът заемал ключова роля.

Сред празниците, които имат особена стойност за опазване на семейните ценности, наред с Бъдни вечер е семейният курбан.

Семейният курбан е посветен на християнски светец-покровител на семейната група и принадлежи предимно към есенно-зимния календарен цикъл. В зависимост от географското си разпространение празникът има различни наименования – светец (светец), служба (слуга), обречен (наречен, фречен) курбан, обрук, черква (църква). Избирането на светец-покровител на семейството обикновено има обреден характер. Опича се прясна пита, която се поставя на обърнато трикрако столче. На всеки крак на столчето е запалена свещ с привързан червен конец, която е наречена на определен светец. Стопанинът избира една от свещите и съответният светец става новият покровител на семейството. Не са редки случаите, когато за светец-покровител се избира този, чийто празник е най-близък до момента на събитието (влизане в нова къща, избавление от бедствие или нещастие, след поредица от неплодородни години, болести и пр.). От средата на XIX в. празникът има много по-разгърнат вид в Западна България и Македония, докато в останалите части той е в по-съкратена форма и няма такъв всеобщ характер. В своя съкратен вариант празникът, посветен на светеца-покровител на семейството, трае обикновено един ден. Централно място в него заема обредната трапеза, неизменна част от която са обредните хлябове боговица (богова пита, богов хляб и пр.), посветен на Бог и къщата, и светец (кравай, колак, литургия, параклис и пр.), посветен на светеца-покровител, вареното жито (коливо, куча) и курбанът. Курбанът, който е обикновено от овца, теле или агне, се вари и по-рядко пече. Когато празникът се пада по време на пости, курбанът също е постен (фасул). На обредната трапеза за празника се събира цялото семейство. На някои места се канят роднини и съседи, а на други от обредната храна се раздава на роднински и съседски семейства. У дома се вика свещеник, който прекадява и благославя трапезата и разрязва обредния хляб. Когато

по една или друга причина не може да присъства свещеник,неговата роля поема стопанинът.

Отбелязването на разгърнатия вариант на семейния курбан обхваща три дни. Първият ден е в навечерието на празника (вечерница)и е посветен на „посрещането“ на светеца-покровител. Прави се по-скромна кадена трапеза,на която присъстват членовете на семейството и по-близки роднини и съседни. На втория ден на семейния курбан (самия ден на празника на светеца-покровител)е същинското тържество. Стопанинът отнася в църквата за освещаване коливото и хлябовете,а в дома се приготвя обредна трапеза,на която присъстват членовете на семейството и поканените гости – роднини и съседни. Трапезата се прекадява от свещеник или стопанина,който обикаля три пъти трапезата с кадилницата и благославя. След това разчупва обредния хляб,поднася го към всеки от присъстващите мъже,за да го целунат,нарязва леко хляба с опаката страна на ножа на кръст и полива резките с вино,което събира в чаша и плисва към тавана,произнасяйки благословията: „Цъфти,къщо,весели се челяд“. През целия ден семейството приема гости,като веселието продължава до късно вечерта. Третият и последен ден на семейния курбан се нарича патерица и представлява своеобразно „изращане“ на светеца-покровител. Отново се прави трапеза с остатъка от ястията от предния ден,но този път не се прекадява. Разчупва се боговицата,като половината се изяжда от семейството,а другата се оставя при домашната икона.

БРАК

Бракът маркира началото на създаването на семейство. Съжителство без църковен брак било недопустимо. В миналото ритуалите около сватбата траели по цяла седмица.

Всяка фолклорна сватба започва с традиционен български годеж,който се състои в дома на бъдещата булка.

Малък годеж е първият обичай,в който семейството на момчето отива в дома на момичето. Името му идва от факта,че броят на гостите е ограничен. Те задължително трябвало да бъдат нечетен брой,а бъдещият младоженец дори не присъства.

Семейството на младоженеца задължително носело подарък за бъдещата булка – нишан и домашна ракия.

Следващата стъпка от сватбената подготовка е провеждането на Голям годеж, на който присъствали повече хора (гости), носели се големи подаръци и се провеждало по-голямо тържество. Състоял се винаги в неделя или на голям християнски празник,като Великден или Коледа. Задължително на нова луна,която да донесе на младоженците любов и благоденствие.

Едно от основните приготовления за традиционна българска сватба е каненето на кумовете. В миналото родителите на младоженеца отивали в дома на кума в четвъртък или събота сутринта, придружени от музиканти. Носели дарове и угощения – вино, хляб и баница. Правело се трапеза,в която се отбелязват приема на поканата.

Каненето на гостите на сватбеното тържество започвало с къща, в която живее семейство с един брак,здрави деца и няма покойници. Поканата за българска традиционна сватба според обичаите се състояла от ябълка,стрък босилек или чемшир и вино.

По традиция за всяка фолклорна сватба се месели различни обредни хлябове- медник,кумови кравайчета и сватбени хлябове.

Фолклорните сватби не можело да минат без сватбено знаме,затова то присъствало във всички традиционни български сватби във всички фолклорни области на България. Известно е с различни имена,напр. „пряпорец“,„байрак“ и други.

Сватбеното знаме обикновено се правело от момичета,по изгрев слънце в четвъртък,петък или събота. За изработването му се използвали овощни дръвчета (сливи,черници,шипки и т.н.), червен плат,зашит с червен конец. За украса се използвали бръшлян,чемшир,ябълки,шипки,чесън,пуканки,стафиди и червен конец.

Кумовото дръвче също е задължителна част от всяка традиционна българска сватба. Правело се в дома на булката,от приятелките на момичето. За основата се използвали овощни дръвчета,като ябълка,но можело и бор,ела или дъб.

Сватбените венци също имали важна роля по време на традиционните фолклорни сватби. Изработвали се от кумата и няколко неомъжени момичета от плодовити растения като лоза или шипка,бели цветя,бръшлян,босилек,червен конец,две парички и един пръстен.

.Както днес,така и в старите традиционни български сватби се отбелязвал края на ергенския живот. В миналото това се извършвало чрез ритуално бръснене.

По време на бръсненето на младоженеца,в дома на булката също се изпълнявали определени сватбени ритуали. Основният,от които е сплитането на косите на момичето. Това отбелязвало края на моминския живот и превръщането на момата в жена и булка.

Взимането на булката от дома е традиция,останала от фолклорните сватби в миналото,която се спазва и до днес.

Младоженецът тръгвал от неговата къща,заедно с кумовете,семейството и приятелите си към

дома на момичето. По пътя трябвало да преминат през редица препятствия и изпитания, напр. борба при влизането в двора или даване на откуп.

При взимането на булката се провежда т.нар. пребулване. Пребулването на момата се правело от кумата, която поставяла червена кърпа (було) на главата на момичето, за да я пази от лоши помисли.

Основна част от вземането на невестата е извеждането на младите от къщата. Те се показват пред гостите и се захранват заедно, като ядели от една чиния и едни прибори. Вярвало се, че който посегне към храната първи, ще командва в семейството.

Традиционната българска сватба продължавала в дома на младоженеца, където младото семейство са посрещнати от майката на момчето. Свекървата захранва младите с хляб, сол, вино и вода.

Според фолклорните традиции, първи влизал мъжът, следван от съпругата си. Обикновено момичето носи в новата си къща чеиз с дарове и хляб, тъй като се вярвало, че в нов дом не се влиза с празни ръце.

В дома на младото семейство се организирано пищно празненство с богата сватбена трапеза, на която се събирали всички гости. По традиция кумът давал начало на тържеството с първата наздравница и благословия за младите.

Младоженците през това време трябвало да стоят прави до трапезата и да мълчат. Не им било позволено да ядат. Новото семейство можело да хапне чак в края на вечерта, преди да се оттегли в своята стая. Булката и младоженеца имали право да ядат само храна, приготвена в дома на момичето.

Основна част от българския фолклор е фолклорното облекло, особено по време на празник. Народните носии обикновено се различават във всички отделни фолклорни области, но има елементи които присъстват винаги.

Повтарящите се компоненти в сватбената носия включват сватбена риза, сукман, червено було, престилка, накити, елек, пояс и калпак. Основните цветове за празничното фолклорно облекло са бяло и червено – символ на женствеността, чистотата, девствеността и огъня и плодородието.

Българската народна музика е важна част от тържествата и всички ритуали по време на пищните фолклорни сватби. Музикалните произведения имат символика и носят настроение в сватбения ден. Едни от най-известните български народни песни за сватба са „Сватба е“, „Ела се вие, превива“ и „Пий, куме“.

ПОЧИТАНЕ НА ЖЕНАТА

В българската традиция жената има основно място както в семейната йерархия, така и в празничния календар.

Един от големите народни женски празници е Бабинден. Той се празнува в чест на „бабите“ жените, които помагат при раждане, и на младите булки и невести, които са раждали. Обредността през този ден е подчинена главно на желанието да се засвидетелства почит към възрастните жени, които са „бабували“ на родилките. Този празник е езически и идва от далечните праславянски времена, но се е запазил, като по време на Възраждането е бил изключително почитан.

Празникът притежава три основни елемента:

1. Къпане на малките деца от бабата (народна акушерка) – съпровожда се с благословии, намазване на децата с мед и масло, даряване на бабата с вълна и обредни кравайчета. Обичаите имат магикопродуциращ смисъл за здраве.

2. Угощение на младите булки в дома на бабата. Участват всички млади булки, на които бабата е бабувала (чиито деца е израждала) през годината. Носят хляб, баница, печена кокошка и вино. Поливат на бабата да се измие и я даряват на дясното рамо с риза, престилка, кърпа, чорапи.

3. Влечугане (къпане) на бабата (обичаят е разпространен само в отделни селища в България). Извършва се след угощението. Жените откарват бабата на колесарка на реката или кладенеца, където става обредното изкъпване. Всички са накичени с върви, с червени чушки и къдели вълна. Пеят обредни песни с еротични мотиви. На празника не се допускат мъже. На случайно срещнат мъж се подхвърлят закачки. Празнува се също и за умилюване на болестта бабици, която напада главно децата.

ТРУДОЛЮБИЕ

Патриархалният българин изпитвал дълбока почит не само към трудолюбието като неocenимо човешко качество. Много от оръдията на труда имат сакрално значение в различни ритуали и практики. Някои от предметите, които жените използвали при ръкоделие, според народното вярване имат магическа сила – гонят змейове, самовили и други лоши духове. Свръхестествена сила имат и копралята и остенът – прътовете, с които селяните насочват движението на

впрегнатите волове. Те също могат да гонят злите сили. Най-голяма почит народът ни отдавал на палешника – металния инструмент, с който се оре земята. Той е обграден от почти религиозно уважение. Среща се в много обреди като предмет, с който се кади трапезата. В народната медицина той е и средство, което помага при лечението на някои болести.

В богатото ни наследство от словесен фолклор пословиците и поговорките за труда заемат значително място. От тях научаваме, че трудът за българина винаги е имал не само материални, но и нравствени измерения – „Работи така, все едно ще живееш сто години, а живей така, все едно ще умреш утре.“ Друга много известна поговорка е: „Трудът краси човека, а мързелът го грози“. Някога децата често чували тази мъдрост. Както и още една – „Работата на ум учи“. Много народни приказки разказват истории, в които мързелът буквално разрушава живота на хората. И, обратно – трудолюбието може да направи чудеса.

„Трудът е здраве и живот“, „Дърво и камък да седи, ти да не седиш.“ „Работата да се бои от тебе, не ти от нея.“ – така в миналото възпитавали децата си в трудолюбие. А когато синовете трябвало да си избират невеста, родителският съвет гласял: „Жена не се избира на хорото, а пред стана и кросното“ – т. е. когато работи. Разбира се, сред поговорките, които възхваляват труда, има и такива: „По-напред да добием, а тогава – да попием“. Както и: „Без труд почивката не е сладка“.

ДОМ

Домът е от особено значение за българина. Той се явява притегателен и материален израз на семейните устои.

В традиционната култура домът се мисли в единство със семейството, не с индивида. Той се описва с положителните белези: свой, пълен, вътре, чист, подреден. Обратно – пуст, празен, тъмен, чужд, опасен е не-домът, запустялата къща. В началото на 20 век Димитър Маринов пише: „В жилището на народа, в неговата покъщнина, в храната му и начина по който я приготвя... аз съзрях не само представители на културата му и степента, до която той е стигнал в интелектуално отношение, но и данни за неговата история, па и данни за неговото вярване и обичаи“.

Създаването на дом в двоякия смисъл – на къща и семейство – е социо-културна норма за човека в традиционното общество. Анализът на строителните обичаи разкрива строежа на нова къща като обред на преход за мъжа. Само след като построи нова къща и се отдели със семейството си в нея, мъжът придобива статуса на стопанин. На места (Родопите) се е спазвала нормата, според която „мъжът строи къщата, а жената със своя спап (чеиз) я изпълва и подрежда“.

Българите имали специална традиция и при строежа на нов дом. Вярвало се, че този ритуал предпазвал къщата и хората, които ще живеят в нея.

В деня, определен за започване на строежа, над основите на дома, конкретно там, където ще бъде вратата на къщата, се пренасяло животно в жертва. Животното трябвало да бъде или кокошка, или агне. Жертвата била предадена към злите сили. Ако се заколела кокошка, то кръвта и трябвало да изтече точно на входа, на вратата на къщата. Ако се принасяло в жертва агне, то главата му трябвало да бъде заровена в земята.

Смятало се, че ако не бъде принесено в жертва животно, първия пристъпил прага на новата къща, ще умре.

РЕЛИГИЯ

В бита на някогашния българин връзката с религията се отличава с особена важност. Голяма част от етичните норми и ценности са предопределени от християнската религия. В началното училище децата изучавали вероучение, което възпитавало страх от Бога и спазване на десетте Божии заповеди. Всички християнски празници се чествали с необходимото уважение и при строго спазване на определени ритуали, които формирали мирогледа на бъдещите поколения.

ИЗТОЧНИЦИ:

<https://balgarskaetnografia.com/praznici-i-obichai.html>

<https://litternet.bg>

<https://traditionsbg.wordpress.com/>

<https://taratanci.com>

<https://chakardakova.com>

<https://bg.wikipedia.org/>

<https://balgarskaetnografia.com>

Безовска, Албена. „Работата на ум учи” - <https://img.bnr.bg/radiobulgaria/post/100229351/rabotata-na-um-uchi>

<https://chakardakova.com/>

<https://balgarskaetnografia.com/praznici-i-obichai/rodovo-semeini-praznici/semeen-kurban.html>

<https://balgarskaetnografia.com/bit/dom/traditsionen-dom.html>

<https://gotsedelchev.zone.com>

Научете повече на

www.traditional.eu

www.traditionall.eu